revistă de istoric și cultură

Cugetul

Alexandru Ioan Cuza, domnitorul Unirii, domnitorul reformelor

Din istoria relațiilor româno-franceze

Columna lui Traian la București

Și totuși, cînd s-a născut Ștefan cel Mare?

August 1991. Puciul de la Moscova

1(85) 2005

Stema Principatelor Unite

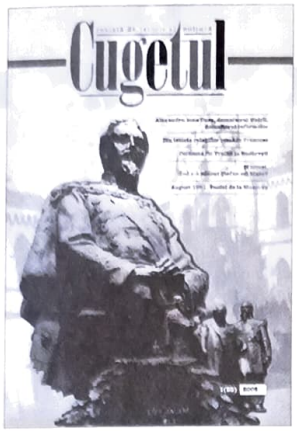

revistă de istorie şi cultură

Cugetul

nr. 1 (25) 2005

Coperta 1. Statuia *Alexandru Ioan Cuza* din Iaşi (detalii). Sculptor – Raffaello Romanelli.

A fost inaugurată la 27 mai 1912. În partea inferioară sînt reprezentaţi principalii consilieri ai domnitorului: Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, Nicolae Cretzulescu şi generalul Ioan Em. Florescu.

Director Oleg Bodrug

Redactor-şef Ion Negrei

Colegiul de redacţie:

Gheorghe BOBÂNĂ,
doctor în filozofie
Anatol PETRENCU,
doctor habilitat în istorie
Pavel PARASCA,
doctor habilitat în istorie
Ion ŞIŞCANU,
doctor habilitat în istorie
Demir DRAGNEV,
doctor habilitat în istorie
Pavel CERBUŞCĂ,
doctor în pedagogie
Anton MORARU,
doctor habilitat în istorie
Gheorghe POSTICĂ,
doctor în istorie
Boris VOLOSATÎI,
profesor de istorie

Revista este destinată cadrelor didactice din şcolile de cultură generală, gimnazii, licee, instituţiile de învăţămînt superior, precum şi elevilor, studenţilor, tuturor celor care se interesează de istoria şi cultura neamului românesc.

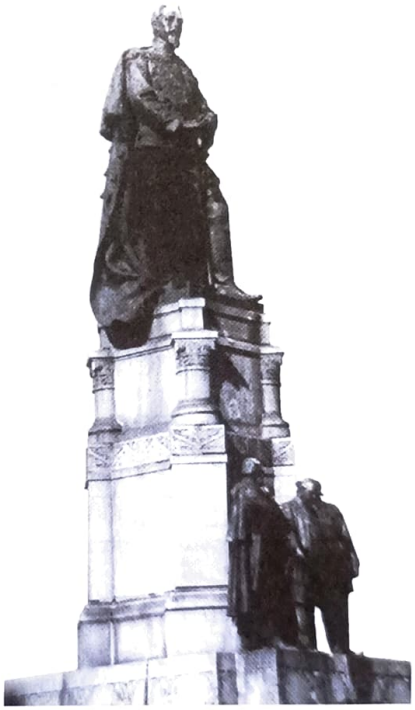

Redactor: Ilie Gulica
Corector: Elena Bivol
Coperta: Sergiu Stanciu
Tehnoredactare: Mihai Pascaru

Editura *Prut Internaţional*, str. Ion Creangă nr. 59, Chişinău
Tel./fax: 74 23 77, 74 93 18; e-mail: prut@mtc.md

Editat cu sprijinul Institutului Cultural Român

Difuzare: Societatea de Distribuţie a Cărţii *Pro-Noi*
Chişinău, str. Alba Iulia nr. 23, bl. 1A
Tel.: 51 68 17, 51 57 49; www.librarie.md;
e-mail: pronoi@mtc.md

Bucureşti, sector 1, str. Ing. Pandele Ţărăşanu nr. 13
Tel./fax: (01) 222 69 35; tel./fax: 222 69 38

© Editura *Prut Internaţional*, 2004

Imprimat la Tipografia *TIPOPRES*. Comanda nr. 006

SUMAR

RESTITUTIO

Pan HALIPPA — IAR VREMURI DE BEJENIE 3

STUDII ŞI MATERIALE

Valentina PELIN — APRECIERI DESPRE DOUĂ MANUSCRISE DE LA KIEV. FICŢIUNE ŞI REALITATE 6

Valeriu SCUTELNIC — CONSIDERAŢII ASUPRA RELAŢIILOR DIPLOMATICE ROMÂNO-FRANCEZE 16

Gheorghe COJOCARU — PUCIUL DIN AUGUST 1991 DE LA MOSCOVA: DE LA EŞEC LA CONSECINŢE 22

PERSONALITĂŢI

Svetlana SUVEICĂ — LOUIS GUY MICHAEL. IMPRESII DESPRE BASARABIA (1910–1916) 32

ÎN AJUTORUL LICEENILOR

Nicolae-Dorel CEUCA — IUNIE 1967. COPIA COLUMNEI LUI TRAIAN AJUNGE LA BUCUREŞTI 43

UN DAC A COBORÎT DE PE COLUMNĂ 47

ÎN AJUTORUL STUDENŢILOR

Constantin DRACHENBERG — POLITICA INTERNĂ A FRANŢEI ÎN ANII 1879–1902 50

ÎN AJUTORUL PROFESORILOR

Ala PRODAN — ÎNVĂŢAREA ISTORIEI PRIN JOCUL DE ROL 57

ARHIVĂ ISTORICĂ

SCRISOAREA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA ADRESATĂ LUI NAPOLEON AL III-LEA 60

NOUTĂŢI EDITORIALE

CĂRŢI DE ISTORIE ŞI CULTURĂ 64

CLIO DIVERTISMENT

Dinu POŞTARENCU — ACTIVITATEA LUI ŞTEFAN CIOBANU ÎN ANII 1917–1918 75

Pan HALIPPA

IAR VREMURI DE BEJENIE

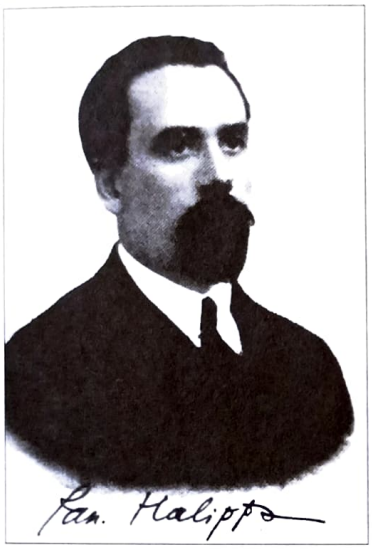

Pantelimon Halippa (1883–1979), s-a născut în Cubolta, județul Bălți. A studiat la Universitatea din Dorpat (Facultatea de Fizică şi Matematică), apoi la Universitatea din Iaşi (Facultatea de Litere). În 1917 participă la constituirea Partidul Național Moldovenesc, la congresele din Basarabia. La 27 martie 1918 a fost ales preşedinte al şedinței Sfatului Țării la care s-a votat Unirea Basarabiei cu România. A fost deputat în Parlamentul României şi membru al cîtorva guverne. A întemeiat mai multe aşezăminte culturale în Basarabia. A desfăşurat o vie activitate publicistică. În 1906–1907 colaborează la revista „Basarabia", fondată de Constantin Stere. În 1932 devine directorul revistei „Viața Basarabiei", unde publică articole cu tematică națională. În iunie 1940, se retrage peste Prut, unde continuă editarea revistei. Articolul de mai jos este reprodus din „Viața Basarabiei", nr. iulie–august 1940.

Din clipa cînd un prieten mi-a sunat de la Bucureşti şi m-a rugat să-i pregătesc imediat băiatul şi să-l expediez cu primul tren din Chişinău, unde venise de abia de cîteva zile în vacanță, am înțeles că în capitala țării s-au întîmplat lucruri grave. Nu ştiam ce anume, dar cererea de expediere imediată din Basarabia a unui elev venit aici la odihna de vară îmi dădea să înțeleg că lucrurile grave de la Bucureşti privesc provincia mea natală.

Am primit telefonul în timpul mesei. Aceasta nu mi-a mai ticnit nici mie, nici casnicilor mei. Cumnată-mea, care sta împreună cu noi, a părăsit chiar masa şi s-a dus să-l anunțe pe nepot să se pregătească de drum. Într-o jumătate de oră, nepotul era la noi şi ne lămurea că chemarea pe care i-o face tatăl său de la Bucureşti înseamnă – după o înțelegere între dînşii – ceva grav la Nistru.

Nu era deci vreme de pierdut şi toți s-au pus pe împachetat bagajele. De la un timp, ai mei, văzîndu-mă că stau liniştit, au început să mă îndemne să mă pregătesc şi eu de drum. Eu însă am refuzat, pentru că încă de la începutul războiului, din toamna anului trecut, cînd Polonia fusese zdrobită în două săptămîni şi resturile armatei poloneze, împreună cu fugarii, îşi găsise[ră] adăpost vremelnic la noi, în Basarabia, se produsese o panică, şi eu, pentru ca să dau pildă de curaj, făcusem o cerere la comandamentului Corpului III de înscriere ca voluntar în armată pen-

tru apărarea hotarului răsăritean al țării. Acum, bănuind că este vorba de începerea ostilităților între noi și ruși, nu puteam părăsi garnizoana Chișinăului tocmai în clipele acestea.

Am sunat la prietenii mei – prefectul județului Lăpușna și rezidentul ținutului Nistru – ca să mă lămurească dacă știu ceva. M-au asigurat și unul și altul că nu știu nimica și că nu cred să fie ceva care să îndreptățească plecarea imediată. Le-am atras atenția că vecinii mei militari și-au expediat tot calabalîcul din casă și fac pregătiri de plecare și a familiilor. Mi-au repetat însă și prefectul și rezidentul că nu știu nimic și că mă vor anunța dacă vor primi vreo înștiințare din București.

După ce mi-am petrecut familia la gară, unde am văzut mai mult militari care își expediau familiile și bagajele, m-am dus la Imprimeria Statului, unde aveam sub teascuri: „Pămîntul nădejdiilor mele" – un volumaș de versuri închinat țărănimii basarabene. Tipografia la ora aceea – șapte și ceva – era închisă și directorul lipsea de la locuință. Mi-am pus în gînd că voi reuși să-mi văd lucrarea a doua zi de dimineață și m-am dus în Bulevardul Alexandru cel Bun, unde se face promenada cea mare, ca să adun informații din mijlocul vieții. Chișinăul făcea impresia unui furnicar stîrnit de o mînă nesocotită și nemiloasă. Autobuze și căruțe încărcate cu mobile și bagaje, ca în zile premergătoare Sfîntului Gheorghe sau Sfîntului Dumitru, întîlneai pe toate străzile. Se începea bejenia spontană și neorînduită, care duce la rezultatul contrariu celui urmărit: prea puțin se salvează din ceea ce dorim să salvăm, iar vălmășeala care se produce sporește circulația zvonurilor și oprește circulația normală a vieții și a gîndului bun și sănătos.

În amurg, străzile Chișinăului s-au umplut cu huruitul tunurilor și nesfîrșitelor convoaie militare. Nu zăbavă vreme, la radio s-a anunțat că Sovietele [Uniunea Sovietică] ne-au făcut cereri ultimative să părăsim Basarabia și că, la palatul regal din București, Consiliul de Coroană discută situația creată. S-a produs o consternare a cărei proporții am început să le bănuiesc de neîntreruptele chemări la telefon și sonerii la ușă. Prieteni, cunoscuți și necunoscuți mă întrebau dacă am auzit comunicatul de la radio și ce-i de făcut. Le răspundeam că trebuie să stăruim pe lîngă Rezidența Regală să se facă un plan de evacuare, spre a ne putea salva agonisita unei vieți de muncă și de economie. Aflasem că rezidentul regal a convocat pe șefii autorităților și pe parlamentari ca să discute cu ei măsurile de luat.

După ce prietenul meu din București mi-a sunat a doua oară, pe la ora 23, și m-a întrebat dacă i-am expediat băiatul, probozindu-mă că n-am plecat și eu, am înțeles că evacuarea se va face fulgerător, căci rușii nu înțelegeau să dea decît patru zile pentru părăsirea întregii provincii. Am sunat deci din nou la Rezidența Regală și am întrebat dacă se va discuta planul de evacuare a Chișinăului cu instituțiile lui și dacă nu s-ar putea să fiu încadrat în acest plan și eu cu arhivele instituțiilor pe care le-am condus tot timpul: Universitatea Populară, Universitatea Muncitorească, Comitetul pentru ajutorarea românilor transnistreni. Comitetul pentru ridicarea monumentului Unirii, – arhive care înglobează și o bibliotecă istorică de documentație asupra problemelor basarabene din toate domeniile vieții. Mi s-a răspuns că nu-i vorba de nici o evacuare, ci se vor discuta mijloacele de luptă și rezistență. Nu mai înțelegeam nimic.

Am stat pînă în zorii zilei de 28 iunie lîngă telefon, răspunzînd tuturor care mă întrebau ce-i de făcut. Mi-au sunat și la ușă cîțiva prieteni și de cîte ori mă duceam să deschid, vedeam cum se expediază bagaje în camioane mari.

De la un timp, huruitul străzilor Chișinăului, din cauza plecării tunurilor și tancurilor, a umplut tot văzduhul. Eu nu puteam însă întreprinde nimic, neavînd nici lăzi pregătite pentru împachetarea cărților.

Pe la ora 3 de noapte am adormit lîngă telefon, în fotoliul meu larg și comod, și m-am trezit buimac pe la șase, din cauza unui sunet deznădăjduit și lung la ușă. M-am dus să deschid. Era cunoscutul scriitor basarabean bătrînul Gheorghe Madan, care a venit să vadă dacă am plecat. În fugă, mi-a spus că nu-i vreme de pierdut și că ar fugi și el, dar n-are bani de drum. I-am dat poate mai mult decît la ce se aștepta el și a plecat cu blesteme grele și neobișnuite în gura unui bătrîn blînd și obosit de viață: blăstăma pe acei care aruncau pămîntul natal al Basarabiei în noul infern al suferinței. Tot atunci a venit un nepot al meu – funcționar la Rezidența Regală – să mă anunțe în numele rezidentului să plec imediat, căci se formează de-acum bande, care vor căuta să împiedice plecarea foștilor politici basarabeni.

Ce era de făcut? Pierdusem atîta vreme în așteptarea unui cuvînt de ordine și mai ales de

ajutor. Nu l-am căpătat şi acum nu-mi rămînea decît să adun cîteva cămăşi şi o haină în bagajul de mînă şi să plec sărac şi osîndit să-mi petrec restul vieţii într-o pribegie printre fraţi de acelaşi sînge, dar fără cărţile mele dragi, fără tablourile şi obiectele de artă pe care le-au adunat cu atîta dragoste şi atîtea jertfe materiale nevastă-mea şi cumnată-mea!

Din ajun comandasem două-trei lăzi, dar nu mi-au sosit decît în momentul cînd plecam cu puţinul bagaj adunat într-un geamantan şi două-trei pleduri. Căruţaşul, pe care l-am găsit cu mare greutate, mi-a cerut 300 de lei ca să mă ducă cu bruma aceasta de avere la gară şi n-a vrut să urnească din loc pînă cînd nu i-am pus banii în palmă.

La ieşire din casă am îmbrăţişat pe cei cîţiva poeţi şi scriitori care veniseră să mă vadă şi să mă petreacă. Am plecat la gară sub cîrîitul zgomotos de pe acoperişurile caselor şi croncănitul grav al ciorilor! Le invidiam şi pe unele şi pe altele pentru că puteau să rămîie fără nici o teamă în cuiburile lor din coşurile caselor şi din copacii înalţi ai grădinilor. Eu însă eram silit să lepăd casa, în care trăisem douăzeci şi şapte de ani, unde redactasem ziarele şi revistele „Cuvînt Moldovenesc" şi „Viaţa Basarabiei" şi unde s-au pus la cale atîtea acte în legătură cu mişcarea naţională din Basarabia!

În gară, numai mulţumită unui hamal, pe care l-am avut de-atîtea ori ascultător la conferinţele mele populare în cadrul Partidului Naţional-Ţărănesc, al Universităţii Populare Moldoveneşti şi al Universităţii Muncitoreşti, am putut răzbate la casa de bagaje şi, apoi, într-un compartiment unde am stat înghesuiţi tot drumul vreo zece persoane. În compartiment cu mine s-au nimerit Teodor Păduraru, directorul administrativ al revistei „Viaţa Basarabiei" şi unul din harnicii ei colaboratori, Gheorghe Bezviconi. Cu acelaşi tren au mers atîţia alţi compatrioţi basarabeni, pe care i-am putut vedea doar la coborîre în Gara de Nord din Bucureşti, căci coridoarele vagoanelor erau aşa de ticsite de oameni şi bagaje, încît era cu neputinţă să te mişti din loc.

În drum am admirat, şi-mi ziceam în gîndul meu pornit spre reverii melancolice, poate, pentru ultima dată în viaţa mea, – frumoasa vale a Bîcului, cu şiragul de gări şi sate, cu lunca lui, cînd strînsă în chei, cînd largă ca un şes imens, cu vii şi livezi pe costişe, cu crîmpeie de pădure din vestitul altădată codru al Bîcului. Prin gări grămezi mari de piatră spartă pentru şoseaua naţională dintre Chişinău şi Iaşi, care căuta să fie terminată în anul acesta. Mii de concentraţii mai lucrau la terasamente pentru şosea, la dublarea drumului de fier, la înmulţirea liniilor de garaj în gări şi la descărcarea materialelor de construcţie de tot felul pentru întăriturile Basarabiei la Nistru. Acest furnicar de oameni încă nu cunoştea că Basarabia este cedată, pentru a nu fi scăldată în sînge; munca ce se mai depunea de aceşti robotari era o dovadă că statul român n-a urmărit în Basarabia decît înzestrarea ei cu aşezăminte de mare folos obştesc. Se va vedea însă, dacă noii stăpîni nu vor practica politica de altă dată a ţarismului, de a lăsa Basarabia în părăsire, – fără drumuri, fără spitale, fără şcoli şi atîtea altele cîte se cer pentru propăşirea unui popor!

La Ungheni, puhoiul de bejenari basarabeni s-a înmulţit cu cei veniţi din părţile Bălţilor şi Sorocii. Şi la Ungheni şi la Iaşi şi în toate gările pînă la Bucureşti, am văzut sute şi mii de persoane în aşteptarea rudelor şi prietenilor pe care îi credeau încăpuţi în trenul nostru de pe atîtea meleaguri basarabene. Eram asaltaţi cu întrebări, dacă nu-i în tren cutare din cutare oraş, dacă nu am auzit ceva despre dînşii, dacă au să mai sosească trenuri cu refugiaţi şi aşa mai departe. Vaietul întrebărilor în gări creştea pe măsură ce ne apropiam de Bucureşti, unde se cunoştea de acum bine că evacuarea Basarabiei trebuia să fie executată rapid şi din cauza aceasta se transforma într-un hazard. În Gara de Nord la Bucureşti numărul întîmpinatorilor era cu mult mai mare decît numărul celor sosiţi, încît de abia mai puteai înainta printre rîndurile acestor oameni a căror fiinţă era numai ochi şi numai aşteptare! Pretutindeni îmbrăţişări şi lacrimi!

Lacrimi puţine pentru bucuria revederii, lacrimi multe pentru pierderea Basarabiei natale!

Valentina PELIN

APRECIERI DESPRE DOUĂ MANUSCRISE DE LA KIEV. FICŢIUNE ŞI REALITATE

Omagierea a 500 de ani de la trecerea în eternitate a domnului Ştefan cel Mare s-a remarcat în Republica Moldova nu numai printr-un şir de sesiuni ştiinţifice şi manifestări culturale comemorative, dar şi prin surprinzătoare „descoperiri" documentare despre marele voievod şi vremea sa, parcă anume păstrate pentru un asemenea eveniment. Despre una dintre acestea relata, în prima pagină, ziarul „Nezavisimaja Moldova" din 8 iunie 2004, de unde aflăm că istoricul şi paleograful A. Nichitici a descoperit data exactă a naşterii domnului Ştefan cel Mare, fapt despre care l-a informat personal pe preşedintele V. Voronin.

Ni se comunica, pe această cale, iar în zilele următoare, şi în ediţiile de ştiri ale posturilor de radio şi televiziune naţionale, că la Kiev, în Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, „au fost găsite două manuscrise ale lui Nicolae Milescu Spătaru" – un *Lexicon greco-slavo-moldo-latin*, cu cca 30 000 de cuvinte, şi un *Cronograf*, „tradus din greacă în limba moldovenească". Accentul se punea pe conţinutul extrem de valoros al *Cronografului*, care conţine „numeroase date din letopiseţele moldoveneşti pierdute şi totodată pagini necunoscute din viaţa domnitorului Ştefan cel Mare, cu referinţă exactă la data naşterii lui – anul 1429". Se afirma astfel că „niciodată pînă acum savanţii n-au avut asemenea indicaţii clare despre timpul naşterii domnitorului", această descoperire oferind posibilitatea de a omagia în 2004 nu doar 500 de ani de la răposarea marelui domn, ci şi 575 de ani de la naştere.

Din aceeaşi publicaţie aflăm că pentru valorificarea acestor materiale atît de preţioase, însuşi preşedintele a dispus alocarea neîntîrziată a mijloacelor financiare şi în curînd istoriografia moldovenească se va completa substanţial cu „date din letopiseţele pierdute" şi cu „pagini necunoscute din viaţa şi activitatea domnitorului Ştefan cel Mare". Aveam convingerea că în scurt timp, datorită sprijinului autoritar, ambele „manuscrise ale lui Nicolae Milescu Spătaru" vor fi editate şi apoi prezentate publicului ca exemplu de investigaţie ştiinţifică.

Dar sînt oare aceste surse documentare ceea ce se pretinde a fi? Ce argumente ştiinţifice avem în această privinţă?

Un răspuns concret în chestiunea respectivă aşteptam de la cercetătorul A. Nichitici la Sesiunea ştiinţifică internaţională din 23–24 iunie 2004, dedicată împlinirii a 500 de ani de la moartea domnului Ştefan cel Mare şi Sfînt, unde acesta a prezentat o comunicare despre descoperirile sale. Referindu-se în special la *Cronograf* şi la fragmentul de text în care sînt inserate cîteva evenimente din viaţa lui Ştefan cel Mare, între acestea şi menţiunea vîrstei de 22 de ani la momentul asasinării tatălui său, a lui Bogdan voievod, A. Nichitici a oferit şi cîteva informaţii despre manuscris. El a arătat că hîrtia pe care este scris *Cronografiul* datează de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, avînd filigranul „trei pălării", semn atestat în albumul T.V. Dianova (editat la Moscova, 1980)[1]. Alte argumente despre *Cronograf*, despre autorul traducerii din limba greacă nu s-au adus.

Cunoscînd ambele manuscrise din cercetările efectuate la Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, în anii 1990–1991, şi ştiind că în cuprinsul lor nu se află nici o informaţie referitoare la autorul lor, l-am întrebat pe A. Nichitici, în cadrul conferinţei, cum a stabilit paternitatea acestora. El a răspuns în felul următor: „Cine altul decît Nicolae Milescu Spătaru, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea în Moldova, cunoştea limba greacă în aşa măsură ca să traducă o lucrare atît de mare, cum este *Cronograful*?" Acest „argument" şi altele de acelaşi gen au trezit atunci discuţii aprinse, însă situaţia a rămas neclarificată.

Unele ecouri de la acea conferinţă au fost semnalate în presă, în cîteva rînduri de cercetătorul I. Varta, care a publicat în ziarul „Flux" (din 24 decembrie 2004) şi fragmentul de text din *Cronograful* de la Kiev cu referire la domnul Ştefan cel Mare. Vizînd însă alte obiective, publicaţiile lui I. Varta nu ne-au apropiat totuşi de rezolvarea problemei cu privire la vechimea şi conţinutul manuscriselor precum şi de relaţia lor cu activitatea lui Nicolae Milescu Spătaru. Aceasta ne-a determinat să prezentăm în cele ce urmează o caracteristică paleografică a celor două manuscrise, evidenţiind particularităţile de conţinut, pentru a oferi posibilitate celor interesaţi să judece ce reprezintă ele în realitate şi care este valoarea lor ştiinţifică.

Descrierea *Lexiconului greco-slavo-moldo-latin*. Manuscrisul se păstrează în Biblioteca Academiei de Ştiinţe a Ucrainei din anul 1945 (inv. V. 3691), fiind depus acolo împreună cu o parte din fondul Societăţii de Istorie şi Antichităţi din Odesa. De format mare, *in folio*, el se constituie din 410 file, numerotate recent. Iniţial a avut numerotare paginală, de unde se observă că acum lipsesc aproximativ cîte două file la început şi la sfîrşit. Este scris de o singură persoană, cu cerneală neagră, într-o scriere cursivă minusculă îngrijită. Pe parcursul textului se întîlnesc completări ulterioare făcute de altă mînă. Manuscrisul s-a păstrat în legătura originală din lemn şi piele cu incrustaţii florale, partea interioară a scoarţelor fiind lipită cu hîrtie.

Cîteva nume de persoane scrise pe partea interioară a copertei, la începutul cărţii („Ştefan", „Vasile", „Io Constantin") şi pe fila liminară de la sfîrşit (în limba rusă: „Gheorghij Aleksandrovici Gurţov, 1823 goda"), ar putea fi interpretate ca nume de posesori şi utilizatori ai *Lexiconului*. Unele secvenţe din istoria circulaţiei manuscrisului s-ar putea reconstitui din identificarea lui „Enachi Buzilă"[2], nume consemnat pe f. 305. Însă nicăieri nu se atestă menţiuni referitoare la autorul *Lexiconului* sau la copist. Probabil, ele au existat pe foaia de titlu ori la sfîrşitul manuscrisului şi s-au pierdut pe parcursul vremii.

Constatăm, de asemenea, că indicaţii directe despre data scrierii *Lexiconului* nu avem, dar vechimea lui se poate stabili cu aproximaţie din datarea filigranelor hîrtiei pe care el este scris. S-au depistat două tipuri de filigrane: 1) „strugure cu suport" – identificat în albumul lui G. Eineder (Holland, 1960)[3] sub nr. 1864 şi datat cu anul 1791; 2) „trei pălării" şi „blazon cu litere înscrise" – atestat în albumul aceluiaşi autor sub nr. 693 şi datat cu anul 1791.

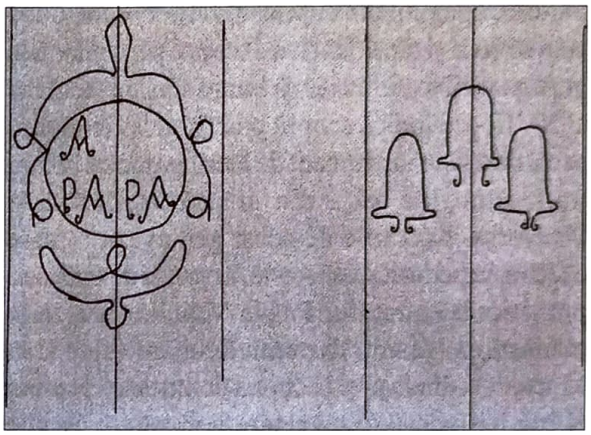

Astfel ambele tipuri de filigrane indică anul 1791, ceea ce înseamnă că *Lexiconul* putea fi scris fie în acel an, fie cu doi-trei ani mai înainte sau cu cîţiva ani mai tîrziu, în funcţie de durata de circulaţie a hîrtiei cu elementele distinctive respective. Dar este evident că pe hîrtie cu asemenea filigrane nu se putea scrie în a doua jumătate a secolului al XVII-lea şi nici la începutul secolului al XVIII-lea, deoarece morile de hîrtie italiene nu o fabricau încă.

Vechimea hîrtiei concordă într-un anumit fel cu informaţiile din fişierul bibliotecii de la Kiev, unde *Lexiconul* este datat cu anul 1789, făcîndu-se referinţă la o însemnare de pe fila 1, care în prezent lipseşte din manuscris. Ţinînd cont de menţiunea din fişier, precum şi de filigranele hîrtiei, putem plasa cronologic scrierea *Lexiconului* la începutul ultimului deceniu al secolului al XVIII-lea, care nu are nimic comun cu timpul vieţii şi activităţii lui Nicolae Milescu Spătaru.

Lucruri interesante ne dezvăluie şi conţinutul propriu-zis al *Lexiconului*, alcătuit din două compartimente. În prima parte (f. 1–303), pe coloana din stînga, se prezintă registrul cuvintelor greceşti în ordine alfabetică, fiind urmat de echivalentele lor în

slavonă, română şi latină. Însă numai varianta limbii române este completată peste tot, în timp ce variantele slavonă şi latină au o completare de cca 10–15%, ceea ce duce la concluzia că în realitate avem un *Lexicon greco-român*, cu completări parţiale de cuvinte slavone şi latine. Remarcăm, de asemenea, că autorul *Lexiconului* a prevăzut o posibilă completare a registrului de cuvinte, lăsînd cîte o filă albă la sfîrşitul listei fiecărei litere greceşti.

Partea a doua a manuscrisului (f. 305–410^v) are următorul titlu: *Scara acestui Lexicon, în care numărul ce iaste pus pre la cuvinte arată fiştecare cuvînt la ce faţă înapoi a Lexiconului să află*, reprezentînd o listă inversă a registrului de cuvinte româneşti, redată în ordinea alfabetului chirilic, cu indicarea paginii din cuprinsul *Lexiconului*, după cum se vede şi din titlul citat. Această particularitate importantă şi foarte modernă pentru sfîrşitul secolului al XVIII-lea indică scopul practic al lexiconului, acela de a fi un instrument de lucru lesnicios pentru traducătorii de texte din greacă în română şi viceversa. Lucrările de acest gen aveau o mare căutare, în perioada respectivă, în şcoala de traduceri patristice a starețului Paisie Velicikovski de la mănăstirea Neamţ, dar erau de mare folos şi la Mitropolia din Iaşi, şi la curtea domnească precum şi în alte locuri. O cercetare comparată cu alte lexicoane ce au circulat în Moldova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea va face mai multă lumină în problema originii şi paternităţii *Lexiconului* de la Kiev, însă este clar că şi din punct de vedere al conţinutului nu putem raporta acest manuscris la activitatea lui Nicolae Milescu Spătaru.

Nu se confirmă nici o eventuală ipoteză că acest manuscris ar putea fi o copie ulterioară de pe lucrarea cărturarului moldovean, căci se ştie din sursele bibliografice că el a alcătuit în Rusia, în 1672, un *Dicţionar ruso-greco-latin*, care a servit mai tîrziu la elaborarea altor dicţionare similare ruseşti[4]. După ce am arătat cuprinsul *Lexiconului* de la Kiev, în special, felul în care se prezintă registrul de cuvinte slavone şi latine, dar şi existenţa listei inverse a cuvintelor româneşti, ipoteza unei copii a lucrării lui Nicolae Milescu Spătaru decade complet. Astfel toate argumentele documentare de mai sus demonstrează cu prisosinţă că *Lexiconul* de la Kiev este o lucrare alcătuită în Moldova la începutul ultimului deceniu al secolului al XVIII-lea de un autor necunoscut la ora actuală. Privit din altă perspectivă, acest *Lexicon* prezintă un real interes ştiinţific.

Descrierea *Cronografului*. Al doilea manuscris semnalat de A. Nichitici este „*Cronograful* tradus din greacă în limba moldovenească de Nicolae Milescu Spătaru", care conţine, conform opiniei sale, „numeroase date din letopiseţele moldoveneşti pierdute". Vechimea manuscrisului este argumentată de A. Nichitici, după cum am menţionat la început, prin filigranul hîrtiei „trei pălării", depistat de el şi datat în baza albumului T.V. Dianova (Moscova, 1980) cu sfîrşitul secolului al XVII-lea. Într-adevăr, în albumul respectiv, sub nr. 275, 1274–1276, se află patru tipuri de filigrane „trei pălării" din anii 1682–1693[5]. În aceşti ani Nicolae Milescu Spătaru activează la Departamentul Soliilor din Rusia şi s-ar părea firesc să fi folosit şi el acelaşi fel de hîrtie, pe care a aşternut traducerea *Cronografului*. Totuşi aici există o neconcordanţă şi anume aceea că atestările acestui tip de filigran în albumul T.V. Dianova se sprijină pe documente expediate în Rusia din alte locuri, trei dintre ele fiind scrisori ale patriarhului Dositei al Ierusalimului trimise din Iaşi patriarhului Ioachim al Moscovei. În Rusia acest tip de hîrtie n-a circulat în genere. Am putea face doar presupuneri despre aceea cum a ajuns la Nicolae Milescu Spătaru hîrtia de o asemenea calitate. Dar nu este cazul. *Cronograful* de la Kiev s-a scris pe hîrtie cu alte filigrane decît cele arătate de A. Nichitici, după cum vom vedea mai jos.

Manuscrisul *Cronografului* este alcătuit din două tomuri, fiecare cu număr propriu de inventar (tom I: V, 907; tom II: V. 906), ajungînd în actualul depozit în 1945, cu alte materiale din fondul Societăţii de Istorie şi Antichităţi din Odesa (ca şi *Lexiconul* prezentat mai sus). El cuprinde în total 718 file (686 f. cu text; primele 19 f. nenumerotate iniţial şi 33 f. albe) de mărimea 32,5 x 22,5 cm, fiind scris cu cerneală neagră, într-o cursivă îngrijită, de o singură persoană. Pentru titluri, frontispicii, iniţiale şi anumite specificări în text s-a utilizat chinovarul (cerneală roşie). În textul de pe primele file s-au efectuat unele redactări ulterioare cu cerneală de altă nuanţă. Numărul mare de file a determinat de la bun început divizarea manuscrisului în două volume ce s-au legat în scoarţe din lemn şi piele cu incrustaţii florale şi cu încheietori metalice, acum lipsă.

Textul este scris pe hîrtie identică pentru ambele tomuri, avînd filigranul: „blazon cu leu rampant conturnat", iar în contramarcă „coroană cu literele GBT", care se atestă în albumul lui G. Eineder sub nr. 317–319, cu anul 1769. Pentru filele albe, liminare, se depistează alt tip de filigran: „blazon cu trei

stele hexagonale", iar în contramarcă „leu conturat cu inițialele „A" și „HF"; același tip se atestă în albumul lui G. Eineder sub nr. 372, cu anul 1775.

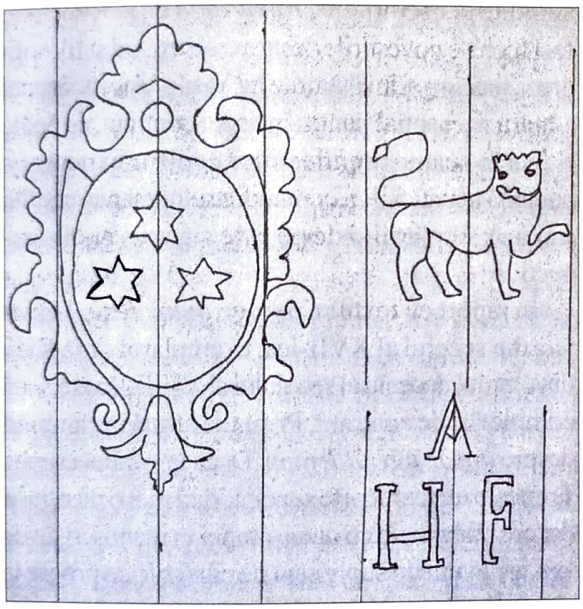

Observăm astfel că hîrtia pe care este scris *Cronograful* datează de la sfîrșitul deceniului șapte și din deceniul opt ale secolului al XVIII-lea, ceea ce din start exclude orice relație a manuscrisului cu timpul activității lui Nicolae Milescu Spătaru. Nu cunoaștem de unde a luat A. Nichitici filigranul „trei pălării" pentru acest manuscris. Poate din auzite, căci dacă ar fi cercetat pe viu sau ar fi verificat datele, atunci s-ar fi convins că filigranul „trei pălării" se atestă în celălalt manuscris.

Pe lîngă vechimea hîrtiei, pentru datarea *Cronografului* dispunem și de o însemnare a copistului, scrisă cu chinovar pe f. 662^{v} sub forma unui comentariu al său la textul *Prorocie Țarigradului*. Iată acest text:

Pentru că toate noroadele cele creștinești au parte de moștenire în Țarigrad, fiindcă sînt rudenii și după trup, și după sînge, vreme ca să s[ă] ei Țarigradul au venit și au și trecut. 1792. Împărații sînt vinovați că fac pace și eu mită.

Prezența acestei însemnări datate a copistului, plasată în textul manuscrisului cu cîteva file înainte de sfîrșitul lui, dar neobservată de A. Nichitici, ne indică, între altele, anul finisării lucrării. Raportat la vechimea filigranului, identificat în albumul lui G. Eineder cu anul 1769, la care se adaugă durata de circulație a hîrtiei cu semnul de distincție respectiv și timpul real pentru scrierea unui text atît de mare[6], anul 1792 este în cazul de față pe deplin argumentat. Tot acest an este menționat în fișierul bibliotecii de la Kiev și în lucrarea lui Radu Constantinescu[7]. Însă pentru mai multă convingere și pentru abandonarea definitivă a ipotezei greșite a lui A. Nichitici despre atribuția lui Nicolae Milescu Spătaru la acest manuscris, sîntem nevoiți să aducem dovezi documentare corespunzătoare.

A doua însemnare a copistului, situată pe f. 663^{v}, are următorul conținut: „S-au tălmăcit de pre limba elinească pre limba *boldovenească*". Cuvîntul evidențiat s-ar cuveni să-l citim „moldovenească", căci, probabil, așa a vrut să scrie copistul, care în mod surprinzător nu și-a sesizat greșeala, ca de altfel și multe altele. Mențiunea „s-au tălmăcit de pre limba elinească" duce spre una din versiunile cronografelor grecești ce au circulat, începînd din deceniul al patrulea al secolului al XVII-lea, nu numai în Țările Române, ci în tot sud-estul și estul ortodox al Europei.

Căutările în această privință ne sînt facilitate de un număr important de lucrări și studii, dintre care se remarcă cele semnate de Demostene Russo[8] și Iulian Ștefănescu[9], iar mai recent de Paul Cernovodeanu[10] și Doru Mihăescu[11], unde s-au elucidat diverse aspecte legate de circulația cronografelor grecești, de variantele traducerilor românești și autorii lor, de filiația manuscriselor etc. Constatam că variantele românești ale Cronografelor au avut la bază două originale neogrecești: *Cronograful lui Dorotei al Monembaziei* (prima ediție, Veneția, 1631) și *Cronograful lui Matei Kigalas* (sau Cigală; prima editie, Veneția, 1637), ambele traduceri cu o difuzare redusă. Însă cea mai mare popularitate a avut-o varianta obținută din parafraza contaminată a textului Dorotei cu textul Danovici, cunoscută după numele primului său traducător, logofătul Pătrașco Danovici din Moldova.

Comparînd textul *Cronografului* de la Kiev cu textele celor trei variante de cronografe provenite

din originalele neogreceşti, constatăm că exemplarul cercetat este un cronograf de tip *Danovici* într-o copie finisată în 1792. Faţă de vechimea arhetipului sau originalul compilaţiei lui Pătraşco Danovici din anii 1660–1670, identificat de specialişti în manuscrisul lacunar nr. 3517 de la Biblioteca Academiei Române, şi faţă de două dintre cele mai vechi copii – manuscrisul lui Gheorghe diacul din 1682–1683, păstrat la Harkov, şi manuscrisul din 1689 (B.A.R., nr. 86), editat în 1998[12] – *Cronograful* de la Kiev se situează pe un loc foarte modest. La cele 54 de exemplare de acest fel, atestate de la 1660 şi pînă la 1825, se adaugă acum încă un exemplar, cel de la Kiev.

După ce am stabilit vechimea *Cronografului* de la Kiev şi locul lui între alte manuscrise cu acelaşi conţinut, rămîne totuşi neclarificată afirmaţia lui A. Nichitici despre existenţa în acest exemplar a „numeroase date din letopiseţele moldoveneşti pierdute" şi mai ales a celor cu referire la domnul Ştefan cel Mare. Ce loc ocupă aceste „numeroase date" din istoria Moldovei în *Cronograful* de la Kiev şi care este originea lor? Ca să lămurim chestiunea respectivă, vom aminti mai întîi conţinutul propriu-zis al *Cronografului de tip Danovici*, reprezentat şi în manuscrisul de la Kiev, pentru a stabili unde se conţin acele „numeroase date" din istoria Moldovei.

Un element distinctiv al variantelor de tip *Danovici* care au circulat în Moldova, în raport cu altele din Transilvania şi Ţara Românească, sînt predoslovile şi stihurile dedicate „sfinţitului papa al slăvitului Rîm". Apoi, începînd de la „facerea lumii", se relatează pe scurt istoria biblică, după care urmează domniile împăraţilor babiloneni, persani, egipteni, istoria lui Alexandru cel Mare. Se trece apoi la istoria grecilor, romanilor şi Bizanţului, pînă la căderea Constantinopolului, şi se încheie, în prima parte, cu istoria sultanilor otomani pînă la Murad al IV-lea, în 1623. Pentru textul care începe de la împăratul bizantin Manuel al II-lea Paleologul (1391–1425) pînă la Constantin al IX-lea Dragasses (1449–1453), cu căderea Constantinopolului în 1453 şi istoria sultanilor otomani, se menţionează sursa de informaţie – lucrarea lui Martin Crusius (1526–1607), *Turcograeţia*, tipărită la Basel în 1584. În manuscrisul de la Kiev această menţiune se află pe fila 522, unde însă apariţia *Turcograeţiei* este menţionată greşit cu anul „de la Adam 6093, iar de la Hristos 1595".

În partea a doua a *Cronografului de tip Danovici* erau incluse diverse texte etico-religioase, selectate arbitrar de Pătraşco Danovici din cele două prototipuri neogreceşti (Dorotei şi Kigalas). În manuscrisele din secolul al XVII-lea partea a doua cuprinde istoricul celor şapte sinoade şi despre proorociile Ţarigradului, urmînd apoi dregătoriile bizantine şi romane, povestiri despre eroii războiului troian, despre filosofii antici greci şi alte întîmplări miraculoase, legende hagiografice despre Fecioara Maria, legende apocrife, cum este cea pentru întrebarea oracolului de către împăratul Octavian August etc. La sfîrşit era amplasată cronologia împăraţilor creştini din Ţarigrad, continuată cu sultanii otomani pînă la Mehmed al IV-lea (1648) şi cronologia patriarhilor pînă la Neofit al II-lea (1636), încheindu-se cu 29 de învăţături ale împăratului Vasile Macedoneanul către fiul său Leon[13]. Acelaşi conţinut se regăseşte şi în manuscrisul de la Kiev, însă cu anumite deosebiri. În *Cronograful* de la Kiev n-au fost incluse povestirile despre eroii troieni şi filosofii greci, precum şi învăţăturile lui Vasile Macedoneanul – lucru neesenţial pentru întregul conţinut, ce poate fi pus în seama predilecţiilor copistului pentru o anumită tematică[14], a comanditarului manuscrisului sau a exemplarului de pe care s-a scos copia respectivă.

În raport cu textul *Cronografului de tip Danovici* din secolul al XVII-lea, exemplarul de la Kiev din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea are două completări de conţinut. Prima se atestă la capitolul despre *Împărăţia lui Traian*. Dacă în varianta veche se citeşte un text foarte succint, fără nici o menţiune despre războaiele cu dacii, atunci în manuscrisul de la Kiev avem un supliment de cinci file cu privire la istoria dacilor, anticipat de următoarea prefaţă scrisă cu chinovar: **„Aice avem loc a pomeni şi de ţara noastră, de Moldova şi de Ţara Montenească, pentru neamul nostru, din ce seminţie să trage şi de la ce loc au venit la aceste părţi de lume, şi cum că neamul nostru sunt vechi daţi, din seminţia dreptului şi fericitului Noe, adecă din feciorul lui, din Iafet. Şi în ce chip au venit Traian împărat în veacurile de demult pe aceste locuri ale pămîntului nostru şi au făcut şi şanţul cel mare, ce iaste acum hotar despre Bugeac în părţile tătărăşti, căruia şanţ îi zicem noi acum Troianul. Şi cum că neamul nostru, daţii, au luat 20 de ani haraci, adecă bir, din visterie împărăţi[e]i Rîmului, iară nu acum bîrfesc o samă de istornic (!) mincinoşi, spunînd basne că neamul nostru sunt din tîlhari scoşi din temniţele Rîmului. Vedeţi basnele lor ce-au scris, scoţînd**

ocară şi rîs neamului moldovenesc. Ci iată aicea, mai gios, să dovedească minciunile şi basnele lor cu mare dovadă".

Adaosul de pe filele 164^{v}–169^{v} (în numerotarea recentă, f. 196^{v}–201^{v}) are două titluri delimitate cu chinovar. Primul – *Pentru neamul daţilor* (repetat în colontitlul paginilor în varianta: *Pentru daţi, neamul moldovenesc*) – este caracteristic pentru întregul text anexat. Celălalt – *Pentru pecetea daţilor, în chip au fost* – cuprinde numai două fraze de file 168, după care relatarea iniţială este reluată. Informaţiile prezentate au foarte multe părţi comune cu scrierea lui Miron Costin *De neamul moldovenilor*[15] şi cu *Letopiseţul* lui Nicolae Costin, cap VI–XIV[16], dar pe care copistul *Cronografului* nu-i menţionează. Studierea comparativă a acestui adaos cu lucrările nominalizate şi cu sursa principală utilizată de Miron Costin, scrierea sasului L. Topelltin de Mediaş, *Origines et occasus Transsylvanorum* (Lyon, 1667; ed. a II-a, Viena, 1752), va putea aduce şi alte precizări, dar în cazul de faţă ne limităm la constatarea făcută, adică la aceea că informaţiile incluse în *Cronograful* de la Kiev au fost preluate din lucrările unor autori cunoscuţi.

A doua completare la *Cronograful* de la Kiev se află în capitolul 215, în care se descrie cucerirea Constantinopolului de către turci. Din acest capitol sînt sesizările cercetătorului A. Nichitici cu privire la relatările despre domnul Ştefan cel Mare, fragmentul fiind apoi publicat şi comentat de cercetătorul I. Varta. Însă referindu-se în exclusivitate la conţinutul fragmentului, ambii cercetători nu spun nimic despre relaţia lui cu celelalte informaţii din acelaşi capitol, ceea ce face imposibilă estimarea la justa valoare a interpolaţiei. În continuare, vom vedea cum se prezintă ştirile despre Ştefan cel Mare în context cu relatările de bază.

Capitolul 215 începe de la fila 534 (în numerotaţia recentă: vol. II, f. 214), unde copistul manuscrisului evidenţiază cu chinovar următorul titlu: *Pentru luare[a] Ţarigradului, cum s-au luat de la stăpînirea împăraţilor greceşti în stăpînirea agarenilor şi a turcilor celor fără D[u]mnezeu. Şi iarăşi cîte războa[i]e s-au făcut pînă a să lua şi cîtă somă (!) de mii de ostaşi viteji au p[i]erit şi cît sînge creştinesc fără de samă s-au vărsat. Aşijderea şi pentru Constandin Paleologul împărat, în ce chip au p[i]erit în războiu la ani[i] de la zidirea lumii 6961, iară de la Hristos 1452. Însă războiul s-au început de la luna lui dichem[vrie] 4, 1452, iar de la zidirea lumii 6961.* Se observă şi în cazul de faţă un lapsus la calcularea şi redarea datei morţii împăratului Constantin şi în acelaşi timp a căderii Constantinopolului – 29 mai 1453, dată de obşte cunoscută şi menţionată în numeroase surse documentare. Dar după manuscrisul de la Kiev ar rezulta că împăratul Constantin a murit mai înainte de începerea asaltului hotărîtor asupra Constantinopolului.

Descrierea evenimentelor este anticipată în povestire de o introducere, în care autorul califică ridicarea agarenilor asupra Constantinopolului drept o pedeapsă dumnezeiască pentru mîndria grecilor şi pentru păcatele creştinilor, motiv ce persistă pe parcursul întregii povestiri. Mai departe se arată că

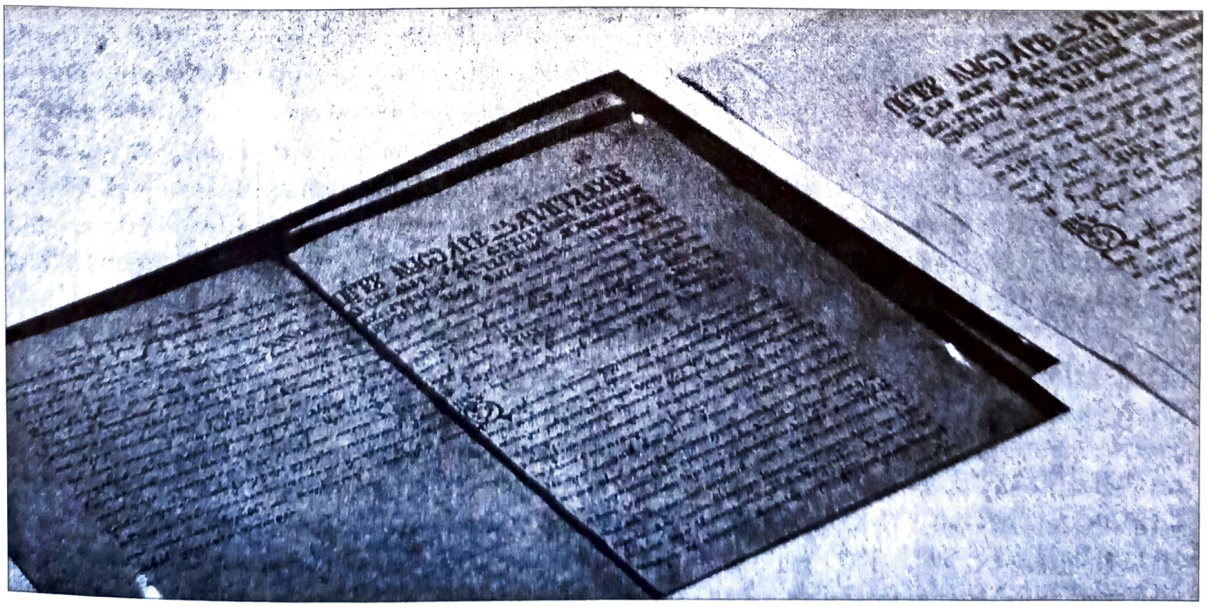

Fila 534 a Cronografului de la Kiev

împăratul Constantin, neputînd ține piept otomanilor, a făcut apel către „toate împărățiile, crăiile și domniile ce erau spre apus și spre miazănoapte", cerînd ajutor de oști și „fiindcă sunt creștini, să facă datorie creștinească". Însă „acele împărății și domnii creștinești n-au vrut să-i dea nici un agiutoriu". Ba mai mult chiar. S-au sfătuit să lase să se ia Țarigradul de la greci, crezînd că mai pe urmă ei îl vor putea lua mai lesne de la turci în stăpînirea lor. Autorul deplînge „zavistia" împărățiilor și domniilor creștine față de greci, care i-a împiedicat să vadă „că turcii, dacă vor apuca Țarigradul, mai pre urmă să vor întinde și pre la stăpînirile lor". Partea introductivă cu învinuirile de „zavistie" a împărățiilor, crăiilor și domniilor „ce erau spre apus și spre miazănoapte" față de împărăția bizantină se încheie cu următoarele fraze patetice: „O, zavistie, zavistie, muma și împărăteasa tuturor răutăților! Tu ești pricinuitoare de spargi mari cetăți și împărății, și prea minunați și învățați oameni te silești a-i surpa și a-i da p[e]rzării!".

În continuare, din alineat și cu inițială scrisă cu chinovar, în text a fost încorporată o relatare despre Ștefan cel Mare cu evenimente din anii anteriori urcării lui la domnie, după care firul inițial al povestirii este reluat cu descrierea pregătirilor întreprinse de sultanul Mehmed al II-lea (în text – Mahmet) pentru cucerirea Constantinopolului, apoi mersul acțiunilor militare, cu actele de barbarie jenantă a turcilor în sfintele lăcașuri, uciderea a mii de oameni, printre care și a împăratului Constantin. Interpolația din textul povestirii ocupă în manuscris aproximativ două pagini (pe filele 535–536) și ar putea fi intitulată, după cum arată însuși copistul la sfîrșitul ei, în felul următor: *În ce chip au mers Ștefan vodă la Țarigrad întru agiutoriu grecilor*. Stîngăcia frazelor în locurile de sudură ale acestei istorioare cu textul de bază al povestirii și în același timp specificarea făcută de copistul manuscrisului la sfîrșit (f. 536) arată că însuși el este autorul ei. Dar pentru a ne convinge de acest lucru și pentru observațiile ce se impun asupra conținutului, vom reproduce textul istorioarei despre Ștefan vodă mai jos, împreună cu un scurt fragment din povestirea despre luarea Țarigradului ce se află în continuarea ei:

„Pre aceae vreme ci bătea sultan Mahmet Țarigradul, rîdicatu-s-au și Ștefan vodă cel Bun, fecior lui Bugdan (!) [voievod] și nepot lui Alexandru vodă celui Bun. Și pricina au fost așa. Că văzînd Ștefan vodă că au tăet (!) Petru vodă Aron, pe tatăl său, pe Bogdan vodă, și temîndu-să ca să nu-l ta[i]e și pe dînsul, că era tînăr numai de 22 de ani, au luat toată averea tătîni-său și 20 000 de moldoveni, ostaș[i] buni, viteji, și prebegind în Țara Muntenească, au strîns și de acolo vro 4 000 de munteani și, sămițindu-să în vitejie, au trecut Dunăre[a] în ceae parte, și fără de veaste dînd războiu turcilor supt Țarigrad. Și atîta au fost îngrozit și au fost spăriet pe turci, cît acum era să lasă Țarigradul neluat și gîndea să fugă, socotind sultan Mahmet, împăratul turcesc, că de nu ar fi avut putere Ștefan vodă, n-ar fi îndrăznit // a veni să se bată cu dînsul. Așijderea și Costandin împărat, auzind din Țarigrad de vitejie[a] lui Ștefan vodă și cum că s-au spăriet turcii de puterea lui, i-au scris că de ar putea răzbate cu oștile sale pînă supt cetate[a] Țarigradului, ca să mai depărteze pe turci cevaș[i] în laturi de lîngă cetate, atuncea ar [i]eși și el din cetate cu oștile grecești și s-ar face una cu moldovenii, și așa ar da războiu păgînilor la loc larg, care sfat a[l] împăratului au priimit Ștefan vod[ă] pre[a] bucuros să-l împlinească.

Iară o samă de bo[i]eri moldoveni, ci era pre lîngă Ștefan vodă, văzînd puterea turcului mare și pre Ștefan vod[ă] tînăr și foarte pornit spre vitejie (!), și ca nu cumva cu nesocotința sa să piară cu toții de oștile turcești, l-au împ[i]edecat cu sfatul și au zis Șendre[a] hatmanul către Ștefan vod[ă]: „Bine iaste, mărie[a] ta, ca să ne întoarcem noi înapoi la țara noastră, la Moldova, și cu cîte oști avem, pre atîtea vom mai lua agiutorul și de la munteni, și vom mearge de vom bate pe Petru vodă, Aron, ci au tă[i]et pe tatăl tău, pe Bogdan vodă, și vom scoate scaunul Moldovei de supt stăpînirea lui".

Au ascultat Ștefan vod[ă] sfatul lui Șendre hatmanul și altor bo[i]eri, și rîdicîndu-să cu oștile sale de lîngă Țarigrad, au venit tot prădînd (!) și stricînd pe turci de ceia parte de Dunăre, și pre la multe locuri i-au [i]eșit pași cu mulți turci înainte, vrînd ca să facă războiu cu Ștefan vodă, ci el foarte să sprijinie cu vitejii moldoveni. Apoi au trecut Dunăre[a] cu pace în [a]ceastă parte și viind prin Țara Muntenească mare agiutoriu au luat de la monteni (!), și de acolo au venit și au mers drept la Suceavă, la scaunul țării. Și au bătut // pe Petru vodă Aron la Doljești, pe Siret, în zioa de joi[a] mari, april 12.

Apoi strîngîndu-să bo[i]erii și țara, împreună cu Theoctist, mitropolitul Moldaviei, au pomăzuit pe Ștefan vodă nu domn, ci craiau a tot pămîntul Moldavii, moșie-lui cea strămoșească (în anii de la zidirea lumii 6968, iar de la H[risto]s

1460), după cum mai pre larg veţi ceti la *Litopisăţ Moldavii*, iară aicea am scris prea pe scurt, numai atîta ca să ştim *în ce chip au mers Ştefan vodă la Ţarigrad întru agiutoriu grecilor*. Iară fiind lucru împ[i]edicat, despre o samă de bo[i]eri moldoveni, poate fiind şi voia lui D[u]mnezeu, ca numai să se ee Ţarigradul de la greci, aşa s-au întors Ştefan vodă înapoi, precum aţi auzit.

După ce s-au văzut sultan Mahmet de Ştefan vodă, domnul de Moldova, şi acum nu mai avea cine să-i mai pue piedică la luarea Ţarigradului, strînsu-ş-au toate oştile sale launloc şi s-au rîdicat cu multa puteare şi de pre marea, şi de pre uscat, cît nu mai putea locul, şi au venit supt Ţarigrad, încungiurîndu-l de toate părţile. Şi cum au sosit, îndată au şi pus de au strigat prin toată urdie (!) turcească, zicînd: „Fieştecine, cum va şti şi ori cu ce chip de meşteşug va putea, să între în cetate!" – fagăduindu-le că de vor putea birui şi vor dobîndi Ţarigradul la mîna lor, toată aveare[a] ci să va afla în cetate lor să va da. Şi aşa pre ostaşii săi facîndu-i îndrăzneţi, să apucară de război. Şi întîi au poruncit să facă basce mai înalte decît turnurile Ţarigradului, şi să mai facă şanţuri adînci şi poduri preste pîrae, ca să poată trece oaste[a] supt zidiul cetăţii. Aşijdere au mai poruncit să facă un pod mereu de la // locul ci să chiiamă Périt pînă la Galata, peste Boaz, de ceae parte de Ţarigrad, care pod l-au şi făcut de 2 000 de stînjini, ca să poată veni agiutoriu cetăţii de prea marea din vreo parte. Aşijderea au mai poruncit să mai facă logumuri (!) pre supt pămînt.

Iară împăratul Costandin Paleologul şi cu cie ce era[u] în cetate, văzînd aceaste toate ci să lucra de cătră sultan şi neaşteptînd de nicăiuri de nici un feliu de agiutoriu, s-au pus numai la D[u]mnezeu nădejdea sa...".

Ce l-a determinat pe autorul manuscrisului să amplaseze istorioara despre Ştefan voievod anume în acest loc al manuscrisului? Pentru a găsi răspuns la această întrebare va trebui să ţinem seama de cîţiva factori obiectivi şi subiectivi, care l-au influenţat într-un fel sau altul. Primul factor remarcat se leagă de sentimentele patriotice ale autorului, trăsături caracteristice mai multor contemporani ai săi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Am văzut anterior, cum din acelaşi simţ patriotic a completat capitolul despre împăratul Traian cu ştiri din istoria dacilor şi moldovenilor, deoarece constatase că o istorie universală, cum este cea din *Cronograf*, nu pomeneşte nimic de neamul şi faptele strămoşilor săi. Copiind *Cronograful*, el a urmărit desigur în continuare şi alte ştiri ce veneau în atingere cu trecutul ţării sale.

Emoţionanta povestire despre luarea Ţarigradului, cunoscută de obşte din tradiţia cărturărească din vremea lui, i-a atras atenţia nu numai prin conţinutul dramatic, ci în special printr-un pasaj din partea introductivă. Este pasajul în care împărăţiile, crăiile şi domniile „ce erau spre apus şi spre miazănoapte" sînt învinuite pentru că n-au acordat ajutor la salvarea Constantinopolului. Dacă în privinţa împărăţiilor şi crăiilor de la apus autorul manuscrisului cunoştea situaţia din capitolele dedicate împăraţilor Manoil Paleologul şi Ioan Paleologul, care s-au adresat „papilor de la Rîm şi altor crăii din apus" după ajutor armat, acest subiect fiind discutat şi la Sinodul de la Florenţa în 1439[17], atunci prin domniile ce erau „spre miazănoapte" el înţelege că indirect este vizată şi ţara sa, căci la nord de Constantinopol se aflau popoarele ortodoxe din Balcani şi Ţările Române.

Ţinînd cont de sensibilitatea strămoşilor noştri din secolele trecute faţă de diferendul de ordin confesional dintre Bisericile de Apus şi de Răsărit, cînd o generalizare de genul celei citate mai sus putea fi luată drept ofensă gravă, credem că autorul manuscrisului a încercat să prezinte o dezvinovăţire, căci el ştia că ţara sa nu se poate număra în rîndul celor „de la apus". Din sursele documentare de istorie internă pe care le cunoaşte el (un *Letopisăţ Moldavii*, scrierile lui Miron Costin şi Nicolae Costin, probabil şi altele), precum şi din tradiţia populară el ştia că viteazul domn Ştefan cel Mare, apărătorul credinţei ortodoxe, a purtat multe războaie cu turcii şi că luarea Ţarigradului s-a întîmplat în timpul vieţii lui (dar pe cînd la domnie se află voievodul Alexăndrel – 1449, 1452–1454, 1455), fără alte amănunte. În această situaţie, fără a avea cunoştinţă de situaţia politică a popoarelor ortodoxe situate la miazănoapte de Constantinopol, dar biruit de dorinţa de a înfăţişa o dezmînţire a pasajului de mai sus, el găseşte un moment potrivit pentru relatarea sa despre Ştefan cel Mare. Aceasta avea menirea să arate că, spre deosebire de împărăţiile din Apus, din partea moldovenilor în ajutorul grecilor a mers Ştefan vodă, însă „fiind voia lui Dumnezeu", turcii au luat Ţarigradul.

Rîvna autorului de a justifica sentimentul de vinovăţie pentru căderea Constantinopolului, sentiment

ce a dăinuit în conştiinţa creştinilor ortodocşi secole de-a rîndul, este în cazul acestei istorioare mult mai mare decît temeinicia dovezilor aduse de el. Pentru a ne convinge de aceasta, să vedem încă o dată cum motivează autorul plecarea lui Ştefan vodă spre Ţarigrad şi care este rezultatul deplasării anevoioase, avînd de trecut cu oastea nu numai Dunărea şi pămînturile ocupate de turci de aproape un secol, ci şi Bosforul, pe mare.

Autorul arată că după omorîrea tatălui său, Bogdan voievod, de către Petru Aron, de frică să nu fie ucis şi el, Ştefan pribegeşte în Ţara Muntenească, lucru cunoscut din mărturiile vremii. Dar în acelaşi timp nu are teamă de sultanul Mehmed, căci cu 20 000 de moldoveni şi cu 4 000 de munteni trece Dunărea „şi fără veste dă război turcilor sub Ţarigrad", îngrozindu-i, încît şi sultanul Mehmed „gîndea să fugă". Însă în acest moment decisiv Ştefan vodă nu intră în luptă, căci sfătuit de hatmanul Şendrea şi de alţi boieri lasă Ţarigradul neluat, de teamă că vor pieri cu toţii de oştile turceşti, şi se întoarce prin Ţara Muntenească la Suceava. Nu este oare prea multă frică şi grijă de propria persoană în acest portret, conturat de autorul acestei istorioare pentru Ştefan voievod? Nu a sesizat oare ilogismele din relatarea sa? Urmărind scopul arătat mai sus, autorul nu observă că denigrează pînă la ridicol personalitatea marelui domn, prezentîndu-l drept un personaj fricos şi indecis, adică îi atribuie calităţi şi fapte ce nu-i aparţin, toate acestea fiind în contradicţie şi cu bunul mers al evenimentelor.

În contextul respectiv, pentru amănuntele de fundal al relatării sale imaginare nu mai este nevoie să căutăm substanţă documentară, pentru că acestea, pentru mai multă credibilitate, trebuiau să fie ajustate pe măsura unei personalităţi care mergea întru ajutorarea grecilor la Ţarigrad, pentru a se confrunta cu temutul sultan Mehmed al II-lea. Această personalitate trebuia să aibă un nume răsunător pentru contemporanii autorului din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, să aibă o vîrstă corespunzătoare, adică să fie un om matur în toată firea, şi nu în ultimul rînd să aibă o oaste destul de numeroasă cu un hatman în fruntea ei. Pentru a-i da un caracter documentar, autorul istorioarei leagă începutul şi sfîrşitul ei de evenimente bine cunoscute din letopiseţele ţării, dar şi în cazul acesta comite inexactităţi cronologice, indicînd greşit pentru urcarea la domnie a lui Ştefan cel Mare „anii de la zidirea lumii 6968, iar de la H[risto]s 1460", iar mai devreme anul luării Ţarigradului şi altele.

Textul unei asemenea istorioare prezenta interes pentru cititorii cronografelor din secolele trecute, care nu dispuneau de alte lucrări istorice pentru cultivarea lor în istoria universală. Stilul atractiv al expunerii evenimentelor în acest gen de lucrări istorice, eliminarea monotoniei documentare şi înlocuirea ei cu istorioare despre fapte miraculoase ale unor eroi legendari au asigurat cronografelor o circulaţie relevantă şi un interes stabil[18] pînă la apariţia lucrărilor istorice pe baza mărturiilor istorice. În raport cu realizările istoriografice din prezent, această istorioară – *În ce chip au mers Ştefan vodă la Ţarigrad întru agiutoriu grecilor* din *Cronograful* de la Kiev – merită atenţie doar ca o curiozitate de origine cărturărească.

În concluzie, nu avem decît să ne exprimăm nedumerirea că nişte lucruri atît de mărunte şi neînsemnate sînt prezentate de un istoric şi paleograf cu experienţă drept „numeroase date din letopiseţele moldoveneşti pierdute" sau că „niciodată pînă acum savanţii n-au avut asemenea indicaţii clare despre timpul naşterii domnitorului Ştefan cel Mare". Prin studiul întreprins asupra celor două manuscrise de la Kiev, sesizate de A. Nichitici, am demonstrat că acestea nu datează din secolul al XVII-lea şi nu au nici o legătură cu activitatea cărturarului Nicolae Milescu Spătaru, dar ambele conţin informaţii relevante pentru vremea scrierii lor.

Circulaţia *Lexiconului* şi a *Cronografului*. Cele două manuscrise de la Kiev din ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea prezintă interes pentru faptul că au circulat şi s-au aflat în posesia unor personalităţi cărturăreşti din secolul al XIX-lea din Basarabia. O însemnare de danie din *Cronograf*, notată în acelaşi fel în ambele volume, ne permite să completăm informaţiile despre posesorii lui înainte de a ajunge la Odesa, apoi la Kiev. Textul însemnării este următorul: „Această carte îi dăruită spre pomenire de arhimandritul Gavriil Dabija pomeşciţei Ecaterina Suruceanova, la anul 1834, avgust 14 zile".

Arhimandritul Gavriil Dabija nu este altul decît economul mănăstirii Căpriana, care a deţinut această funcţie din 1814 pînă aproximativ în 1832[19], suplinind un timp şi sarcina de egumen. Era un om cu o cultură aleasă, deoarece în 1808, cînd era econom la mănăstirea Slatina, a fost remarcat de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care l-a luat la Mitropolia Moldovei din Iaşi în calitate de copist, numindu-l apoi egumen la mănăstirea Bîrnova. După 1812, fiind alungat de la mănăstirea Bîrnova pentru atitudine

filorusă, vine în Basarabia, unde obţine posturile menţionate. Arhimandritul Gavriil Dabija a adus, probabil, de peste Prut mai multe din cărţile sale personale, scrise de el sau procurate şi printre acestea se afla şi *Cronograful* respectiv. Pe la 1834 era de acum la o vîrstă înaintată (căci la Căpriana de la începutul anului 1835 este un alt arhimandrit), de aceea el dăruieşte acest *Cronograf*, posibil şi alte cărţi, cucoanei Ecaterina Suruceanova (forma rusificată a numelui de familie Suruceanu) întru pomenirea sa. A făcut acest gest, credem, nu numai pentru că ziua de 14 august era ajunul hramului la mănăstirea Căpriana, cînd cucoana Ecaterina Suruceanu a dat vreun ajutor material, dar şi pentru că neamul Surucenilor era cunoscut de preţuitori ai cărţilor şi obiectelor de antichitate.

Boieroaica Ecaterina Suruceanu, după cum arată Gheorghe Bezviconi[20], a fost soţia lui Ion Suruceanu (decedat în 1836), fiul pitarului Casian Suruceanu, întemeietorul schitului Suruceni. Astfel, *Cronograful* dăruit de arhimandritul Gavriil Dabija cucoanei Ecaterina s-a păstrat în biblioteca acestei familii prin fiul ei Casian, căsătorit cu Maria Lamotescu (1830–1919) din Ţara Românească. Din căsătoria ultimilor s-a născut viitorul academician Ion Casian Surucean (1851–1897), care în baza bibliotecii de familie şi a colecţiei de obiecte adunată de el (în special numismatică) a inaugurat împreună cu soţia sa muzeul de la Vadul lui Vodă. Printre admiratorii acestui muzeu pe la 1888 s-a aflat şi Mihail Kogălniceanu. Însă după moartea timpurie a academicianului Ion C. Suruceanu o bună parte din colecţia Suruceanu a fost achiziţionată în 1898 de Societatea de Istorie şi Antichităţi din Odesa. Pe această cale *Cronograful*, dar posibil şi *Lexiconul*, se precipită în colecţiile de la Odesa, dintre care o parte ajunge în 1945 la Kiev.

NOTE

[1]Водяные знаки рукописей России XVII в. По материалам Отдела рукописей ГИМ. Составители Т.В. Дианова, Л.М. Костюхина, Москва, 1980.

[2]Un Ianachi Buzilă, logofăt domnesc, care plătise o traducere a *Istoriei lui Herodot* pe la 1746, este menţionat într-un manuscris din 1816 (cf. B.A.R., mss. rom., nr. 3499).

[3]Vezi, *Monumenta Chartae Papyraceae Historiam Illustratia, XVIII, The Paper-Mills of the Austro-Hungarian Empire*, by Georg Eineder, Holland, The Paper Publications Society, MCMLX.

[4]Ştefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*. Ediţie îngrijită, note şi prefaţă de Dan Horia Mazilu, Bucureşti, 1989, p. 210.

[5]G. Eineder, *op. cit.*, p. 42, 145.

[6]Spre exemplu, *Cronograful* de la Harkov din 1682–1683 a fost scris de diacul Gheorghe într-un an întreg. Un cronograf din Moldova, aflat în prezent într-o bibliotecă din Moscova, nu era scris nici pe jumătate în decursul a cinci ani, între 1786 şi 1790. Un alt cronograf, copiat şi ornamentat de Gheorghe Teodoru din tîrgul Făleşti pentru sine, a fost lucrat în 1824–1825, adică aproximativ doi ani.

[7]Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească în colecţii străine. Repertoriu*, Bucureşti, 1986, nr. 1353, p. 259.

[8]Demostene Russo, *Cronografe româneşti*, în *Studii istorice greco-române*, vol. I, Bucureşti, 1939, p. 91–100.

[9]Iulian Ştefănescu, *Cronografele româneşti: tipul Danovici*, partea I-a, în „Revista istorică română" IX (1939), p. 1–77.

[10]Paul Cernovodeanu, *Cronografele româneşti de tipul Dorotei*, în „Studia bibliologică", vol. III (1969), p. 133–148; idem, *Filiala cronografelor de tip Danovici*, în „Biserica Ortodoxă Română", CV (1987), nr. 9–10, p. 180–196; ibidem, CVI (1988), nr. 7–8, p. 116–129.

[11]Doru Mihăescu, *Cronografele româneşti (Cu privire specială asupra tipului Danovici)*, în *Memoriile Secţiei de ştiinţe filologice, literatură şi arte*, Academia Română, seria IV, tom. I (1977–1978), p. 45–77; tom. II (1979–1980), p. 127–165; idem, *Scurtă privire asupra cronografelor româneşti*, în volumul *Un veac de aur în Moldova 1643–1743. Contribuţii la studiul culturii şi literaturii române vechi* (selecţia: Pavel Balmuş, coordonator principal Virgil Cândea), Chişinău–Bucureşti, 1996, p. 173–192; şi alte studii.

[12]*Cronograf*. Tradus din greceşte de Pătraşco Danovici, I. Ediţie îngrijită şi cuvînt înainte de Gabriel Ştrempel. Studiu introductiv de Paul Cernovodeanu, Bucureşti, 1998.

[13]Vezi prezentarea *Cronograful de tip Danovici* în studiul introductiv, semnat de P. Cernovodeanu, la ediţia din 1998, citată mai sus, p. LII–LXI.

[14]*Ibidem*, p. LXI.

[15]Miron Costin, *De neamul moldovenilor*, în Miron Costin, *Opere*, II. Ediţie critică îngrijită de P.P. Panaitescu, Bucureşti, 1965, p. 9–52.

[16]Nicolae Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*. Ediţie cu o introducere de Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942, cap. VI, VIII–XIV.

[17]*Letopiseţul Ţării Moldovei*, Chişinău, 1990, p. 33.

[18]Vezi studiul lui P. Cernovodeanu, citat mai sus.

[19]Andrei Eşanu, Valentina Eşanu, Nicolae Fuştei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriana (sec. XV–XX)* [...], Chişinău, 2003, p. 37–39.

[20]Gheorghe Bezviconi, *Academicianul Ion Suruceanu* în cartea *Fapte trecute şi basarabeni uitaţi*, Chişinău, 1992, p. 157–159.

Valeriu SCUTELNIC

CONSIDERAŢII ASUPRA RELAŢIILOR DIPLOMATICE ROMÂNO-FRANCEZE (1859–1877)

După revoluţia din 1848 în Principatele Române s-a cristalizat un puternic curent unionist, susţinut atît în interior, cît şi de majoritatea forţelor progresiste din Europa. „Diplomaţia franceză s-a situat de partea unioniştilor în înverşunata bătălie diplomatică ce se desfăşura timp de mai mulţi ani în jurul problemei unirii Principatelor"[1]. Prin unirea Moldovei şi Ţării Româneşti, Franţa intenţiona să creeze un stat-tampon între Turcia, Austria şi Rusia, care ar fi, în acelaşi timp, un debuşeu economic. Sprijinul său contribuia într-o largă măsură la triumful cauzei pentru care luptau românii[2].

La 7/19 martie 1856, la Congresul de Pace de la Paris, contele Alexandre Walewski, ministrul de Externe al Franţei, declara lordului George Clarendon, ministru de Externe al Marii Britanii, că „nici o pace nu va fi solidă sau durabilă dacă nu va prevedea unirea şi independenţa Principatelor..."[3]. Chiar a doua zi, după pronunţarea acestor cuvinte, A. Walewski secondat de amintitul interlocutor, propunea Congresului proclamarea unirii Principatelor, declanşînd în această privinţă discuţii aprinse.

În mai 1858 şi-a deschis lucrările Conferinţa de la Paris. Chiar în prima şedinţă (22 mai/3 iunie), A. Walewski a susţinut, aşa cum a făcut-o şi la Congresul de Pace de la Paris (1856), că „Guvernul francez este în favoarea unirii, iar faptele confirmă că românii doresc să formeze pe viitor un singur stat"[4]. Franţa intenţiona să obţină cea mai apropiată formulă de unire pe care o va îngădui conferinţa.

Deşi cele două forumuri europene nu rezolvaseră arzătoarea problemă a unirii Principatelor, aceasta fusese menţinută la ordinea de zi a politicii europene graţie susţinerii din partea Franţei, iar cînd la 5 şi 24 ianuarie 1859 colonelul Alexandru Ioan Cuza a fost ales domnitor al ambelor principate, Franţa a fost ţara care a susţinut acest act, depunînd mari eforturi pentru recunoaşterea internaţională a acestui deziderat naţional românesc.

Avea importanţă faptul era că opinia publică europeană, în speţă cea franceză, era favorabilă unirii Principatelor. Ziarele franceze *La Presse*, *Le Constitutionnele* susţineau cauza românească. Scriitorul Alphonce Ronné publica un articol în care spunea că „dacă Marile Puteri vor anula dubla alegere, românii vor introduce din nou în urnă numele lui Cuza"[5]. La 28 ianuarie/9februarie 1859, pe adresa ziarului *Românul,* care se edita la Paris, sosi o telegramă cu următoarele cuvinte: „Vie satisfacţie a Guvernului francez; reazăm formal; nici o intervenţie de temut. Continuaţi cu fermitate şi înţelepciune. România s-a înalţat în consideraţia Europei".

Chiar din primele luni ale anului 1859 s-a iniţiat o intensă campanie diplomatică în vederea recunoaşterii dublei alegeri. O serie de personalităţi însărcinate cu misiuni speciale au fost trimise în capitalele europene. Vasile Alecsandri a mers la Paris, Londra şi Turin, Ludovic Steege la Berlin şi Viena, Ştefan Golescu la Berlin şi Paris, iar prinţul V. Obolenski, apropiat al fruntaşilor unionişti moldoveni şi al domnitorului, la Petersburg.

Încă înainte de sosirea lui Vasile Alecsandri la Paris, care venea în calitate de ministru de Externe al domnitorului, fratele său, Ioan Alecsandri, într-un memoriu adresat prinţului

Napoleon, pleda pentru recunoaşterea dublei alegeri atrăgînd atenţia vărului împăratului asupra unor tulburări care ameninţau să izbucnească în Principate în cazul nerecunoaşterii de către statele europene a actelor politice de la 5 şi 24 ianuarie 1859.

Sosit în capitala Franţei, Vasile Alecsandri a putut raporta domnitorului că a fost primit ca „reprezentant al unui prinţ stimat la cel mai înalt grad"[6]. Diplomatul român a avut întrevederi cu Napoleon al III-lea cu prinţul Napoleon, cu contele Alexandre Walewski şi cu Pavel Dmitrievici Kiseliov, ambasadorul Rusiei la Paris. El a convins interlocutorii de necesitatea recunoaşterii lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei şi Ţării Româneşti de către Franţa. Împăratul îi promisese ajutor politico-diplomatic şi material: instructori francezi (tehnici şi militari); arme şi muniţii; facilitarea unui împrumut de 12 milioane de franci pe piaţa franceză pentru necesităţile statului român; sprijin politic pentru recunoaşterea dublei alegeri, precum şi acordul de principiu pentru înfiinţarea unei agenţii diplomatice a Principatelor Unite la Paris[7].

Dubla alegere a constituit obiectul unei noi conferinţe europene, întrunită la Paris. Lucrările ei s-au desfăşurat în trei şedinţe – două în primăvară, la 26 martie/7 aprilie şi 1/13 aprilie 1859, cînd Franţa, Marea Britanie, Prusia, Rusia şi Sardinia au sancţionat actul istoric realizat în Principate, şi cea de-a treia, de la 26 august/6 septembrie, cînd Turcia şi Austria s-au alăturat celorlalte puteri. Peste trei ani, la 24 ianuarie/5 februarie 1862, avînd acordul puterilor garante, Alexandru Ioan Cuza a proclamat unirea definitivă a Principatelor.

Napoleon al III-lea a fost un mare susţinător al cauzei româneşti şi a lui Alexandru Ioan Cuza. În corespondenţa sa cu ţarii ruşi, Nicolae I, apoi Alexandru al II-lea, acesta îl numea pe Cuza „fratele meu"[8].

Două momente importante în evoluţia relaţiilor diplomatice ale României cu alte ţări, şi-n particular cu Franţa, în perioada vizată se impun ca primordiale:

1. Înfiinţarea şi modificările în cadrul Ministerului Afacerilor Străine al României;

2. Înfiinţarea şi activitatea Agenţiei Române la Paris.

În 1848 în Moldova şi Ţara Românească se instituie Ministerele de Externe, însă o instituţie unică pentru întreaga Românie se va consacra prin unirea celor două ministere la 1 august 1862. Conform decretului lui Alexandru Ioan Cuza privind înfiinţarea Ministerului Afacerilor Străine al României, emis la 27 iulie 1862[9], principala instituţie diplomatică a ţării cuprindea Secretariatul Consiliului de Miniştri şi trei secţii: cea a Afacerilor Consulare, cea Politică şi cea a Contenciosului şi a Treburilor Statului[10]. În 1873 o lege specială „pentru organizarea Ministerului Afacerilor Străine" a stabilit modalităţile de desfăşurare a politicii şi a acţiunilor externe ale statului român. Conform legii, Ministerul Afacerilor Străine „exersează direcţiunea superioară şi controlul relaţiilor internaţionale". Titlul II al legii stabilea atribuţiile principale ale Ministerului Afacerilor Străine şi ale reprezentanţelor politice ale României în străinătate. Acestea erau:

· reprezentarea şi apărarea intereselor statului român;

· executarea şi interpretarea convenţiilor şi a tratatelor;

· îndrumarea şi controlul reprezentanţilor României în străinătate;

· eliberarea de paşapoarte;

· soluţionarea litigiilor cu alte state.

Atribuţiile respective constituind atribute ale unui stat suveran[11]. Legea din 1873 stabilea şi organizarea internă a Ministerului Afacerilor Străine în diviziuni, servicii şi birouri. „România era reprezentată în străinătate de trimişi diplomatici: consuli şi agenţi comerciali sau delegaţi. Sarcina principală a trimişilor era întreţinerea relaţiilor politice cu guvernele pe lîngă care erau acreditaţi. Trimişii şi consulii îndeplineau funcţii de ofiţeri ai stării civile pentru românii din străinătate, de judecători în materie civilă şi comercială. Ei eliberau paşapoarte şi apărau drepturile cetăţenilor străini, urmăreau îndeplinirea convenţiilor încheiate de statul român cu guvernul respectiv"[12]. Totuşi trimişii diplomatici, consulii şi agenţii comerciali ai României n-au fost recunoscuţi ca reprezentanţi diplomatici oficiali şi nu au intrat în rîndurile corpului diplomatic atîta timp cît România nu era stat independent.

Recunoaşterea independenţei de stat a României şi, drept consecinţă a acestui act politic, stabilirea primelor relaţii diplomatice bazate pe egalitate şi suveranitate au constituit o probă deosebit de dificilă pentru diplomaţia română. Acest examen a fost trecut cu succes şi diplomaţia noului stat îşi primea consacrarea şi locul pe care îl merita pe arena internaţională.

Un alt moment important în evoluţia relaţiilor diplomatice româno-franceze a fost înfiinţarea Agenţiei Române la Paris. Este semnificativ faptul

că deja în 1860 „doi ani înainte de recunoaşterea de către Europa a unirii politico-administrative, Franţa a acceptat formarea la Paris a unei unice agenţii pentru amîndouă ţările"[13].

Convenţia de la Paris din 1858 recunoştea dreptul Principatelor de a fi reprezentate la Constantinopol prin cîte un agent (articolul 9), dar nu le acorda posibilitatea de a acredita reprezentanţi diplomatici pe lîngă celelalte puteri străine. Noii conducători ai politicii externe a Principatelor vor căuta să obţină acest drept, considerat un atribut de suveranitate şi un pas spre independenţă. Ca prim rod al acestor străduinţe a fost înfiinţarea la Paris a celei dintîi agenţii române, titularul căreia a fost numit Ioan Alecsandri[14], fratele poetului Vasile Alecsandri.

La sfîrşitul anului 1859, Costachi Negri prelua în mod oficial funcţia de agent al Principatelor pe lîngă Poartă, paralel începîndu-se şi tratativele privind bazele, structura şi funcţiile viitoarei agenţii româneşti de pe malurile Senei.

La 14/26 iunie 1860 a fost votat bugetul pentru instituirea agenţiei de la Paris şi Londra (deşi activitatea lui Ioan Alecsandri s-a desfăşurat doar la Paris).

La 14/26 august, Ioan Alecsandri era deja la Paris, şi chiar dacă nu fusese recunoscut în mod oficial, el îşi organizase la acea dată cancelaria, aplicînd pe hîrtiile acesteia titulatura – „Agenţia Principatelor Unite la Paris"[15].

În după-amiaza zilei de 7/19 septembrie 1860, ministrul de Externe al Franţei, Eduard Thouvernel, l-a primit pe Ioan Alecsandri, care i-a prezentat adresa lui Michel Jora, ministru de Externe al Moldovei, cît şi scrisoarea pe care i-o adresase domnitorul. Eduard Thouvernel i-a declarat că-i fericit să primească pe agentul prinţului Alexandru, dar încă nu-l putea recunoaşte oficial, deoarece încălca convenţia la elaborarea căreia a participat şi Franţa. În cuvîntul său de răspuns, Ioan Alecsandri a menţionat că pentru el este esenţială „conservarea simpatiei Franţei" pentru ţara sa. „Fiţi sigur, i-a replicat Eduard Thouvernel, că veţi găsi aici cea mai bună primire şi că eu personal voi fi totdeauna gata să vă ascult cînd veţi dori să-mi comunicaţi ceva deosebit. De altfel, a mai adăugat el, ţara dumneavoastră are suficiente legături cu Franţa pentru ca înfiinţarea unei agenţii a Principatelor Unite la Paris să devină o instituţie utilă"[16].

Chiar la prima sa întrevedere cu ministrul francez, agentul român a pus în discuţie problema paşapoartelor pentru a evita viza ambasadei otomane, obţinînd în această direcţie sprijinul francez. La aceeaşi întrevedere, Ioan Alecsandri a obţinut dreptul de a folosi cifrul în corespondenţa sa[17].

Astfel, Agenţia Principatelor Unite la Paris era recunoscută în mod oficial. Primirea de care se bucurase agentul român a fost, neîndoielnic, dintre cele mai satisfăcătoare. Ea confirma totalmente politica de sprijin promovată de Franţa faţă de România în perioada unirii, care convenea, de altfel, scopurilor franceze de un veac.

Fostul corespondent oficial al Guvernului moldovean de la Paris şi Londra din 1859, devenind din septembrie 1860 agent al Principatelor Unite la Paris, a avut o activitate multilaterală, făcînd faţă diverselor sarcini care le-a avut de îndeplinit în cursul misiunii sale. Trebuie relevat faptul că în mai multe rînduri şi în momentele cele mai delicate, el a fost ajutat de fratele său, Vasile Alecsandri. Agentul român a stabilit raporturi strînse cu oamenii politici francezi, îndeosebi cu prinţul Napoleon, cu ducele Charles de Morny, preşedintele Corpului Legislativ, cu Eduard Thouvernel, ministrul de Externe, cu diplomaţii străini de la Paris. El a desfăşurat o neîntreruptă activitate politică, administrativ-economică şi propagandistică. Principalele probleme, la rezolvarea cărora agentul român de la Paris a avut o apreciabilă contribuţie au fost:

– obţinerea unirii depline pe plan administrativ şi politic a Ţării Româneşti şi a Moldovei;

– secularizarea averilor mănăstireşti;

– acceptarea şi recunoaşterea diplomatică a regimului instituit la 2 mai 1864;

– organizarea şi dotarea modernă a armatei tînărului stat naţional, în mare măsură cu ajutorul Franţei;

– propagarea cauzei române în cadrul cercurilor conducătoare şi sensibilizarea opiniei publice franceze.

Întreaga sa activitate, care urmărea realizarea obiectivelor diplomaţiei tînărului stat naţional, tindea la consolidarea autonomiei Principatelor Unite şi la pregătirea independenţei viitoare a României[18].

Pe parcursul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, relaţiile româno-franceze au fost, fără îndoială, pozitive. Specialiştii francezi în domeniul militar, în cel al construcţiilor publice, al administraţiei şi finanţelor au venit în România, unde au fost făcute şi diferite tentative pentru o accentuare a legăturilor economice[19]. Oricum, făuritorii unirii aveau sentimentul, în bună parte justificat, că se putea conta pe ajutorul Franţei, care era în acea perioadă una dintre

Marile Puteri. Dacă sprijinul acordat de Franța românilor a fost eficient în problema recunoașterii dublei alegeri și unificării politico-administrative, în cea a modernizării țării, în chestiunea secularizării și chiar în privința acceptării de către puterile garante a situației ce se crease în mai 1864, treptat – încă din ultimile luni ale anului 1863, în parte și ca un rezultat al începutului slăbirii pozițiilor internaționale ale Franței – în relațiile româno-franceze se constată o răcire, de care era conștient și Alexandru Ioan Cuza în ultimile luni ale domniei sale[20].

În ceea ce privește atitudinea Franței, în această perioadă, cu privire la chestiunea domnului străin ar trebui de făcut o nuanțare. „Există o oarecare deosebire în unele aspecte ale politicii externe între Quai d'Orsay, sediul Ministerului francez de Externe, și Tuileries, palat în care se află cabinetul de lucru al lui Napoleon al III-lea, care nu erau întotdeauna identice"[21].

După refuzul contelui de Flandra de a accepta tronul Principatelor Unite, politicienii români căutau o nouă candidatură. Franța contribuise substanțial la depășirea crizei politice care afectase România la începutul anului 1866. Noul principe al României, Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, chiar dacă se bucura de sprijinul împăratului[22], în realitate nu putea fi vorba de o reală apropiere între Franța și România în condițiile ascensiunii Prusiei și respectiv decadenței Imperiului Francez. „Uniforma de general croită după modelul francez nu i-a convenit lui Carol I din momentul în care a trebuit s-o îmbrace"[23]. Astfel a fost încheiată misiunea militară franceză în România, (fondată la 13/25 mai 1860) și în mod evident, în politica externă, Carol I a procedat la o apropiere de Prusia. Cu toate acestea, tatăl său, Carol Anton de Hohenzollern, îl sfătuia cu luciditate să promoveze o politică prudentă față de Franța, considerînd că România în acea perioadă avea nevoie mai mult de sprijinul acesteia decît de cel al altor puteri.

Guvernele radicale din primii ani de domnie a lui Carol I n-au consolidat relațiile politice cu al II-lea Imperiu, nici întrevederile acestuia cu Napoleon al III-lea la Saint-Cloud din octombrie 1869 – la care s-au discutat chestiunea capitulațiilor, a evreilor din Principate, a dreptului de a bate monedă și de a conferi decorații[24] – n-au dat rezultatul scontat. Semnele unei răciri în relațiile româno-franceze determinată de înclinațiile spre Prusia ale noului conducător al României erau din ce în ce mai vizibile. Domnul român va fi bănuit că manevrează împotriva punctului de vedere francez în chestiunea candidaturii fratelui său la tronul Spaniei. Agentul român la Paris, Ion Strat, în zadar încerca să convingă pe Antoin Agénor, ducele de Gramont, prim-ministru al Franței, că domnul României nu are nici un amestec în chestiunea candidaturii fratelui său. „La două ore după întrevederea cu ducele de Gramont, el pleacă la Sigmaringen, fără a anunța suveranul român, și expune situația tatălui domnului. Carol Anton de Hohenzollern îi încredința să ducă la Tuileries documentul original al renunțării la tron din partea fiului său Leopold. Revirimentul a fost imediat, Napoleon al III-lea transmisese lui Ioan Strat că poate să scrie lui Carol I că se poate bizui pe el, iar Guvernul francez se înțelese cu cel austriac de a-l sprijini pe Carol și de a apăra România în cazul unei încercări de ocupație rusească"[25].

În timpul crizei franco-prusiene, iritarea lui Napoleon al III-lea față de Hohenzollernul de la Dunăre s-a accentuat, avîndu-se în vedere chiar și răsturnarea lui[26]. Opinia publică românească se manifesta hotărît de partea Franței. Petre P. Carp mărturisea, în calitate de ministru de Externe, în iulie 1870, că „acolo unde flutură drapelele Franței sînt interesele și simpatiile noastre"[27]. Iar Ion. C. Brătianu declara la 24 februarie/8 martie 1871, în Camera Deputaților, că „ruinați, în zdrențe, zdrobiți chiar, simpatiile noastre pentru Franța vor crește în continuare"[28]. Totodată, tinerii români își ofereau viața Franței aflată la grea încercare și unii dintre ei se găsiseră chiar pe baricadele Comunei[29].

Făcînd un bilanț cu privire la atitudinea Europei în momentele dificile ale țării sale, un diplomat francez constatase că „din toate țările care au fost copleșite de binefaceri de către Franța, România singură a arătat o gratitudine și o simpatie deschis-pronunțată și adînc simțită"[30].

După 1871, cea de-a III-a Republică franceză se va situa pe o poziție de „onorabilitate", și „prudență rezervată", preocupată de refaceri și, evident, deși într-o perspectivă istorică, de revanșă, dar cu mult mai indiferentă față de cei ce se considerau „frații" îndepărtați de la Dunăre și Carpați ai francezilor decît cel de-al II-lea Imperiu. Redresarea economică, achitarea grabnică a obligațiilor asumate față de Germania biruitoare au dus la o modificare a politicii franceze în Europa, și România nu s-a mai putut baza pe o bunăvoință din partea marii țări latine[31].

În această perioadă vor apărea unele neînțelegeri dintre Guvernul de la Paris și cel de la București în problema „jurisdicției consulare"[32] și în legătură cu

decesul la 10 ianuarie 1873 a lui Napoleon al III-lea. Ca semn de recunoştinţă faţă de „ocrotitorul principiului naţionalităţilor" în România, au fost organizate acţiuni de comemorare în bisericile din întreaga ţară. Guvernul francez a etichetat acest gest al românilor drept „o palmă" aplicată demnităţii republicane. „La Paris a fost incriminat faptul că românii şi-au exprimat recunoştinţa faţă de fostul împărat şi nu faţă de naţiunea franceză; că cele două Camere de la Bucureşti au fost singurele din Europa care au emis un vot solemn de preţuire a memoriei lui Napoleon"[33] – ceea ce a trezit nemulţumirea lui Adolphe Thiers, primul preşedinte al Republicii a III-a.

Deteriorarea raporturilor româno-franceze s-a reflectat şi-n situaţia Agenţiei Române de la Paris. Postul de agent, pe care Ioan Alecsandri îl deţinuse timp de aproape şase ani, a trecut acum din mînă în mînă, la agenţie evidenţiindu-se aceeaşi instabilitate, care se constata şi în guvernarea României. Rînd pe rînd, la Paris, sînt înregistraţi ca agenţi Ion Bălăceanu, Petre P. Carp, Emilian Cretzulescu, Ion Strat, şi apoi, în ultima perioadă de funcţionare a agenţiei, înainte de trasformarea ei în legaţie, adică între anii 1875 şi 1880, Nicolae Calimachi-Catargi.

Izbucnirea Crizei Orientale în 1875, răscoalele din Bosnia şi Herţegovina, iar apoi, în anul următor, evenimentele din Bulgaria şi Serbia au dus la intensificarea activităţii diplomatice în sud-estul continentului, unde mai multe popoare se pregăteau să-şi cucerească independenţa pe calea armelor.

În aceste condiţii activitatea diplomaţiei româneşti se intensifică. În mod firesc a fost solicitat concursul Franţei – vechea susţinătoare a poporului român din perioada formării statului naţional. „Ion Ghica pleacă la Viena, Paris, Londra cu o misiune diplomatică pentru a primi recomandări în ceea ce priveşte poziţia României într-un eventual conflict (ruso-turc – *n.a.*) şi de a obţine sprijinul Marilor Puteri"[34]. Francezii i-au dat următorul răspuns: „Franţa va acţiona ca membru al „concertului european" şi nu va lua asupra sa nici o însărcinare politică separată"[35]. Aceeaşi declaraţie o găsim şi-n nota circulară a ministrului Afacerilor Externe, Theophile Delcassé (19 noiembrie 1876): „Franţa nu are nici un interes în acest conflict, dar ea nu poate rămîne indiferentă faţă de soarta creştinilor de la est şi tinde la stabilirea păcii şi bunei înţelegeri între Marile Puteri europene"[36].

Pentru a contracara Conferinţa puterilor garante de la Constantinopol, convocată în toamna anului 1876, spre a rezolva Criza Orientală, la 11 decembrie 1876, a fost aprobată noua Constituţie a Imperiului Otoman, articolul 7 al căreia trata România ca pe una dintre „provinciile privilegiate" ale Imperiului, iar articolele 1 şi 8 accentuau indirect vasalitatea României faţă de Poartă. Guvernul român şi mai mulţi politicieni au protestat vehement împotriva acestui fapt, aşteptînd un răspuns pozitiv şi din partea ţărilor garante. Dar acesta n-a venit. Agentul diplomatic român de la Paris, Ştefan Şendrea, comunica: „La Paris se tem ca Germania, folosindu-se de înrăutăţirea relaţiilor ruso-turce, să nu declare război Franţei, război care în Berlin erau gata să-l dezlănţuie cu doi ani în urmă"[37]. Deci, nici Franţa, nici Anglia nu vor susţine cauza românească în condiţiile create. Ca urmare, Guvernul Ion C. Brătianu se orientează spre Rusia, şi la 4/16 aprilie 1877 a fost încheiată convenţia militaro-politică româno-rusă, punctul principal al căreia stipula că „Rusia se îndatoreşte să menţină şi să apere integritatea teritorială a României"[38].

Atitudinea Franţei vizavi de apropierea dintre România şi Rusia se poate afla din următoarea afirmaţie: „În cercurile guvernamentale franceze – anunţa agentul diplomatic român N. Calimachi-Catargi – nu erau priviţi cu ochi buni aceşti paşi ai cabinetului liberal, care nu s-au limitat în convenţie cu permiterea trecerii trupelor ruse prin România, dar au încheiat cu Rusia o convenţie politică"[39]. În acelaşi timp, Theophile Delcassé, ministrul francez de Externe, dădea instrucţiuni lui Debains, ambasadorul francez la Bucureşti, „de a se menţine în rezerva cea mai strictă"[40] (în ceea ce priveşte orice afirmaţie – *n.a.*). Istoricul român Nicolae Corivan, în baza cercetărilor efectuate, susţine că „Anglia şi Franţa, deşi nu se angajaseră să ofere României garantarea neutralităţii, s-au arătat ostile convenţiei româno- ruse"[41].

De asemenea, „în presa vremii, franceză şi austro-ungară, au apărut articole care criticau politica „nesinceră" a României, bănuind că ea se află total sub influenţa Rusiei"[42]. Însă colaborarea cu ruşii avea cu totul alt motiv: obţinerea independenţei de stat.

La 9/21 mai 1877 corpurile legiuitoare ale României au proclamat independenţa naţională şi de stat a României, înlăturînd jugul secular otoman care constituise o frînă puternică în dezvoltarea sa.

Proclamarea independenţei României a fost comunicată puterilor europene prin intermediul agenţilor diplomatici ai ţării. Marile Puteri s-au arătat în cazul cel mai bun rezervate faţă de actul împlinit la Bucureşti. Ducele de Delcassé, ministru de Externe francez, a evitat un timp să se întîlnească cu N. Cali-

machi-Catargi, iar apoi a declarat că actul realizat la Bucureşti dăduse „libertate" puterilor, scutindu-le de garanţia acordată României.

România devine stat suveran, egal din punct de vedere juridic cu toate celelalte state, avînd dreptul la o politică internă şi externă de sinestătătoare, fără nici un amestec străin.

Din cele expuse mai sus am putea trage următoarele concluzii:

– perioada 1859–1866 se caracterizează printr-o apropiere româno-franceză, Franţa susţinînd activ acţiunile de pe scena politică românească produse în aceşti ani;

– o deosebită importanţă în raporturile dintre cele două ţări au avut-o înfiinţarea şi reorganizările în cadrul Ministerului Afacerilor Străine precum şi organizarea Agenţiei Române la Paris;

– o dată cu instalarea lui Carol I în tronul României, legăturile diplomatice româno-franceze vor deveni mai reci pe o perioadă îndelungată, totuşi opinia publică românească era favorabilă „luminii ce emana de la Paris".

– prin cucerirea independenţei de stat la 1877, România a demonstrat forţa şi voinţa naţională atît diplomaţiei franceze, deseori ezitante, cît şi celorlalte Mari Puteri europene, care tratau România nu ca subiect al relaţiilor internaţionale, ci ca obiect de negociere şi de schimb.

NOTE

[1]*Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I, 1859–1917, Bucureşti, 1967, p. 103.

[2]N. Corivan, *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859–1877*, Bucureşti,1984, p. 9.

[3]T.W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România*, Bucureşti, 1944, p. 66.

[4]*Ibidem*, p. 19.

[5]L. Boicu, *Puterile europene faţă de actul românesc din 24 ianuarie 1859*, în *Românii în istoria universală*, Iaşi 1988, p. 204.

[6]R.V. Bossy, *Agenţia diplomatică a României în Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza Vodă*, Bucureşti, 1931, p. 164–165.

[7]D.Vitcu, *Diplomaţii Unirii*, Bucureşti, 1979, p. 62 .

[8]N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*, Bucureşti, 1918, p. 183.

[9]*Istorie şi diplomaţie. 130 de ani de la înfiinţarea Ministerului Afacerilor Externe al României*, Bucureşti, 1992, p. 7–9.

[10]D. Berindei, *Diplomaţia românească modernă de la începuturi pînă la proclamarea independenţei de stat (1821–1877)*, Bucureşti, 1995 p. 144–145.

[11]*Reprezentanţele diplomatice ale României*, vol. I, 1859–1917, Bucureşti, 1967, p. 53.

[12]Ibidem, p. 55–56.

[13]D. Berindei, *Înfiinţarea Agenţiei Principatelor Unite la Paris (26 august/7 septembrie) 1860*, în „Studii", nr. 6, XIII (1960), p. 99–120.

[14]Ioan sau Iancu Alecsandri, născut la 30 decembrie 1826, mai tînăr deci cu cinci ani decît fratele său Vasile, a învăţat la Trei Ierarhi, iar apoi prin 1837 a intrat în armată. Pînă la 1840 – cadet, iar la 1846 este deja căpitan. În luna mai a aceluiaşi an, el a plecat la Paris. Alături de fratele său Vasile, Ioan Alecsandri a activat în rîndurile revoluţionarilor de la 1848. După aceea s-a stabilit din nou la Paris, unde s-a căsătorit cu Noémi Guillard. Avînd o cunoştinţă deplină a limbilor franceză şi engleză şi numeroase relaţii în cercurile politice franceze, el a fost ales cu multă pricepere pentru a îndeplini delicata funcţie de agent oficios al tînărului stat român în capitala Franţei. Pentru a-i da mai multă însemnătate agentului său, domnitorul Al.I. Cuza l-a avansat la gradul de maior, iar apoi la locotenent-colonel. Primul agent român la Paris, care a avut în cursul vieţii şi o activitate publicistică în domeniul politic şi literar, a murit în 1884 de cancer. Vezi: Zotta Sever, *La centenarul lui Vasile Alecsandri,* Iaşi, 1921, p. 32–36; Vitcu Dumitru, *Diplomaţii Unirii,* Bucureşti, 1979, p. 125–153.

[15]*Reprezentanţele diplomatice ale României*..., p. 106–107.

[16]*Ibidem*, p. 117.

[17]D. Berindei, *Înfiinţarea Agenţiei Principatelor Unite*..., p. 115.

[18]*Reprezentanţele diplomatice ale României*..., p. 122.

[19]R.V. Bossy, *op. cit.*, p. 115–116.

[20]D. Berindei, *Diplomaţia românească modernă*..., p. 139.

[21]N. Corivan, *op. cit.*, p. 191–192.

[22]Fr. Damé, *Histoire de la Roumanie contemporaine depuis l'evènement des princes indigènes jusqu' à nos jours (1822–1900)*, Paris, 1900, p. 161.

[23]*Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. I, Bucureşti, 1912, p. 41–42.

[24]N. Corivan, *op. cit.*, p. 248.

[25]*Ibidem*, p. 256.

[26]Fr. Damé, *op. cit.*, p. 208.

[27]N. Iorga, *Histoire des relations entre la France et les Roumains*..., p. 186.

[28]Fr. Damé, *op. cit.*, p. 209.

[29]*Istoria României*, vol. IV, Bucureşti, 1964, p. 579.

[30]N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*..., p. 104.

[31]D. Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866–1876)*, Bucureşti, 1992, p. 26–28.

[32]Gh. Cliveti, *România şi Puterile Garante 1856–1878*, Iaşi, 1988, p. 198.

[33]*Ibidem*.

[34]М. Залышкин, *Внешняя политика Румынии и румынско-русские отношения*. 1875–1878, Moscova, 1974, p. 141.

[35]*Ibidem*, p. 143.

[36]А. Манфред, *Внешняя политика Франции*, 1871–1914, Moscova, 1952, p. 195.

[37]М. Залышкин, *op. cit.*, p. 192.

[38]N. Iorga, *op. cit.*, p. 199.

[39]М. Залышкин, *op. cit.*, p. 237.

[40]N. Corivan, *op. cit.*, 327.

[41]*Ibidem*, p. 333.

[42]М. Залышкин, *op. cit.*, p. 237–238.

Gheorghe COJOCARU

PUCIUL DIN AUGUST 1991 DE LA MOSCOVA: DE LA EŞEC LA CONSECINŢE

GORBACIOV: VICTIMĂ SAU COMPLICE?

Există trei ipoteze cu privire la puciul „avortat" din 19 august 1991, din capitala imperiului sovietic: (1) în realitate, a avut loc o tentativă de puci şi ea a eşuat datorită rezistenţei forţelor democratice; (2) puciul este opera lui Gorbaciov, cu scopul de „a-şi spori popularitatea sau pentru a-şi restabili autoritatea, fără a suporta consecinţele în faţa opiniei publice"; (3) puciul ar fi fost pus în scenă chiar de democraţi, pentru a-şi grăbi accesul la putere[1]. Aşa sau altfel, asupra evenimentelor din august 1991 de la Moscova planează încă multă confuzie.

O anumită neclaritate persistă şi în legătură cu tratarea acţiunilor Comitetului de Stat pentru Starea de Necesitate (C.S.S.N.) în cele trei zile şi nopţi din august, cînd a decis izolarea preşedintelui Mihail Gorbaciov la Foros, vila sa din Crimeea. A fost un „puci", un „complot", „o lovitură de stat" sau „o lovitură de palat"? Boris Elţin, preşedintele de atunci al Federaţiei Ruse, va sublinia că „puciul" din august „nu a fost un complot al cîtorva generali disperaţi [...], ci un complot al sistemului de stat, care refuza să se dizolve"[2]. „Lovitura de stat", termen folosit de însuşi Mihail Gorbaciov, este o definiţie care, în opinia istoricului italian Giuseppe Boffa, ar fi inexactă, deoarece o acţiune de acest gen presupune înlocuirea oamenilor aflaţi la putere. Or, cei care au decretat starea de necesitate deja deţineau puterea de stat. Boffa consideră că doar dezacordul lui Gorbaciov cu iniţiativa „comitetului" impostor a făcut ca acţiunile acestuia să fie calificate drept ilegale, determinînd junta să acţioneze în secret şi să adopte măsuri anticonstituţionale. Boffa, vorbind despre „tentativa loviturii din 19 august", crede că anume atunci a fost efectuat „un prim pas de trecere de la lupta politică la metodele ilegale şi anticonstituţionale", fapt care a marcat începutul unei perioade prelungite de aplicare a metodelor de luptă ilegale[3].

Istoricul Eric Hobsbawn, referindu-se la aceste evenimente, menţionează: „Nu a fost atît o lovitură de stat – nimeni nu a fost arestat la Moscova, nici măcar staţiile de radio nu au fost preluate –, cît o proclamaţie că mecanismul adevăratei puteri era din nou în acţiune, în speranţa că cetăţenii ţării vor saluta sau cel puţin vor accepta discret revenirea la ordine şi guvernare"[4].

Mai mult ca oricine, înşişi membrii C.S.S.N., deferiţi justiţiei după 21 august, s-au străduit să acrediteze ideea că acuzaţiile privind tentativa de acaparare a puterii de stat nu erau plauzibile nici de jure şi nici de facto[5]. Politologul rus Serghei Kara-Murza, de departe un admirator al lui Gorbaciov, afirmă că „nu a existat nici o tentativă de lovitură de stat, este vorba despre o provocare politică organizată în mod strălucit. Ceva de felul incendierii reichstagului în 1933, numai că la o scară mai largă şi mai creativ"[6]. Cei care împărtăşesc acest punct de vedere consideră că Gorbaciov a fost inspiratorul din umbră

al acestei acțiuni. Gorbaciov ar fi inspirat nu numai premisele puciului, ci și calea spre reprimarea lui. În consonanță cu această opinie este și ideea exprimată de Geoffrey Hosking, potrivit căreia „tentativa de puci din august 1991 a fost mai mult un puci organizat de Gorbaciov împotriva lui Gorbaciov, în momentul cînd un aspect al politicii sale ambivalente a atentat asupra celuilalt aspect"[7].

Acest lucru îl confirmă Petru Lucinschi, membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.U.S. în timpul puciului, care insistă asupra comportamentului ambiguu al omului politic din eșaloanele superioare ale puterii de la Kremlin: „S-a stabilit un reflex – să ghicești ceea ce nu se spune prin cuvinte. Ci doar se subînțelege. Ca o aluzie. Iar adevărul se tăinuiește cu bună știință. Aceasta este conduita omului politic care nu știe cum să se comporte în situații extreme. Presupune că are nevoie de ajutor. Dar nu o spune deschis. Își rezervă alegerea următorilor pași politici, după ce ceilalți i-au epuizat pe ai lor. Și nu poartă răspundere personală pentru nici una dintre greșelile sale, care sunt tragice pentru milioane de oameni. Gorbaciov știa perfect de ce era capabilă echipa lui. O dirija cu pricepere. Cînd era nevoie, se retrăgea în planul al doilea sau dispărea cu totul în umbră. Ca în cele trei zile din august 1991!"[8].

O opinie similară exprimă și Vladimir Bukovski, fost disident sovietic, care consideră că bizarul „complot" din august, „scrupulos copiat după scenariul punerii în disponibilitate a lui Hrușciov și bazat pe farsa luptei dintre conservatorii și reformatorii din Politbiuro" a fost o montare, avîndu-l ca regizor pe secretarul general al P.C.U.S. – nimeni altul decît Mihail Gorbaciov. „Ajuns pe marginea prăpastiei, Kremlinul a pus în practică același scenariu care, vreme de șapte ani, intimidase Estul ca și Vestul: „complotul conservatorilor" și destituirea lui Gorbaciov, care permiteau în mod simultan „pacificarea" țării prin procedeele cele mai dure. Cît despre Gorbaciov, el s-ar fi întors triumfător după două sau trei luni, ar fi îndulcit, milostiv, cîteva măsuri prea aspre ale subalternilor săi și ar fi restaurat o perestroikă moderată, spre marea bucurie a Occidentului"[9].

Conform altei versiuni asupra evenimentelor din august de la Moscova, scenariul puciului ar fi fost coordonat între Gorbaciov, puciști și Elțin. Toți aceștia ar fi avut nevoie de un pretext pentru declanșarea unei reforme economice extrem de drastice. Dar Elțin a încălcat pe neașteptate înțelegerile și a început un joc pe cont propriu, din care a ieșit învingător. Astfel se explică momentul prezentării puciștilor la Foros, pentru a-l consulta pe Gorbaciov care a fost și el nevoit să modifice planul inițial[10]. Însuși Mihail Gorbaciov respinge categoric aceste supoziții, afirmînd că problema noului Tratat unional și transformarea Uniunii Sovietice într-o federație viabilă, după cum și proiectul de ansamblu al perestroikăi constituiau sensul vieții lui ca om politic și de stat, la care nu putea în nici un caz să renunțe[11]. Acesta va afirma ulterior că lua în calcul posibilitatea unei confruntări directe „între forțele înnoirii și reacțiune" și că la declanșarea crizei a tins să preîntîmpine un deznodămînt exploziv al contradicțiilor, să cîștige timp printr-o serie de măsuri tactice pentru a imprima procesului de democratizare o stabilitate suficientă. Scopul său principal era „să aducă țara la o asemenea etapă în care orice aventură (ca cea din august – *n.a.*) să fie condamnată la înfrîngere"[12].

Dacă Gorbaciov manifesta surditate la semnalele unei conjurații iminente la vîrf, nu același lucru se poate spune și despre președintele Elțin. Publicistul rus Andrei Karaulov susține că Boris Elțin ar fi aflat de pregătirile puciștilor cel puțin cu o săptămînă înainte de declanșarea evenimentelor din 19 august. Aflîndu-se la Almatî în ziua de 18 august, el l-a informat în gura mare, la banchetul oficial, și pe liderul kazah Nursultan Nazarbaev[13] despre intențiile complotiștilor. Fiind la curent cu pregătirile din culisele conjurației, Elțin va tinde să profite la maximum, din punct de vedere politic, de pe urma planului complotiștilor.

Istoricul britanic Archie Brown respinge orice suspiciuni privind implicarea lui Gorbaciov în inspirarea puciului, arătînd că acuzațiile de complicitate la puci la adresa președintelui sovietic au fost lansate de conspiratori cu scopul de a-l compromite și de a ieși basma curată dintr-o afacere ratată. Pentru a-și susține punctul de vedere, Archie Brown face referire și la memoriile lui Boris Elțin. În cele două volume de memorii, Elțin a omis cîteva oportunități pentru a-și preamări propria situație și a o diminua pe cea a lui Gorbaciov. Istoricul englez menționează că Elțin, în cartea scrisă cîțiva ani după puci, a acceptat fără rezerve că Gorbaciov a fost victima unui complot, cu toate că s-a făcut vinovat de faptul că a operat numiri proaste și de indecizia sa precoce. Aceasta în ciuda faptului că Elțin, cu siguranță, a avut accesul deplin la toată informația relevantă. În august 1991, imediat după puci, el preluase arhiva organizației de partid Stavropol, iar în decembrie 1991 – arhiva prezidențială a lui Gorbaciov. În realitate, remarcă

Archie Brown, Gorbaciov şi familia sa au trăit în zilele puciului „un şoc puternic", în special soţia sa, Raisa, care a suferit un atac de nervi şi a fost parţial paralizată[14]. În memoriile sale, Vladimir Kriucikov, şeful KGB-ului sovietic, o figură centrală printre complotişti, confirmă acest punct de vedere. Kriucikov scrie că în ajunul semnării Tratatului unional „totul demonstra faptul că el (Gorbaciov – *n.a.*) nici în gînd nu admitea să se întoarcă încă o dată asupra Tratatului unional". Pentru şeful KGB era clar că „Gorbaciov luase cursul spre semnarea acordului şi nu dorea să audă nimic altceva"[15]. Pe de altă parte, referindu-se la întîlnirea delegaţiei puciştilor cu Gorbaciov, din 18 august, la Foros, Kriucikov arată că, „după cum se şi aştepta, răspunsul a fost şi „da", şi „nu". Strîngeri de mîini la despărţire, cuvintele finale ale lui Gorbaciov: „Daţi-i drumul, acţionaţi!". „După părerea lui Boldin", continuă Kriucikov, „peste cîteva zile Gorbaciov trebuia să se decidă fără echivocuri pentru o soluţie pozitivă. Acum el parcă ar fi decis să aştepte, să vadă cum va evolua situaţia, cine va cîştiga. Pe scurt, se impunea concluzia: îndată ce Gorbaciov se va convinge de succesul manifestaţiei şi măsurile cu caracter extraordinar vor da primele rezultate pozitive, el le va sprijini deschis şi în cel mai activ mod"[16].

Impresiile puciştilor puteau fi însă false, ştiindu-se calităţile de actor ale lui Gorbaciov. Ele au putut fi evocate ulterior într-o lumină premeditat defavorabilă acestuia, din motive de răzbunare şi revanşă. În versiunea lui Gorbaciov, discuţia sa cu puciştii la 18 august a decurs cu totul altfel decît o prezintă Kriucikov. Gorbaciov i-a avertizat în termeni duri asupra responsabilităţii pentru demersul lor aventurier[17]. Mai grav – lui Gorbaciov i se impută pasivitatea de care a dat dovadă la întîlnirea de la Foros cu delegaţia puciştilor. Această inactivitate a fost interpretată ca o invitaţie la acţiune. Gorbaciov va explica ulterior că nu a dispus arestarea acestora, deoarece principalii actori ai puciului se aflau la Moscova. Invocînd depoziţiile anchetei în dosarul puciului din august, Anatoli Lukianov, preşedintele legislativului sovietic şi cardinalul din umbră al puciului, vorbeşte despre „autoizolarea" premeditată şi nu despre „izolarea" forţată a lui Gorbaciov la Foros[18].

Aşadar, a fost Mihail Gorbaciov un complice al conjuraţiei din 19 august? Se ştie că la 13 august Gorbaciov a efectuat o escapadă de 24 de ore de la Foros la Moscova, unde a avut o ultimă întîlnire cu viitorii pucişti şi tot atunci, potrivit unor surse, ar fi semnat şi decretul de instaurare a stării de urgenţă[19]. În presa sovietică s-a comunicat succint că la 13 august preşedintele Gorbaciov a prezidat şedinţa lărgită a Prezidiului Cabinetului de Miniştri, care a abordat problemele alimentară, energetică, financiară şi a stabilit mai multe obiective pentru depăşirea crizei. Cu acest prilej, Gorbaciov s-a pronunţat cu vehemenţă împotriva introducerii „mai multor monede naţionale într-o singură ţară"[20]. Este curios că în memoriile sale liderul de la Kremlin nu spune nimic despre această vizită, relatînd doar despre o discuţie telefonică din 14 august cu Boris Elţin, referitoare la procedura semnării Tratatului unional. Gorbaciov dă de înţeles că liderul rus ar fi putut semna cu unele rezerve Tratatul unional, insinuînd că Elţin lua în considerare şi posibilitatea dacă nu a zădărnicirii semnării lui, atunci, cel puţin, a frînării intrării tratatului în vigoare[21]. Care a fost atunci jocul lui Gorbaciov? „A vrut să testeze raportul de forţe real din sânul conducerii politice, în ideea de a se alinia cu învingătorul? A vrut să se debaraseze de vechea gardă, care îl stînjenea acum, cînd linia sa politică se schimbase"? Sau poate, aşa cum afirmă Anatoli Lukianov, Gorbaciov, cu toată abilitatea sa, a fost prins într-o cursă[22]. O versiune care merită să fie analizată cu toată atenţia.

O cursă întinsă de cine?... Fostul premier sovietic, V. Pavlov, şi el membru al C.S.S.N., este convins că Elţin „cunoştea scenariul şi îşi pregătise intrarea în scenă", urmărind să folosească puciul în favoarea sa. Aceasta a modificat scenariul lui Gorbaciov, pentru ca ulterior să se descotorosească şi de autorii conjuraţiei. Pavlov explică demoralizarea bruscă a puciştilor prin faptul că „în ultimul moment am văzut cursa întinsă"[23]. „Citind toate mărturiile", constată cercetătoarea franceză Françoise Thom, „ai impresia că puciul a fost o afacere de familie, un spectacol pus la cale cu roluri repartizate din timp"[24]. În acest spectacol un rol-cheie a revenit celor care au provocat puciul. Autoarea franceză consideră că puciul ar fi fost, într-adevăr, o provocare, iar „adevăraţii instigatori au mizat pe paranoia lui Kriucikov şi Pavlov", care vedeau peste tot conjuraţii împotriva „puterii sovietice". Instigatorii, proveniţi din mediul serviciilor de inteligenţă – KGB / GRU – au practicat o intoxicare în toată regula, astfel încît, „tot fluturînd ameninţări apocaliptice pentru a provoca Occidentul să ajute „perestroika", KGB s-a prins în propriul joc, falsificînd percepţia şefului său şi a întregii conduceri sovietice"[25]. Spre exemplu, Kriucikov le comunica complicilor săi în prima zi a puciului că la Moscova s-ar fi pregătit o lovitură de stat, anticipînd

o masacrare a comuniştilor la 20 august. Anterior, tot el îl informase alarmat pe Gorbaciov că după semnarea Tratatului unional la 20 august, Elţin „va adopta o serie de decrete care vor diminua prerogativele puterii centrale". Instigatorii din umbră ai puciului au urmărit, pe de o parte, compromiterea definitivă a lui Gorbaciov în ochii opiniei publice, pentru a pregăti eliminarea lui de pe scena politică şi, pe de altă parte, plasarea în avanscena vieţii politice a lui Elţin, pentru a-i conferi „prestanţa de om politic pe care adepţii (admiratorii) lui Gorbaciov occidentali îndîrjiţi se încăpăţînau să i-o refuze". Apoi, trebuia convins Occidentul, tot mai reticent, că ajutoarele sale nu vor mai ajunge în mîinile complexului militaro-industrial sovietic şi că Rusia se va situa în fruntea mişcării democratice din U.R.S.S. Prin participarea la stingerea unui puci al forţelor conservatoare, democraţii de la Moscova, mulţi dintre care compromişi prin apartenenţa la vechiul regim, ar fi dobîndit o puternică legitimare politică. Şi nu în ultimul rînd, „clanul lui Elţin privea cu nelinişte cum vechea gardă şi garbacioviştii transferă averea P.C.U.S. în băncile din Occident", de unde şi tentativa acestora „de a pune mîna pe averile „privatizate" înaintea vechii echipe"[26]. Dintre toate aceste obiective, primul va fi atins în totalitate.

Istoricii francezi Jean-Michel Gaillard şi Anthony Rowley au redat evenimentele din 19–21 august într-un stil pe cît de telegrafic pe atît de sugestiv: „Oaia neagră a conservatorilor stalinişti – care văd în el groparul comunismului, al U.R.S.S., al imperiului european şi garant, dacă nu marionetă al zurbagiilor în frunte cu Boris Elţin –, Gorbaciov, între 19 şi 21 august, este victima unui puci organizat de aceştia. Este salvat de rezistenţa Moscovei şi a Leningradului, condusă de Elţin şi Sobceak. Salvare provizorie, deoarece eşecul conservatorilor accelerează descompunerea U.R.S.S."[27].

CAUZELE EŞECULUI PUCIULUI

Potrivit lui Juseppe Boffa, eşecul puciului a fost determinat de: (1) opoziţia preşedintelui Gorbaciov faţă de aventura din 19 august, fapt care reliefa ilegalitatea acţiunilor întreprinse de C.S.S.N.; (2) existenţa la Moscova a celui de-al doilea centru de putere, independent şi concurent cu Gorbaciov, în frunte cu Boris Elţin care s-a plasat în avangarda mişcării de rezistenţă şi rolul căruia ar fi fost subapreciat de complotişti; (3) neutralitatea sau chiar pactizarea forţelor de ordine cu Rusia lui Elţin, împotriva „comitetului" uzurpator; (4) lipsa unui suport popular cît de cît semnificativ; (5) reacţia internaţională care a condamnat aproape în unanimitate puciul de la Moscova[28].

În opinia istoricului francez Pascal Lorot, puciul a eşuat „în principal din cauza defectuoasei sale pregătiri". „Totul pare să fi fost improvizaţie." Au fost păstrate comunicaţiile cu restul lumii astfel că puciul s-a desfăşurat în văzul întregii lumi, suscitînd reprobarea comunităţii internaţionale. Puciştii au subestimat doi factori, care s-au dovedit a fi determinanţi. Mai întîi de toate, i-au lăsat să acţioneze nestingherit pe adversa loviturii de stat. Boris Elţin, adus în fruntea Rusiei prin sufragiu universal, a organizat rezistenţa în jurul persoanei sale. „Casa Albă (parlamentul Rusiei) a devenit sediul mişcării de rezistenţă". Cea de-a doua eroare esenţială a puciştilor a constat în faptul că „armata a rămas nelămurită cu privire la atitudinea pe care trebuia s-o adopte". Multe unităţi militare şi ale KGB au ignorat ordinele „comitetului" impostor sau chiar s-au raliat, de la primele ore ale puciului, preşedintelui Elţin. În consecinţă, complotul a eşuat[29].

„Puci cu adevărat sau ziua păcălelilor?", se întreabă Thierry de Montbrial, o autoritate remarcabilă în domeniul relaţiilor internaţionale contemporane, afirmînd că „puciştii sau presupuşii pucişti plănuiau să dea una din acele lovituri de stat legale cu care este plină istoria P.C.U.S.". Dar, complotiştilor „le-a lipsit hotărîrea" şi „s-a prăbuşit cînd au înţeles că singura modalitate de a reuşi era să se retragă asupra mulţimii, la Moscova şi Leningrad"[30].

„Cu treizeci sau chiar cu zece ani în urmă", observă Eric Hobsbawn, „numai declaraţia în legătură cu situarea exactă a puterii ar fi fost suficientă". Chiar şi în august 1991, potrivit unei anchete, 48% din populaţie şi 70% din comitetele de partid au susţinut „lovitura de stat". Dar, în 1991 „nu mai exista nici putere centrală, nici supunere universală", iar „reafirmarea simbolică a autorităţii nu mai era suficientă". Complotiştii, însă, nu erau pregătiţi şi nici nu doreau ca U.R.S.S. să alunece spre un război civil. În consecinţă, „o lovitură de stat simbolică" putea fi învinsă tot printr-o „rezistenţă simbolică". Astfel că, „în timp ce instituţiile şubrede ale U.R.S.S. au susţinut complotiştii, instituţiile Republicii ruse de sub conducerea lui Boris Elţin, fiind mai şubrede, nu au procedat la fel". În aceste condiţii, complotiştii nu au avut nimic de făcut decît să capituleze în faţa lui Elţin.

Istoricul rus M.Ia. Gheller vede în puciul din august un „spectacol", aducînd în sprijinul acestei teze

două argumente: (1) programul conjuraților care lăsa neatinsă structura puterii de stat și ierarhia de partid; (2) inconștiența tacticii juntei, deși în fruntea puciului (Kriucikov, șeful KGB, Iazov, ministrul Apărării, Pugo, ministrul de Interne) aveau atît cunoștințele cît și experiența necesară orchestrării unei lovituri de stat. Complotiștii erau siguri de victorie, însă ei, consideră Gheller, nu au ținut cont de un singur factor – la Moscova se formase un al doilea centru de putere, în frunte cu Boris Elțin, care, ales prin vot democratic, a apelat direct la mase, renunțînd să poarte negocieri cu autorii loviturii din 19 august[31].

Acest punct de vedere își găsește continuare în reflecțiile lui Leonid Șerbașin, șeful Departamentului I Cercetare (PGU) al KGB, neimplicat în evenimentele din august. Șerbașin califică crearea C.S.S.N. drept o manifestație pur politică, ce nu va reclama recurgerea la forță. Prin urmare, rezultă că inițiatorii C.S.S.N. aveau înțelegeri sau, în cel mai rău caz, înțelegerea unui cerc mult mai larg de politicieni decît cei cunoscuți astăzi: o mînă de complotiști care au acționat într-o profundă conspirație. Apariția tancurilor pe străzile Moscovei, potrivit lui Șerbașin, a fost o eroare, o reasigurare excesivă și păguboasă[32]. În opinia lui Șerbașin, principala cauză a insuccesului conjurației din 19 august decurgea prin faptul că organizatorii ei „s-au închis în cercul îngust al tovarășilor de idei, își surescitau emoțiile, închideau ochii la tot ce nu se încadra în concepțiile lor și s-au dovedit incapabili să aprecieze dispozițiile reale ale societății. Pînă atunci politica în Uniunea Sovietică se făcea pe culoare, iar principalul instrument al luptei pentru putere era intriga. Situația s-a schimbat integral în ultimii doi-trei ani, dar aceasta a rămas neobservată de Kriucikov. Chiar dacă C.S.S.N. ar fi supraviețuit, succesul lui ar fi fost de scurtă durată: „complotiștii" au încercat să oprească mișcarea istoriei, și nu să se situeze în fruntea ei"[33].

Această explicație este preluată și de istoricul rus I.N. Kuznețov, în opinia căruia principalele cauze ale înfrîngerii rapide a puciului au rezultat din incapacitatea C.S.S.N. de a aprecia la modul realist reacția maselor, din respingerea categorică a complotului, precum și din sprijinul popular ferm acordat autorităților Republicii ruse. C.S.S.N. n-a aplicat măsuri represive împotriva populației pașnice din Moscova, care a ieșit în stradă, pentru că aceasta ar fi declanșat un război civil sîngeros. O altă greșeală de calcul comisă de puciști viza supraaprecierea puterii centrului asupra republicilor unionale care au condamnat sau nu au recunoscut autoritatea C.S.S.N. Doar republicile din Asia Centrală și Azerbaidjanul au manifestat loialitate față de C.S.S.N., deși nu l-au recunoscut oficial[34]. Potrivit unor rezultate sociologice, recoltate după puci, circa 40 % din respondenți ar fi simpatizat cauza Comitetului pentru Starea de Necesitate[35].

În pofida amenințărilor și aspectului lugubru al atmosferei din zilele puciului, organizatorii lui au excelat în confuzie și incoerență. Deși pregătirile duraseră luni de zile, s-a văzut imediat că puciul suferea de improvizare. Probabil, admite Geoffrey Hosking, liderii puciului s-au așteptat ca Gorbaciov să adere la aceste acțiuni și au fost surprinși de refuzul acestuia. Ei ar fi fost încrezuți de faptul că populația trebuia să se supună necondiționat ordinelor noilor autorități. Și dacă acestea au fost considerentele de care s-au ghidat autorii loviturii din 19 august, asta înseamnă că „ei au ignorat transformarea profundă de dispoziție generată de perestroika"[36]. O dată ce au ieșit la suprafață, slăbiciunile C.S.S.N. au oferit motive pentru a se vorbi, post-factum, despre „puciul-spectacol" sau „puciul-operetă". Dar, vulnerabilitatea loviturii de stat din 19 august nu se explică numai prin deficiențele organizatorice ale capilor C.S.S.N. Potrivit lui V. Kriucikov, acțiunile C.S.S.N. ar fi purtat un caracter provizoriu, fiind calculate pentru un interval de 5–6 zile, pînă la convocarea sesiunii legislativului pan-unional. Organizatorii puciului aveau „o încredere relativ fermă" că Sovietul Suprem al U.R.S.S. și Congresul deputaților poporului din U.R.S.S., care urmau să fie dizolvate o dată cu semnarea noului tratat unional, „vor înțelege pasul nostru sau, în orice caz, trebuie să-l înțeleagă". Deciziile C.S.S.N. trebuiau să fie supuse votului Sovietul Suprem al U.R.S.S., convocarea căruia a fost fixată pentru ziua de 26 august. Sovietul Suprem urma să stabilească și data convocării Congresului extraordinar al deputaților poporului din U.R.S.S.[37]. „Cînd am creat Comitetul", afirmă V. Pavlov, „ne-am gîndit că două sau maximum trei zile vor fi necesare pentru a reuni Sovietul Suprem. Totul ar fi avut o bază legitimă". În seara zilei de 19 august, membrii C.S.S.N. au abordat necesitatea de a convoca Sovietul Suprem al U.R.S.S. în maximum două zile. Această cerință i-a fost comunicată lui Lukianov, care le-a explicat că, din punct de vedere tehnic, convocarea în două zile a legislativului era imposibilă, cea mai apropiată dată posibilă fiind cea de 16 septembrie. Atunci, relatează Pavlov, „noi toți i-am spus: Dacă este imposibil marți, atunci asta trebuie s-o facem cel tîrziu miercuri. Constituind comitetul

(pentru starea de necesitate – *n.a.*), noi credeam că vom avea nevoie de două-trei zile pentru a convoca Sovietul Suprem. Şi atunci toate acestea (adică acţiunile puciştilor – *n.r.*) ar fi fost legiferate în mod automat. La putere ar fi rămas fie Comitetul fie Sovietul Suprem, care ar fi dispus luarea altor măsuri". Un alt pucist, Şenin afirmă acelaşi lucru: „Conjuraţii s-au manifestat pasiv, deoarece ei aşteptau deschiderea sesiunii Sovietului Suprem"[38]. Este aproape neverosimil că puciştii din garnitura de vîrf a puterii au comis o eroare „tehnică" elementară care i-a costat cariera politică. După înfrîngerea puciului, atît Elţin cît şi Gorbaciov vor convoca în cîteva zile atît Sovietul Suprem al R.S.F.S.R. cît şi al U.R.S.S., apoi şi Congresul extraordinar al deputaţilor poporului din U.R.S.S., fără a se complica prea mult cu chestiuni de ordin organizatoric sau „tehnic".

Şeful KGB explică înfrîngerea Comitetului pentru Starea de Necesitate prin faptul că acţiunile „comitetului" purtau un caracter superficial, fiind „o furtună sus, în eşalonul superior al puterii", fără a se transforma într-o mişcare amplă populară. C.S.S.N. a subestimat sprijinul pe care l-ar fi acordat masele programului său, după cum a calculat eronat şi posibilităţile „aşa-numitei mişcări democratice". Comitetul nu a demonstrat fermitatea necesară, consecutivitatea în acţiuni şi capacităţi de organizare, evitînd aplicarea unor măsuri mai drastice pentru a nu se solda cu un efect opus celui scontat. Poziţia duplicitară a C.S.S.N. faţă de persoana lui Mihail Gorbaciov a provocat suspiciuni privind sinceritatea demersului noului organ de la Moscova. De dragul succesului era necesară, afirmă Kriucikov, o rupere fermă a relaţiilor cu preşedintele sovietic. S-a dovedit a fi păguboasă şi tactica tergiversării convocării Sovietului Suprem al U.R.S.S. şi a Congresului deputaţilor poporului din U.R.S.S. Kriucikov susţine că „dacă sprijinul Sovietului Suprem era într-o oarecare măsură sub semnul întrebării, atunci sprijinul din partea Congresului deputaţilor poporului nu genera îndoieli". Partidul Comunist şi celelalte „organizaţii patriotice" au jucat rolul de „observatori pasivi ai evenimentelor". C.S.S.N. a folosit slab mass-media pentru a arăta „situaţia reală din ţară" şi a demasca „politica trădătoare a conducătorilor ei". Republicile unionale „au fost lăsate fără atenţia necesară". Introducerea armatei şi a tehnicii militare în Moscova a fost o decizie greşită, nefiind necesară nici decretarea altor măsuri extraordinare, deoarece ele ofereau pretextul de a spune că „cei care au declarat starea de urgenţă se tem de popor"[39].

Boris Elţin va reliefa cîteva cauze care au determinat eşecul aventurii din 19 august: (1) în locul unui puci, „liniştit şi neobservaţi de partid", complotiştii s-au trezit cu o ripostă publică desfăşurată sub bagheta administraţiei ruse; (2) rezistenţa de stradă a fost însoţită de anumite aranjamente în culise. Elţin menţionează că, în zilele puciului, acţiunile principale s-au desfăşurat în culise. Relaţiile sale speciale cu generalii ruşi Graciov, Şapoşnikov ş.a., responsabili de latura militară a puciului; (3) tactica indecisă a juntei care dorea să evite vărsarea de sînge pentru a nu se compromite în faţa Occidentului şi a evita sancţiunile internaţionale; (4) miza pe un „puci treptat", formulată de Kriucikov, ceea ce presupunea legitimarea puciului, prin decizia Sovietului Suprem al U.R.S.S., după care să se treacă într-o fază a epurărilor masive şi a măsurilor „ferme" legale, dar succesiunea evenimentelor din interiorul şi exteriorul Uniunii Sovietice au torpilat realizarea acestui plan; (5) stilul „colectiv" de luare a deciziilor şi lipsa unui lider autoritar capabil să mobilizeze sprijinul social necesar complotiştilor; (6) puciştii au subestimat efectul emancipator al transformărilor produse în conştiinţa oamenilor în anii perestroikăi. Elţin va observa că o dată cu declanşarea puciului „s-au ciocnit interesele a două departamente, a două abordări, a două tipuri de mentalitate şlefuite ani de zile de sistemul sovietic. Interesele complexului militar-industrial avea nevoie de un puci adevărat, răsunător în plin sens al cuvîntului, care să facă lumea să creadă din nou în forţa tancului sovietic, iar KGB – de o trecere maximum curată, elegantă a puterii în alte mîini". În realitate, în opinia preşedintelui rus, „ambele sarcini erau irealizabile. Puciul s-a prăbuşit atunci cînd s-a trimis în Crimeea, la Gorbaciov, o delegaţie mediocră. Conducători de nivelul lui Baklanov, Şenin şi Varennikov nu-l puteau speria pe Gorbaciov, ei înşişi necrezînd în frica lui, au decis să-l scoată temporar din joc. Aceasta era o idee proastă. Minciunile sfruntate despre boala preşedintelui ţării nu au liniştit pe nimeni, dimpotrivă, au tensionat situaţia". Elţin va sublinia că comportamentul lui Gorbaciov a avut multă importanţă în faţa conjuraţilor. „Dacă l-ar fi îngenuncheat, dacă ar fi recurs la violenţă – reacţia ar fi ajuns pînă la Moscova. Iar de acolo – în toată Uniunea"[41].

Mihail Gorbaciov de asemenea consideră că puciştii au suportat o primă înfrîngere la Foros, atunci cînd s-au ciocnit cu refuzul lui de a da curs cerinţelor Comitetului de Stat pentru Starea de Necesitate. „În urma primei înfrîngeri la Foros, membrii C.S.S.N.

au suportat o înfrîngere la Moscova şi aceasta a determinat eşecul loviturii". Rădăcinile acestui eşec erau însă mult mai adînci: „majoritatea societăţii nu mai dorea întoarcerea la vremurile vechi, instituţiile democratice create drept urmare a perestroikăi, în pofida fragilităţii lor, au rezistat încercării, s-au menţinut". Acesta respinge afirmaţiile „speculative" precum că în acele trei zile din august cînd în întreaga U.R.S.S. se desfăşurau evenimente dramatice s-ar fi „dat la dos într-un locuşor călduţ", invocînd materialele anchetei membrilor C.S.S.N., în care se arată că în tot acest răstimp el şi familia sa au fost izolaţi. „Cele trei zile de întemniţare au fost cea mai grea încercare din viaţa mea, au avut consecinţe grele pentru apropiaţii mei"[42].

După cum consideră Archie Brown, printre explicaţiile cu privire la eşecul loviturii de stat pe primul loc s-ar plasa faptul alegerii prin vot universal a lui Boris Elţin în fruntea Rusiei. Or, legitimitatea lui politică incontestabilă a furnizat un punct sigur de rezistenţă în faţa complotiştilor. Apoi – riscul pe care şi l-au asumat miile de oameni ieşiţi în stradă pentru a protesta împotriva „comitetului impostor, fapt care făcea să crească costurile politice ale unei eventuale represiuni militare în forţă; lipsa în grupul pucist a unui lider popular, la care se adaugă şi indecizia complotiştilor, încetarea bruierii posturilor străine de radio decisă anterior de Gorbaciov, astfel că informaţiile obiective despre evoluţia puciului ajungeau la populaţie; un puternic sprijin informaţional pentru Gorbaciov şi Elţin. Însă nimic nu a cîntărit mai greu la eşecul puciului, opinează Brown, decît refuzul lui Gorbaciov de a le oferi complotiştilor „nici un petic de legitimitate"[43].

Potrivit lui Vladimir Bukovski, către data preconizată pentru semnarea Tratatului unional nu se întrevedea vreo ieşire din criză, impunîndu-se revenirea la scenariul stării de război, conturat la sfîrşitul anului 1990. Dar, în condiţiile sistemului politic din U.R.S.S. nici o autoritate publică, nici o unitate militară sau subdiviziune a KGB nu putea acţiona fără aprobarea lui Gorbaciov. „Acest lucru", subliniază Bukovski care vede în Gorbaciov un regizor al puciului, „este ceea ce de altfel a făcut să eşueze proiectul său, spectacolul său cu puciul din august, la care oamenii săi de acţiune au trebuit să joace scenariul unei stări de război, chipurile fără acordul său, nici un şef militar nu s-a expus să acţioneze fără ordin anume din partea lui. Pentru fiecare era limpede că, fără acest ordin, acţiunile sale puteau deveni acte de înaltă trădare, bune pentru plutonul de execuţie, şi că va purta întreaga responsabilitate a puciului"[44]. O altă cauză reliefată de Bukovski, care a decis înfrîngerea conjuraţilor a fost neglijarea de către strategii de la Kremlin a reacţiei propriului popor, după cum şi a derutei propriilor structuri de putere. „În cele din urmă partidul se dispersase deja în diverse «structuri» comerciale, comandamentul militar nu ţinea deloc să joace rolul ţapului ispăşitor, kaghebiştii înşişi habar n-aveau ce se va întîmpla cu ei la scena finală a show-ului. Cît despre Gorbaciov, încurcat în propriile sale minciuni, nimeni nu-l mai credea, în afară de Occident"[45].

„În timpul ciudatei lovituri de stat din august 1991, aparent îndreaptă împotriva lui Gorbaciov", remarcă Henry Kissinger, „toţi liderii democraţi s-au solidarizat cu «legalitatea» susţinînd constituţia comunistă care îl instalase pe Gorbaciov la putere"[46].

CONSECINŢELE PUCIULUI

Puciul a aruncat în aer imperiul sovietic. „Miopia politică, limita concepţiilor, dictate de interese profitoare au condus C.S.S.N. la acţiunile la care separatiştii şi radicalii de extremă", în termenii părintelui perestroikăi, „doar visau", furnizîndu-le „cel mai distrugător argument în favoarea dezintegrării Uniunii"[47]. Fără dubii, punerea în scenă, şi cu mult mai mult, eşecul loviturii de stat din 19 august au descătuşat energiile populare. Deja la 20 august Parlamentul Estoniei a adoptat rezoluţia privind independenţa de stat a republicii. O zi mai tîrziu, parlamentul Letoniei vota Legea constituţională privind statutul de stat al republicii[48]. Înfrîngerea puciului a dus la întărirea puterii preşedintelui Elţin şi a rolului Rusiei în ansamblul Uniunii. La 22 august Boris Elţin a semnat decretul „Cu privire la asigurarea bazei economice a suveranităţii R.S.F.S.R.", conform căreia toate întreprinderile şi instituţiile de subordonare pan-unională treceau sub jurisdicţia Rusiei. A încetat finanţarea ministerelor unionale, cu excepţia Ministerului Apărării, al Energiei Atomice şi Ministerului Transporturilor. La 28 august Rusia a preluat controlul asupra Băncii de Stat a U.R.S.S., Băncii de Comerţ a U.R.S.S. şi Băncii de Comerţ Exterior a U.R.S.S.[49].

Reîntors la Moscova la 22 august, Mihail Gorbaciov a luat parte a doua zi la şedinţa Sovietului Suprem al Federaţiei Ruse, fiind pus în situaţia jenantă de a răspunde interpelărilor deputaţilor ruşi, în transmisie televizată directă. Boris Elţin îl întrerupe

în mai multe rînduri, îl obligă să precizeze cutare sau cutare punct. Apoi, imperios, întinzînd degetul arătător în direcția lui Mihail Gorbaciov, îi cere să citească în fața Parlamentului rus, raportul ședinței Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. de la 19 august, ședință ținută sub președinția lui V. Pavlov – copia documentului pe care Boris Elțin îl primise cu o clipă mai înainte. Acest document dovedește angajarea a numeroase personalități de partea puciștilor și culpabilitatea unui guvern pe care președintele sovietic îl alesese personal. În vreme ce Gorbaciov protestează, spunînd: „Eu încă nu l-am citit", Boris Elțin răspunde, imperios: „Deci, citiți-l acum!". Mihail Gorbaciov se supune[50]. Autoritatea lui Gorbaciov, care-și recunoscu în fața deputaților ruși imprudența și inconștiența de a se fi dus în vacanță chiar în momentul în care riscul unei lovituri de stat devenise extrem de serios, este puternic șifonată. În timp ce președintele sovietic ezita să condamne P.C.U.S. în ansamblu pentru implicarea în lovitura de stat, avertizînd împotriva unei „isterii anticomuniste", Boris Elțin, întrerupîndu-l pe Gorbaciov aflat la tribună și în pofida protestelor timide ale acestuia, semnează cu un gest imperial în ședința legislativului Rusiei decretul cu privire la interzicerea activității Partidului Comunist în teritoriul R.S.F.S.R. Întreg patrimoniul P.C.U.S. din Federația Rusă este confiscat în favoarea statului[51].

Privită în direct și în S.U.A. la Casa Albă, scena din legislativul rus, cu Elțin în rolul principal și cu Gorbaciov șters, l-a făcut pe Bush să exclame: „Mă tem că s-a zis cu el"[52].

Eșecul de la Moscova a dus la „o cascadă de declarații de independență"[53]. La 24 august Sovietul Suprem de la Kiev, întrunit într-o ședință extraordinară, a proclamat statul ucrainean independent. În aceeași ședință legislativul Ucrainei a fixat pentru 1 decembrie 1991 data unui referendum național, cu scopul confirmării Declarației de independență. Tot atunci, liderul ucrainean Leonid Kravciuk a cerut reexaminarea textului de Tratat unional și a propus să nu se precipite semnarea acestui document. Același lucru l-a cerut și președintele kîrgîz Askar Akaev, potrivit căruia în noile condiții republicile trebuiau să obțină mai multe drepturi. Mai decise ca niciodată, republicile suverane luau decizii privind trecerea ministerelor de Interne, a KGB în jurisdicția lor. Era stabilit cursul spre formarea armatelor naționale. Autoritățile kazahe au decis crearea Consiliului de Securitate, formarea Fondului național de aur, pietre scumpe și valutar, asigurarea securității informaționale a statului. Boris Elțin, care recunoscuse independența Lituaniei încă la 2 iulie 1991, a semnat decretele privind recunoașterea independenței de stat a Estoniei și Letoniei, somîndu-l și pe președintele Gorbaciov să facă același lucru. Procesul restabilirii relațiilor diplomatice ale Țărilor Baltice cu țările lumii lua un caracter de avalanșă[54]. La 27 august s-a rupt de imperiul sovietic și Republica Moldova (vezi tabelul).

Republicile unionale	**Data dizolvării partidelor comuniste din republicile unionale**	**Data declarației independenței de stat a republicilor unionale (privind secesiunea de U.R.S.S.)**
Azerbaidjan	14 septembrie 1991	30 august 1991
Armenia	7 septembrie 1991	21 septembrie 1991
Bielarus	25 august 1991	25 august 1991
Georgia	26 august 1991	9 aprilie 1991
Kazahstan	7 septembrie 1991	16 decembrie 1991
Kîrgîzstan	31 august 1991	31 august 1991
Letonia	10 septembrie 1991	4 mai 1990
Lituania	23 august 1991	11 martie 1990
Republica Moldova	24 august 1991	27 august 1991
Rusia	6 noiembrie 1991	12 decembrie 1991
Tadjikistan	2 octombrie 1991	9 septembrie 1991
Turkmenistan	26 august 1991	27 octombrie 1991
Uzbekistan	14 septembrie 1991	31 august 1991
Ucraina	30 august 1991	24 august 1991
Estonia	2 august 1991	20 august 1991

Sursa: *Argumenți i faktî,* Moscova, nr. 49, 2001, p. 3–4.

În toată U.R.S.S. erau demontate monumentele totalitarismului roşu şi suspendată activitatea P.C.U.S. (vezi tabelul). Un grup de membri ai C.C. al P.C.U.S. i-a propus secretarului general convocarea unei plenare a C.C. care să ia o decizie de autodizolvare. Drept răspuns, Mihail Gorbaciov a făcut o declaraţie publică în care arăta: „Secretariatul, Biroul Politic al C.C. al P.C.U.S. nu au luat atitudine împotriva loviturii de stat, Comitetul Central nu a reuşit să ocupe o poziţie hotărîtă de condamnare şi rezistenţă, nu a ridicat comuniştii la luptă împotriva violării legislaţiei constituţionale. Printre complotişti s-au dovedit a fi membri ai conducerii de partid, un şir de comitete de partid şi mijloace de informare în masă au sprijinit acţiunile criminalilor de stat. Aceasta a plasat milioane de comunişti într-o situaţie echivocă. Mulţi membri de partid au refuzat să colaboreze cu puciştii, au condamnat complotul şi s-au inclus în lupta împotriva lui. Nimeni nu are dreptul moral să-i acuze în bloc pe toţi comuniştii, şi eu, ca preşedinte, consider ca datorie a mea să-i apăr pe cetăţeni de acuzaţii nefondate. În această situaţie C.C. al P.C.U.S. trebuie să ia o decizie grea, dar onestă, de autodizolvare. Soarta partidelor comuniste din republicile unionale şi a organizaţiilor de partid locale va fi decisă de ele însăşi. Consider imposibilă îndeplinirea de mai departe a funcţiei de secretar general al C.C. al P.C.U.S. şi îmi declin împuternicirile respective. Cred în faptul că comuniştii orientaţi democratic, care au păstrat credinţă legalităţii constituţionale, cursului spre înnoirea societăţii, se vor pronunţa pentru crearea unui partid pe o bază nouă, capabil să se includă împreună cu toate forţele progresiste în activitatea de continuare a transformărilor democratice radicale în interesul oamenilor muncii“[55]. Declaraţia, care bătea ultimele cuie în capacul de pe sicriul P.C.U.S., era extrem de întîrziată şi a fost receptată ca o manevră impusă de mersul fulgerător al evenimentelor. A doua zi, la 25 august, C.C .al P.C.U.S. a decis autodizolvarea partidului[56].

Eşecul conjuraţiei din 19–21 august a determinat eroziunea ireversibilă a puterii lui Gorbaciov şi a autorităţilor centrale de la Moscova. Gorbaciov „a fost curînd nevoit să realizeze că, în absenţa lui, avusese loc o deplasare decisivă a puterii, de la centru spre republici şi de la el spre Elţin. Cele trei zile inversaseră de fapt revoluţia leninistă care avusese loc cu şaptezeci şi patru de ani în urmă“[57]. Prin decizia din 24 august, Consiliul de Miniştri al Federaţiei Ruse i-a propus lui Gorbaciov să dizolve Cabinetul de Miniştri al U.R.S.S. În aceeaşi zi Gorbaciov a emis un decret care stipula: „În legătură cu faptul că Cabinetul de Miniştri al U.R.S.S. nu şi-a îndeplinit datoria constituţională şi nu a luat măsurile necesare pentru zădărnicirea loviturii de stat, iar unii membri aparte ai cabinetului au luat parte directă la acesta, în conformitate cu art. 14 al Legii U.R.S.S. „Cu privire la Cabinetul de Miniştri al U.R.S.S.“, cer Sovietului Suprem al U.R.S.S. să examineze chestiunea cu privire la încrederea în Cabinetul de Miniştri al U.R.S.S.“. Totodată, era format un comitet pentru gestionarea operativă a economiei U.R.S.S. – un „guvern provizoriu“ –, în frunte cu Ivan Silaev, şeful guvernului rus. Noul organism trebuia să numească timp de două zile responsabilii comitetului pentru fiecare sector aparte[58]. Pînă la formarea noului comitet, conducerea ministerelor unionale era preluată provizoriu de Consiliul de Miniştri al Federaţiei Ruse, care urma să constituie în acest scop o instituţie a împuterniciţilor dintre membrii guvernului[59]. Republicile unionale au desemnat reprezentanţii lor cu statut de membri ai comitetului, iar Ţările Baltice – cu statut de observatori[60].

Complotul eşuat a compromis drastic şi tentativele liderului sovietic de refacere a Uniunii. În primele ore după reîntoarcerea la Moscova de la locul de „detenţiune“ din Foros, Gorbaciov mai credea că proiectul asupra Uniunii destinat semnării la 20 august mai putea fi repus în discuţie. „Realitatea însă – legitimitatea lui însuşi afectată de un puci ai cărui autori îi fuseseră cei mai apropiaţi colaboratori, suspiciunea (nehotărîre sau complicitate) care apasă asupra lui, prestigiul considerabil al celor care au animat rezistenţa la puci, în frunte cu Elţin – îl obligă să-şi revizuiască poziţia“[61]. Înfrîngerea „puciului-spectacol“ a paralizat pentru un interval suficient orice opoziţie şi „a permis realizarea operaţiei dureroase privind lichidarea U.R.S.S.“[62]. După cum „complotul din octombrie (1917 – *n.a.*) a accelerat şi a dus pînă în punctul de jos dezintegrarea puterii de stat în Rusia“[63], tot aşa şi puciul din august 1991 a accelerat pasul schimbărilor istorice din U.R.S.S. modificînd dramatic balanţa forţelor politice din Uniune şi conducînd la dezintegrarea statului sovietic[64].

„Tentativa loviturii de stat, demonstrînd o creştere nemaipomenită a conştiinţei sociale şi a maturităţii politice a maselor (principalul factor ignorat de pucişti, încrezuţi în capacitatea lor de a repeta nepedepsiţi „lovitura de palat“ din 14 octombrie 1964, în urma căruia a fost debarcat Hruşciov, menţionează Nicolas Werth, a accelerat

brusc dezintegrarea U.R.S.S.), a dus la pierderea de către Gorbaciov a influenței și puterii lui, la lichidarea instituțiilor puterii"[65]. „După puci", punctează în continuare Hélene Carrere d'Encausse, „pentru toate republicile este vital să-și întărească mijloacele de rezistență față de centru, față de această Uniune, a cărei agonie nu se mai sfîrșește. Ideea că Uniunea este periculoasă cîștigă tot mai mult teren, deci, ea trebuie să dispară"[66]. Și într-adevăr, în decembrie același an, la numai o distanță de trei luni de la puciul din august, imperiul sovietic va trece pentru totdeauna în istorie, lăsînd locul unor noi state independente, rezultate dintr-un anevoios proces de autodeterminare națională.

NOTE

[1]Françoise Thom, *Sfîrșitul comunismului*, Iași, 1996, p. 130.

[2]Boris Nikolaevici Elțin, *Zapiski Prezidenta*, Moscova, 1994, p. 146.

[3]Giuzeppe Boffa, *Ot SSSR k Rossii. Istoria neokoncennogo krizisa. 1964–1994*, Moscova, 1996, p. 237.

[4]Eric Hobsbawn, *O istorie a secolului XX. Era extremelor. 1914–1991*, Chișinău, 1999, p. 511–512.

[5]Vladimir Kriucikov, *Na kraiu propasti*, Moscova, 2003, p. 243.

[6]Serghei Kara-Murza, *Manipulează soznaniem*, Moscova, 2001, p. 796.

[7]Geoffrey Hosking, *A History of the Soviet Union. 1917–1991*, London, 1992, p. 501.

[8]Petru Lucinschi, *Ultimele zile ale U.R.S.S.*, București, p. 101.

[9]Vladimir Bukovski, *Judecată la Moscova. Un desident în arhivele Kremlinului*, București, 1998, p. 411–412.

[10]Serghei Kara-Murza, *op. cit.*, p. 797.

[11]Mihail Gorbaciov, *Jizni i reformî*, kniga 2, Moscova, 1995, p. 576.

[12]*Ibidem*, p. 554.

[13]Andrei Karaulov, *Russkoe solnțe*, Moscova, 2001, p. 72–73.

[14]Archie Brown, *The Gorbachev Factor*, Oxford University Press, 1996, p. 295–299; Raisa Gorbaciova a suferit un atac de nervi în momentul venirii la Foros a delegației ruse în frunte cu A. Ruțkoi, trimisul lui Boris Elțin, și nu a puciștilor, vezi: Boris Nikolaevici Elțin, *Zapiski Prezidenta*, Moscova, 1994, p. 127.

[15]Vladimir Kriucikov, *op. cit.*, p. 158.

[16]Ibidem, p. 168–169.

[17]Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p. 558–559; Pascal Lorot, *Perestroika. U.R.S.S. sub Gorbaciov. 1985–1991*, București, 2002, p. 119–123.

[18]Anatoli Lukianov, *Perevorot mnimîi i nastoiașcii*, Moscova, 1993, p. 9, 16.

[19]Françoise Thom, *op. cit.*, p. 132.

[20]„Izvestia", nr. 189 (23456), 12 august 1991.

[21]Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p. 553–554. În jurnalul său „Zapiski Prezidenta" Boris Elțin nu amintește nimic despre această discuție.

[22]Françoise Thom, *op. cit.*, p. 138.

[23]*Ibidem*, p. 150.

[24]*Ibidem*, p. 148–150.

[25]*Ibidem*, p. 150.

[26]*Ibidem*, p. 151–152.

[27]Jean-Nichel Gaillard și Anthony Rowley, *Istoria continentului european*. (De la 1850 pînă la sfîrșitul secolului al XX-lea), Chișinău, 2001, p. 557.

[28]Giuseppe Boffa, *op. cit.*, p. 240–243.

[29]Pascal Lorot, *op. cit.*, p. 124–125.

[30]Thierry de Montbrial, *Memoria timpului prezent*, Iași, 1996, p. 141–142.

[31]M.Ia. Gheller, *Gorbaciov. Pobeda glasnosti i porajenie perestroiki*, în *Sovetskoe obșestvo: vozniknovenie, razvitie, istoriceski final*, vol. II: *Apoghei i krah stalinisma* (sub red. lui Iu. Afanasiev), Moscova, 1997, p. 567–568.

[32]Leonid Șerbașin, *Ruka Moskvî*, Moscova, 2002, p. 390–391.

[33]*Ibidem*, p. 343.

[34]I.N. Kuznețov, *Istoria Otecestva*, Moscova, Minsk, 2001, p. 393.

[35]Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p. 571.

[36]Geoffrey Hosking, *op. cit.*, p. 494.

[37]Vladimir Kriucikov, *op. cit.*, p. 171, 243, 446.

[38]„Izvestia", nr. 152 (23418), 28 iunie 1991; Françoise Thom, *op. cit.*, p. 137.

[39]*Ibidem*, p. 358–361.

[40]Boris Nikolaevici Elțin, *op. cit.*, p. 83–85, 91–92, 96, 104–105.

[41]*Ibidem*, p. 96, 131.

[42]Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p. 560–561.

[43]Archie Brown, *op. cit.*, p. 300.

[44]Vladimir Bukovski, *op. cit.*, p. 411–412.

[45]*Ibidem*, p. 412.

[46]Henry Kissinger, *Diplomația*, București, 1998, p. 711.

[47]Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p. 576.

[48]*Noveișaia istoria Otecestva. XX vek*, t. 2, Moscova, 2002, p. 381.

[49]*Ibidem*, p. 382.

[50]Pascal Lorot, *op. cit.*, p. 126–127.

[51]*Ibidem*, p. 128.

[52]Michael R. Beschloss și Strobe Talbott, *La cele mai înalte nivele. Relatare din culisele puterii referitoare la sfîrșitul Războiului Rece*, București, 1994, p. 628.

[53]Pascal Lorot, *op. cit.*, p. 126.

[54]*Ibidem*, p. 131; „Izvestia", nr. 203 (23469), 27 august 1991.

[55]*Ibidem*.

[56]Pascal Lorot, *op. cit.*, p. 130.

[57]Paul Johnson, *O istorie a lumii moderne. 1920–2000*, București, 2003, p. 744.

[58]„Izvestia", nr. 203 (23469), 27 august 1991.

[59]*Ibidem*.

[60]*Ibidem*, nr. 205 (23471), 29 august 1991.

[61]Hélène Carrere d'Encausse, *Triumful națiunilor sau Sfîrșitul imperiului sovietic*, București, 1993, p. 284.

[62]Serghei Kara-Murza, *op. cit.*, p. 799.

[63]*Istoria Otecestva*, p. 220.

[64]Robert Strayer, *Why did the Soviet Union collapse? Understanding historical change*, New York, London, 1998, p. 194.

[65]Nicolas Werth, *Istoria sovetskogo gosudarstva. 1900–1991*, Moscova, 1998, p. 527.

[66]Hélène Carrere d'Encausse, *op. cit.*, p. 284.

Svetlana SUVEICĂ

LOUIS GUY MICHAEL. IMPRESII DESPRE BASARABIA (1910–1916)

Cartea *More Corn for Bessarabia* (Mai mult porumb pentru Basarabia) de Louis Guy Michael[1], pe care accidental am descoperit-o la Biblioteca Britanică din Londra, este un memoriu unic nu numai prin subiectul pe care-l dezvăluie, dar şi prin stilul cu totul aparte al unui narator de valoare. Publicată la aproape două decenii după moartea autorului, cu concursul soţiei sale şi a foştilor săi colegi, lucrarea este un excurs în viaţa economică şi socială a Basarabiei în perioada anterioară marilor schimbări. Ochiul delicat al celuia care urma să devină unul dintre recunoscuţii specialişti americani în domeniul agriculturii europene, spiritul ascuţit de observator şi talentul de profesor i-au adus, după ani de muncă, recunoaşterea şi respectul basarabenilor.

În 1910, la numai treizeci şi trei de ani, pe atunci profesor de chimie agricolă la Iova State College (S.U.A.), Louis Guy Michael devine responsabil pentru implementarea proiectului american *More Corn for Bessarabia* printre proprietarii şi ţăranii basarabeni. Ce prezenta acest proiect şi cum a ajuns un profesor american să interpătrundă spiritul şi să perceapă necesităţile ţăranului, dar şi ambiţiile proprietarului din Basarabia, va constitui subiectul preocupării noastre în paginile ce urmează.

Louis Guy Michael vine în Basarabia. Staţia agricolă experimentală de la Iova State College se preocupa de selectarea şi testarea porumbului înainte de a fi semănat. Fermierul american avea acces direct la experiment şi se putea convinge pe deplin de faptul că asigurarea calităţii şi cantităţii recoltei depindea în mod direct de testarea corectă a porumbului. Prin intermediul a numeroase conferinţe, profesorul Perry G. Holden oferea fermierilor o analiză detaliată a cauzelor recoltei proaste şi a modalităţilor de evitare a lor, prin intermediul testării şi cultivării eficiente a porumbului. Conferinţelor sale, receptate cu un entuziasm deosebit, a urmat oferirea unor instrucţiuni practice prin crearea unui tren cu destinaţie specială[2].

Publicitatea largă a depăşit presa locală şi naţională. Succesului aplicării în practică a principiului, conform căruia plantarea seminţelor de calitate aducea recoltă bună, i s-a făcut publicitate în revistele internaţionale, printre care şi în cele ruseşti. Astfel, şi membrii Zemstvei guberniale din Basarabia – „una dintre provinciile cu cea mai largă şi bogată suprafaţă de cultivare a porumbului din Imperiul Rus"[3] – ajunsese să fie familiarizaţi cu progresele agricole de peste hotare. Prin intermediul agenţiilor manufacturiere de utilaj şi implementare a fermelor de tip american de la Odesa, Zemstva a stabilit contact cu profesorul Holden care a fost invitat pentru a oferi instrucţiuni fermierilor basarabeni. Holden, însă, nu şi-a dorit să părăsească S.U.A., recomandîndu-l în schimb pe Michael, unul dintre primii lectori în problema porumbului, să preia munca.

Luni de corespondenţă şi negocieri s-au soldat cu un contract semnat în februarie 1910. Michael stabilise contact cu diverse agenţii din Odesa, fiecare dintre ele asigurîndu-l de concursul său. Excesul de zel din partea agenţilor era de înţeles: în caz de reuşită a

proiectului, Michael se oferea să cointereseze proprietarul basarabean în procurarea utilajului agricol.

La Chişinău, în incinta Upravei Zemstvei guberniale, Louis Guy Michael era aşteptat de o delegaţie din douăzeci de persoane. Din primele momente Michael a simţit o reticenţă deschisă: el era un străin care venea să-i înveţe pe basarabeni cum să cultive porumbul, de sute de ani cultivat cu succes în Basarabia. După o incomodă pauză de tăcere, Michael s-a pomenit întrebat de către preşedintele Upravei în ce constă planul de mărire a cantităţii de porumb produs în Basarabia. Această formă a dialogului, îşi dădea seama mai tîrziu autorul, era caracteristică stilului de lucru din Imperiul Rus. Era nevoie de un plan, pentru a-l aproba sau a-l respinge. Cei care favorizau planul operau mai mult sau mai puţin în cadrul lui, pe cînd cei care aveau idei contrare se opuneau activ implementării lui. Michael a răspuns: „Oare un medic prescrie medicamentul înainte de a stabili diagnoza? În contract e specificat că sunt aici pentru a-i învăţa pe agricultorii basarabeni metoda americană de selectare, testare şi cultivare a porumbului. Aceasta nu este o teorie, ci o practică demonstrată. Pentru a ajusta în mod inteligent această practică la sistemul agricol basarabean, iniţial ar fi necesar să fac o călătorie de-a lungul provinciei pentru a lua cunoştinţă de metodele de aici [...]"[4].

Contractul lui Michael stipula, de asemenea, cultivarea pe un lot experimental a porumbului de înaltă calitate. Lotul atribuit în acest scop era situat pe proprietatea membrului Upravei Guberniale, Vasili Ivanovič Bogdan, un „politician fără scrupule"[5]. Autorul nu s-a arătat surprins de faptul că controlul financiar al proiectului se afla în mîinile lui Bogdan. De altfel, pe parcursul primului – şi celui mai dificil – an de activitate, Michael urma să se confrunte în permanenţă cu impertinenţa şi încăpăţînarea de neînvins a lui Bogdan, fără însă a putea schimba ceva.

În lupta cu conservatismul basarabean. Autorul descria cu minuţiozitate obstacolele pe care urma să le înfrunte un străin cu iniţiativă. Sistemul agricol basarabean era dirijat şi finanţat de persoane a căror existenţă depindea în totalitate de preferinţele lor politice. „Nici unul dintre ei [membrii Zemstvei guberniale – *n.n.*] nu ar fi întreprins măcar un pas care ar fi venit în contradicţie cu o astfel de putere politică ca Bogdan"[6], scria autorul. Maniera de activitate a Zemstvei guberniale i se părea lui Michael ciudată: „Zemstva avea o metodă specifică de a face business. Ea aloca fonduri pentru proiectul propus, dar îi lipsea organizarea implementării lui. Deveniseră o normă practicile de ajustare a bugetului la proiect, zemstva de una singură asumîndu-şi responsabilitatea de a duce sarcina la bun sfîrşit"[7]. Bogdan în persoană se obosea să urmărească în mod constant activitatea lui Michael şi a asistentului său, unicul scop al său fiind vînzarea profitabilă a seminţelor, selectate şi testate în mod meticulos. În acelaşi timp, Bogdan încerca să convingă şeful de proiect de insuccesul implementării lui la scară largă. Astfel, cînd acesta din urmă i-a cerut fonduri pentru a întreprinde o călătorie în scop de familiarizare a sa cu sistemul agricol basarabean, Michael a fost refuzat. Rusescul *net* îi devenise în scurt timp familiar, autorul fiind nevoit să continue munca cu mijloace financiare proprii[8].

Călătoria de-a lungul provinciei i-a adus dezamăgiri lui Michael. Conservatismul proprietarului faţă de tot ce era nou era urmat de scepticismul ţăranului, care înainta soluţii proprii în vederea dezlegării problemei agrare: „Flămînd după pămînt", cu memoria-i vie a tulburărilor din 1905, ţăranul reproşa la ocazie: „Ţarul e foarte deştept. El vă trimite aici să ne învăţaţi cum să creştem mai mult porumb. Noi nu vrem să creştem mai mult porumb pe pămîntul nostru. Noi vrem mai mult pămînt"[9].

Momentul de criză socială era apreciat de Michael drept oportun pentru intervenţia agronomilor de uezd [judeţ – *n.n.*] care, bucurîndu-se de autoritate în faţa ţăranilor, ar fi demonstrat cu uşurinţă avantajele metodei americane. Aceştia, însă, nu se arătau captaţi de ideea de a mări recolta la hectar şi a mecaniza agricultura. Mulţi ţărani erau familiarizaţi cu cele mai simple invenţii tehnice; în Bender exista o proprietate-model, echipată cu toate mecanismele agricole de bază şi care servea în scopul instruirii ţăranilor. Dar ciopîrţirea excesivă a loturilor, plasate la o depărtare mare unul de altul, făcea imposibilă implementarea mijloacelor tehnice pe proprietăţi, considera Michael. De altfel, autorul trecea cu vederea lipsa totală a capacităţii de cumpărare a ţăranului, care nu era luat în serios nici de agronomii de uezd, nici de firmele de distribuire a utilajului agricol.

Opoziţia cea mai puternică faţă de implementarea proiectului o reprezentau chiar agronomii de uezd, în frunte cu agronomul de gubernie. Consideraţi specialişti în domeniul agricol – cu studii în Rusia şi peste hotare – toţi, cu excepţia agronomilor de Hotin şi Bender, se opuneau deschis ideii de a-i permite unui venetic să pretindă a-i învăţa pe proprietari –

cu atît mai puţin pe ţărani! – practica americană de selectare şi testare a porumbului. Doar activitatea pe moşia lui Bogdan era acceptată ca fiind raţională. Autorul se arăta decis în a nu pierde timpul preţios pentru atragerea agronomilor de partea sa. Găsirea răspunsului la întrebarea de ce „agronomii, ei înşişi rămînînd pasivi, s-ar opune muncii [...] cu ţăranii şi proprietarii"[10], nu i-ar fi uşurat sarcina lui Michael.

Pe parcursul întregii perioade de implementare a proiectului, agronomii de uezd s-au menţinut pe aceleaşi poziţii ostile, critici în adresa lui Michael şi a suporterilor lui completînd în permanenţă paginile periodicelor basarabene. Agronomul de gubernie, care era nepotul unuia dintre politicieni şi arăta „de parcă n-ar fi depus nici un efort viaţa întreagă", se opunea în mod deschis intenţiilor lui Michael. Cu excepţia agronomilor de Hotin şi Bender, „între agronomi exista o intenţie planificată de a mă bloca pe mine, un interlop străin, de a implementa orice program eficient în Basarabia"[11], reflecta Michael. Autorul descria acest fenomen drept „curios", dar cititorul îşi poate uşor da seama de sentimentele care-l încercau.

În dorinţa de a-şi extinde mandatul, mulţi dintre proprietari, membri ai Zemstvei guberniale, îşi determinau în mod conştient preferinţele politice. Sub influenţa directă a agronomilor şi adepţilor politici ai lui Bogdan, ei erau dispuşi să cumpere seminţele de calitate înaltă, decît să întreprindă paşi simpli de selectare şi testare a seminţelor pe teren propriu. Proprietarii nu obiectau faţă de faptul că Bogdan producea seminţe pe banii zemstvei, în scop de a obţine profit. Autorul se arăta însă profund şocat de faptul că aceştia se opuneau deschis ideii de „şcolarizare" a ţăranilor, declarînd că implementarea proiectului ar face şi mai dificilă comunicarea cu ţăranii, care ar refuza să muncească moşiile. Michael era convins de contrariul: proiectul era o soluţie practică şi de perspectivă apropiată atît pentru proprietarul în căutare de profit, cît şi pentru ţăranul în prag de criză. Pentru autor era curios, dar firesc faptul că mulţi ţărani optau pentru mai mult pămînt şi maşini agricole, fiind gata să muncească atît terenurile sale, cît şi pe cele ale proprietarilor. Era adevărat că, în acele circumstanţe, inovaţia propusă de Michael era privită drept o teorie. „Dar ea nu era teorie. Era o practică demonstrată care a dat rezultate extraordinare printre fermierii S.U.A."[12], scria cu convingere autorul. Îi rămînea să-i convingă şi pe cei cărora le era predestinat întreg efortul.

Basarabia şi oamenii ei. Călătoria lui Louis Guy Michael prin provincie i-a oferit atît impresii de neuitat, cît şi dezamăgiri.

Tabloul geografico-etnografic al Basarabiei captează cititorul prin complexitatea detaliilor, culese şi aranjate meticulos pe hîrtie. Autorul observa pe bună dreptate că amalgamul de metode agricole, varietatea solului şi a climei, precum şi diversitatea etnică a locuitorilor erau factorii care formau nu numai specificul provinciei basarabene în ansamblu, dar şi a fiecărei aşezări în parte. Proprietarii, în mare parte de origine poloneză şi rusă, erau de regulă de altă origine etnică decît ţăranii care le lucrau moşiile, scria Michael. Dar oricare ar fi fost originea celor dintîi, unicul scop al lor era obţinerea de profit, în contrast cu lupta pentru existenţă a ţăranului. Deseori proprietarii doar accidental luau parte la lucrări agricole. De regulă, responsabilitatea şi-o asuma un administrator, uneori venit din Austria, Germania sau Franţa.

Interesul ţăranilor pentru programul american varia de la nord la sud. De exemplu, ţăranii din nordul Basarabiei, preocupaţi în special de creşterea grîului de primăvară, exprimau un scepticism deschis faţă de schimbare. Unii erau de părerea că indeferent de efortul care s-ar depune, oricum totul ar rămîne în mîinile Domnului. Contrar opiniilor acestora, ţăranii bulgari din sudul Basarabiei, satele cărora autorul le găsea bine organizate din punct de vedere agricol, se arătau interesaţi de proiect. Ei utilizau sistemul de rotaţie a semănării grînelor. În centrul provinciei, de exemplu, judeţul Orhei, unde peste 40% din teren arabil era semănat cu porumb, oferea şansa reală de experimentare a metodei americane. Din experienţă, Michael ştia că „întotdeauna ţăranii se arătau sceptici faţă de oricare modificare a metodei tradiţionale. Ei exprimau chiar şi antagonism"[13].

Unica asemănare a agriculturii cu un model contemporan autorul o găsea printre coloniştii germani din judeţul Akkerman. Spre norocul lor, scria Michael, suprafaţa locuită de ei era puţin populată, loturile suficient de largi permiteau aplicarea tehnicilor simple, relativ moderne. Spre deosebire de alte regiuni ale Basarabiei, germanii plantau porumbul în rînduri, deseori utilizînd semănătoarea. Accesul la periodicele de agricultură din „Patria-mamă" [Germania – *n.n.*] le oferea exemple de practici moderne din alte ţări[14]. Mulţi dintre colonişti vorbeau engleza, şi cum translatorul lui Michael nu vorbea germana şi nu poseda cunoştinţe agricole, şeful de proiect stabilea contact direct cu coloniştii. Acolo îi era uşor să lucreze

din simplul motiv că președintele adunării zemstvei județene, Anton Iaroșevič, sprijinea deschis proiectul.

Pe parcurs, Michael se convingea de faptul că majoritatea țăranilor era obsedată de ideea de a poseda mai mult pămînt[15]. În situația creată, unii proprietari clarvăzători deveneau conștienți de necesitatea implementării proiectului, drept o formă de anihilare a crizei în prag de dezlănțuire. În faza inițială a lui, doar trei dintre proprietarii basarabeni au sprijinit în mod deschis intențiile lui Michael, căzînd de acord să înceapă lucrările de pionierat pe propriile moșii. Unul dintre ei era Eugen Efremov, politician cu influență, delegat al Zemstvei guberniale din partea județului Bender. Soția sa, apreciată de către autor drept una dintre cele mai energice și capabile femei, era implicată direct în dirijarea lucrărilor moșiei, oferindu-i soțului libertatea carierei politice[16]. Al doilea era Anton Iaroșevič, „unul dintre cei mai capabili oameni din Basarabia", care personal dirija lucrările agricole de pe proprietățile sale[17]. Al treilea era Nicolae Gore, membru al Zemstvei guberniale, administrator al moșiei Romanești. Restul proprietarilor se arătau curioși să afle ceva despre America și exprimau un interes politicos față de sistemul american de creștere a porumbului. Autorul observa cu ușurință lipsa lor de entuziasm atunci cînd era vorba de aplicarea metodei în practică.

Semnele de întrebare creșteau, Michael devenind tot mai conștient de faptul că găsirea răspunsului la ele era cheia succesului. Determinarea dificultăților și a caracterului lor oferea posibilitatea evitării lor, iar prezervarea condițiilor favorabile aplicării proiectului rămîneau obiectivele lui majore de acțiune.

Crearea cercurilor agricole de fete și băieți. Metoda de selectare și testare a porumbului era într-atît de simplă, încît și un copil o putea aplica cu ușurință – anume această idee l-a determinat pe autor să creeze cercuri experimentale de fete și băieți.

Bogdan, care deținea controlul financiar al proiectului, a calificat-o drept un nonsens, iar membrii Upravei Zemstvei guberniale nu au avut îndrăzneala de a sugera careva idei practice în favoarea cercurilor. La sugestia lui Pavel Gonata, Louis Guy Michael solicitase sfatul lui A.N. Krupenski, Mareșalul nobilimii din Basarabia. Gonata, între altele, i-a spus: „Bogdan deține puterea politică în Zemstvă și există numai o singură persoană în Basarabia care are curajul de a i se opune deschis. Această persoană este Aleksandr Nikolaevič Krupenski, Mareșal al nobilimii"[18].

„Cina cu Mareșalul" este unul dintre cele mai captivante capitole ale cărții. Descrierile oferite de către autor sunt unice: pe lîngă faptul că sunt o tentativă extrem de reușită de a apropia cititorul de realitatea basarabeană de la început de secol XX, ele impun și anumite gînduri legate de existența în paralel a două moduri de viață absolut diferite. Michael reflecta: „În timp ce germanii mîncau cartofi și varză fiartă cu carne sărată de porc; în timp ce bulgarii înfulecau pîine cu piper iute; în timp ce moldovenii consumau felii de mămăligă, iar maloruși din satul din vecinătate beau bragă de secară cu borș de sfeclă – oaspeții Mareșalului ridicau toasturi cu votcă răcoritoare dintr-o carafă de cristal, serveau icre de pește de pe Volga (considerate delicatese chiar și în Rusia), îmbucînd felii subțiri de somon de Pacific, ciuperci cu smîntînă dintr-un vas aburind, de asemenea și *pirojki* (aluat specific cu umplutură pipărată de carne) și altă „zakuskă" (horse d'oeuvre)"[19]. Cina, la care erau de altfel prezenți viitorii membri ai Zemstvei guberniale, a doua zi a fost urmată de un dejun la fel de copios. În final, Michael a obținut suportul lui Krupenski, activitatea de implementare a proiectului *More Corn for Bessarabia* urmînd să se desfășoare sub aripa „celei mai influente persoane din Basarabia"[20].

Intervenția directă a lui Krupenski l-a determinat pe Bogdan să achite toate datoriile față de Michael. Adunarea Generală a Zemstvei guberniale din decembrie 1911, majoritatea căreia se compunea din adepți ai lui Krupenski, a adoptat programul de implementare a proiectului, inclusiv crearea de cercuri agricole de fete și băieți. În acest scop, Zemstva a alocat suma de 30 000 de ruble.

Pe lîngă Zemstva gubernială a fost creată Comisia de selecție a porumbului, cu A.N. Krupenski în frunte, Pavel Gonata și Tudor Surucean ca membri. Comisia a aprobat salarizarea unor instructori speciali dintre specialiștii locali[21], precum și invitarea și finanțarea experților străini cu studii agricole prestigioase, care urmau să-și aducă contribuția la fondarea cercurilor pe întreg teritoriul Basarabiei[22]. Michael a reușit să creeze un climat productiv între colegi. Experții străini, de rînd cu preoții și învățătorii de la sate, au sprijinit crearea și funcționarea cercurilor experimentale. Demonstrarea selecției și plantării porumbului de către copii s-a bucurat de un succes enorm; în iarna lui 1910–1911 în Hotin și Chișinău au fost create 40 de asemenea cercuri. A fost tradusă în limba rusă broșura *The ABC of Corn Culture* (ABC-ul

culturii porumbului), cunoscută sub denumirea de *Azbuka*.

Experienţa lucrului cu copiii i-a oferit lui Michael şansa de a cunoaşte îndeaproape firea diverselor naţiuni care populau Basarabia, observaţiile făcute fiindu-i de un mare folos. Astfel, autorul considera bulgarii un popor disciplinat care se conducea de principiile civice şi religioase ale slavilor de sud. Copiii lor, educaţi în atmosfera unei discipline stricte, frecventau în mod regulat şcoala şi îndeplineau instrucţiile cu meticulozitate. Copiii germani primeau o educaţie care se asemăna mai mult cu cea vest-europeană decît cu cea rusească, fiind instruiţi de profesori de origine germană. De regulă, ei vorbeau două limbi, erau muncitori conştiincioşi, dar mai puţin meticuloşi ca bulgarii. La nord, copiii de ucraineni frecventau în mod regulat şcoala, care era cu predare în limba rusă. Deşi în cadrul cercurilor agricole ucrainenii se manifestau ca fiind mai conştiincioşi decît moldovenii, le lipsea precizia germanilor şi entuziasmul bulgarilor. Copiii de moldoveni i-au creat impresii proaste americanului. Moldovenii, în opinia lui Michael, erau un popor lipsit de simţămîntul disciplinei. Copiii lor frecventau în mod neregulat şcoala, unde erau instruiţi în limba rusă[23].

După un substanţial efort din partea membrilor de proiect şi a beneficiarilor lui, Michael obţinuse un serios sprijin atît politic, cît şi social. Krupenski îi încredinţase autorului şi partea financiară a proiectului.

Dublu sau nimic. Anul 1912 a fost anul care a adus succese, dar şi dezamăgiri celor care stăruiau asupra implementării proiectului. În cadrul Zemstvei guberniale a existat o confruntare severă între grupările politice a lui Krupenski şi Bogdan. Suporter aprig al celeia din urmă era şi Constantin Mimi[24]. Dezbaterile bulversau chiar şi relaţiile de familie: de exemplu, preşedintele adunării zemstvei judeţene Akkerman Anton Iaroševič se opunea poziţiei fratelui său mai mic, Andrei Iaroševič. Proprietar al unei moşii din judeţul Akkerman, proaspăt absolvent al unui colegiu de agricultură din Franţa, Andrei Iaroševič se opunea deschis influenţei străine asupra activităţii agronomilor de judeţ[25].

Cu toate acestea, programul Comisiei de selecţie a porumbului pentru anul 1912 a fost acceptat cu marea majoritate de voturi. Un oarecare Savčenko, fost agronom de Soroca, suporter de-al lui Bogdan, urma să execute funcţia de mediator dintre Comisia de selecţie a porumbului şi Uprava Zemstvei guberniale, autorul fiind obligat să-i prezinte dările de seamă. Această procedură purta un handicap serios ce întîrzia mersul lucrărilor. De asemenea, pe lîngă Upravă a mai fost creată o altă structură – Departamentul de selecţie a porumbului, în frunte cu Torževski, fost ajutor de agronom de Hotin. Funcţiile departamentului le dublau pe cele ale comisiei, implementarea proiectului devenind şi mai anevoioasă.

În martie 1913, Comisia de selecţie a porumbului a pledat pentru reînnoirea contractului. Acest lucru s-a întîmplat de-a lungul a trei ani consecutivi, de fiecare dată fiind lărgite obiectivele activităţilor lui. Avea loc şi instruirea personalului agricol al zemstvei privind teoria şi practica selecţiei porumbului. De altfel, lărgirea atribuţiilor personale ale şefului de proiect a avut un efect negativ asupra soartei proiectului, considera autorul. Michael era conştient de faptul că achiziţionarea a 10% din profitul oricărei „forme economice speciale", creată cu concursul lui, nu provoca satisfacţie nici unui proprietar basarabean.

Cît priveşte bugetul programului, el a fost dublat datorită intervenţiei pe lîngă Ministerul rus al Agriculturii a preşedintelui Zemstvei guberniale A.N. Krupenski. Astfel, începînd cu 1912, bugetul a constituit 60 000 de ruble anual, jumătate din sumă fiind oferită de Ministerul Agriculturii.

Au urmat luni de muncă productivă: crearea, pe lîngă cercurile de fete şi băieţi, a unor cercuri de tineret; organizarea cursurilor de instruire a ţăranilor de scurtă durată.

Obstacole din interior şi din afară. Autorul cărţii descria cu lux de amănunte dificultăţile ce urmau a fi depăşite şi obstacolele ce urmau a fi înfruntate. Efortul necesita exces de energie, aceasta fiind epuizată altundeva decît acolo unde era nevoie de canalizarea forţelor.

Instanţele supreme cereau dovezi de viabilitate şi necesitate a continuării proiectului. În acest scop, Ministerul Agriculturii a trimis în Basarabia un expert care urma să prezinte un raport detaliat al situaţiei pe teren. Acesta se numea Viktor Talanov, specialist în creşterea porumbului de la staţia experimentală din Ekaterinoslav. De altfel, Michael fusese informat că în Ekaterinoslav – una dintre provinciile cele mai importante de creştere a porumbului din Rusia – distribuirea literaturii americane de creştere a porumbului nu a dat rezultat. Aşa, interesul lui Talanov pentru experimentul american în Basarabia purta, pe lîngă caracterul oficial, şi unul personal[26].

În raportul prezentat la finalul vizitei sale, Talanov dădea o apreciere pozitivă evoluției lucrărilor proiectului și recomanda Ministerului Agriculturii oferirea sprijinului financiar pentru continuarea lucrărilor lui. Marea majoritate a membrilor Upravei manifestau indiferență față de observațiile făcute în raport, dar erau curioși să afle rezultatul final – va fi oferit suportul financiar sau nu. A urmat o campanie de critică aspră în presă, cu agronomul de gubernie Savčenko în frunte. Michael era numit „sclav al lui Krupenski", străin fără pregătire teoretică, „care ar putea fi un bun fermier", iar selecția experimentală – tratată drept ridicolă și nesemnificativă[27]. Vituperațiile ajunseseră pînă a-l blama pe Michael de utilizarea taxelor plătite prin sîngele țăranilor întru amuzamentul copiilor, care s-ar fi jucat de-a fermierii.

În final, proiectul a fost aprobat, iar celor ce lucrau întru realizarea lui le-a fost oferită șansa de a prezenta o expoziție publică, în cadrul expoziției agricole din septembrie 1912 de la Bălți[28].

Antreprenorii evrei. Reflecțiile lui Michael despre evreii din Basarabia erau similare cu cele ale fostului gubernator al Basarabiei, contele S.D. Urusov[29]. Urusov, care fusese împuternicit cu reglarea situației în Basarabia după pogromul evreiesc din 1903, îi numea pe evrei „ulcerul Basarabiei"[30].

La venirea sa în Basarabia, Urusov constata cu amărăciune faptul că litera legii era departe de a fi respectată, evreii apărînd în calitate de arendași ai pămîntului. Mai mult, evreii practicau arenda la scară largă, aceasta devenind astfel o sursă de venit pentru poliție. Se încălca, de asemenea, permisiunea dată evreilor de a se stabili temporar pe teritoriul obștilor sătești. Numai în județul Hotin, scria Urusov, locuiau aproximativ 8 000 de evrei[31].

Peste zece ani de la guvernarea lui Urusov, Louis Guy Michael constata că eșecul programului său se trăgea tocmai din nerespectarea legislației cu privire la evrei. Autorul analiza faptul cum un simplu „incident" distrugea viitorul proiectului. Oare Michael era atît de naiv să creadă că întîmplarea arendării de către un adept de-al lui Krupenski a lotului său unui evreu ar fi fost una fatală?! Impresia de naivitate pe care o creează autorul se spulberă imediat ce cititorul ia cunoștință de caracterizarea detaliată a evreilor, popor care și-a spus cuvîntul de mai multe ori în istoria Basarabiei.

„La Chișinău și în centrele administrative de județ mișunau evreii. Ei erau medici, avocați, negustori, rabini, ei erau meșteri și comercianți [...] care colindau satele, cumpărînd orice putea fi reparat, chiar și cîrpe și hîrtie. Ei cumpărau de asemenea obiecte de valoare de la oricine, aflat în situația de a vinde. Ei alcătuiau majoritatea în orice profesie care nu era interzisă de lege. Cu toate acestea, ei nu au fost în stare să ocupe posturi cu semnificație politică. Ei nu puteau cumpăra pămînt", nota autorul[32]. Dar acest fapt nu i-a împiedicat să preia marea parte a comerțului cu grîne, deoarece „slavii erau negustori indiferenți, iar moldovenii – și mai rău". Michael reflecta asupra legăturilor strînse a evreilor din Basarabia cu negustorii de la sudul Mării Negre, posibil și cu cei din Europa Occidentală. Unele tranzacții le aduceau evreilor basarabeni venituri colosale, care erau livrate direct în conturile lor bancare din Odesa, Berlin, Viena, Zürich sau Paris.

În Basarabia, practic oricare proprietar avea un evreu „al său" responsabil de toate vînzările și achizițiile de pe moșie. „Omul de afaceri" evreu nu lipsea nici de pe moșiile lui A.N. Krupenski. Autorul era familiarizat cu situația cînd majoritatea proprietarilor basarabeni se arăta indiferentă dacă nu față de administrarea moșiei, atunci față de afacerile de vînzare–cumpărare, încredințînd treburile „unui evreu onest". Relațiile dintre proprietar și evreu erau satisfăcătoare pentru ambele părți. „Dar pentru mine, scria Michael, era foarte curios faptul că, deși majoritatea proprietarilor considerau «omul lor de afaceri» ca fiind onest și cinstit, în general evreii erau tratați cu suspiciune"[33].

Evreii nu numai că erau unicii cumpărători accesibili, ei mai erau și unicii cămătari. La ei, țăranul putea găsi echipament agricol, semințe, îngrășăminte sau produse pentru a ieși din iarnă – toate la o rată exorbitantă. În Basarabia, constata autorul cărții, un procent mare al țărănimii era dator evreilor. Datoriile urmau să fie achitate o dată cu obținerea recoltei sezonului viitor sau prin prestarea muncilor pe moșia unde evreul cu pricina îndeplinea funcția de administrator. Astfel, evreilor le aparținea puterea de decizie asupra tipului de muncă care urma să fie prestată.

Michael remarca cu dezamăgire faptul că organele administrative basarabene erau conștiente de situația de criză și încercau să întreprindă măsuri de redresare a situației. În fiecare centru administrativ județean fuseseră deschise birouri de credit. Casa de credit a Upravei Zemstvei guberniale oferea bani lichizi la rata de 8%; la rîndul lor, oficiile de împrumut județene ofereau împrumut la rata de 12%. Aceste condiții erau mai avantajoase decît cele oferite de cămătarii evrei, dar ele nu se aplicau la scară largă. Astfel,

„deşi o parte a proprietarilor, bine educată şi capabilă, activa cu eficienţă în afacerile politice şi administrative ale provinciei şi imperiului, de asemenea în managementul propriilor afaceri, mulţi nu erau din ăştia. Tratîndu-şi patrimoniul drept o sursă de venit în scopul satisfacerii ambiţiilor sociale sau a dorinţei unei vieţi de lux, ei cădeau uşor pradă celor fără de scrupule“[34].

Cu revenire la subiect, unul dintre acei proprietari care arendaseră moşia unui evreu era prinţul Constantin Cantacuzino. Denunţarea lui avusese loc la şedinţa Zemstvei guberniale din decembrie 1912, exact atunci cînd se hotăra soarta de mai departe a proiectului *More Corn for Bessarabia*. Krupenski, altădată generos în loialitatea sa, a lăsat familia Cantacuzino fără sprijin, iar prinţul cu pricina ajunsese practic să fie supus unei campanii de ostracizare şi anatemizare. Michael îşi amintea de frazele lui Krupenski la adresa sa la acea şedinţă: „Vezi cum e, Ludwig Ivanovič [aşa îl botezaseră basarabenii pe americanul Louis Guy Michael – *n.n.*], nu te pot ajuta nici de data asta. Unicele voturi pe care mă pot baza e votul meu, cele ale fraţilor mei şi cele ale celor doi Cantacuzino [unul dintre care era prinţul cu pricina – *n.n.*]. Ar mai fi şi alţi cîţiva care vor sprijini programul. Mă îndoiesc că vor fi suficiente voturi pentru a fi aprobat“[35].

Krupenski avusese dreptate, dat numai parţial. Într-adevăr, o dată cu schimbarea corelaţiei de forţe în zemstvă, Vasili Ivanovič Bogdan devenea din nou o putere. Constantin Mimi, care anterior votase împotriva proiectului şi cu fiecare ocazie se exprima împotriva intervenţiei vreunui străin în treburile agricole ale Basarabiei, fusese numit preşedintele Upravei guberniale[36]. Bogdan, însă, studiase detaliat planul de trei ani succesivi ai proiectului, raportul lui Talanov şi activitatea cercurilor de fete şi băieţi. Astfel, după intense dezbateri dintre cele două grupări, planul a primit aprobarea marii majorităţi a adunării Zemstvei guberniale.

Michael scria: „Niciodată nu am întrebat şi niciodată nu mi s-a spus de ce prinţul (Cantacuzino – *n.n.*) a dat în arendă proprietatea sa unui evreu. Şi niciodată nu am ştiut cu ce s-a sfîrşit afacerea“[37].

„După cum v-a spus americanul.“ Deşi lucrurile nu mai stăteau aşa ca anterior, iar Michael se plîngea de lipsă de libertate, anii 1913–1916 au fost ani în care el şi-a văzut roadele muncii şi a simţit recunoştinţa basarabenilor.

Întru executarea proiectului a fost inclusă o întreagă promoţie a Şcolii Agricole din Orhei, fii de moldoveni, maloruşi şi germani. Contribuţia lor a fost substanţială, pentru că ei, spre deosebire de specialiştii invitaţi de peste hotare, puteau uşor stabili contact cu ţăranii în limba lor maternă. În perioada iernii 1912–1913, au fost create peste o sută de cercuri de fete şi băieţi şi peste şaptezeci de cercuri pentru tineret, toate demonstrînd succes. Cercurile fruntaşe erau premiate cu cîte o semănătoare.

Treptat, ţăranii începeau să-şi dea seama de faptul că nu le-ar place să fie luaţi în rîs prin a fi consideraţi mai puţin capabili decît nişte copii. Michael constata că şi mentalitatea proprietarului – cel puţin a celui cu care colaborase – începea să se schimbe: aplicarea programului nu numai că era permisă printre ţărani, dar şi favorizată. Proprietarului îi convenea să aibă de a face cu ţăranul care şi-ar fi inhibat setea pentru pămînt şi s-ar fi canalizat în direcţia lucrării eficiente a acelui petic de pămînt de care dispunea la moment.

În perioada iernii 1912–1913, în conformitate cu planul elaborat, fiecare dintre centrele judeţene a beneficiat de prezentarea a o serie de lecţii publice şi cursuri de scurtă durată. Ţărani din întreaga Basarabie au vizitat standul proiectului din cadrul expoziţiei industrial-agricole de la Bălţi din septembrie 1913, cerînd să fie continuată instruirea în domeniul creşterii porumbului[38].

În fiecare primăvară, Michael avea emoţii privind începutul semănatului porumbului: din cauza sărbătorilor de Paşti, semănatul începea cu întîrziere, în special în satele moldoveneşti. Germanii şi bulgarii erau mai punctuali şi nu extindeau sărbătorile pentru o săptămînă, cum obişnuiau s-o facă moldovenii. Autorul cărţii îşi amintea că unii preoţi încercau să ţină serviciul religios dimineaţa devreme. Curios lucru, unul dintre preoţi le-ar fi zis ţăranilor: „Noi ne-am conformat ordonanţelor bisericii. Acum voi plecaţi la semănat porumb, după cum v-a spus americanul să faceţi“[39].

Terenul experimental de selecţie a porumbului a fost stabilit la Costiujeni. Succese mari erau obţinute şi de pe urma lucrărilor pe moşia Romaneşti. Autorul cărţii constata cu mîndrie că, la aproape trei ani de muncă, proiectul *More Corn for Bessarabia* devenise un factor recunoscut în viaţa agricolă a provinciei. Un călător care mergea la ţară putea observa pancarte de tipul „Lot experimental al Zemstvei guberniale basarabene“ la numai cîţiva kilometri distanţă de Chişinău.

În 1915, pentru contribuţii deosebite la dezvoltarea agriculturii imperiului, Louis Guy Michael a fost decorat cu medalia *Zemski Snok*.

Forţarea rîului Nistru. 28 iunie 1940

Forţarea rîului Nistru. 28 iunie 1940

Dezarmarea trupelor române

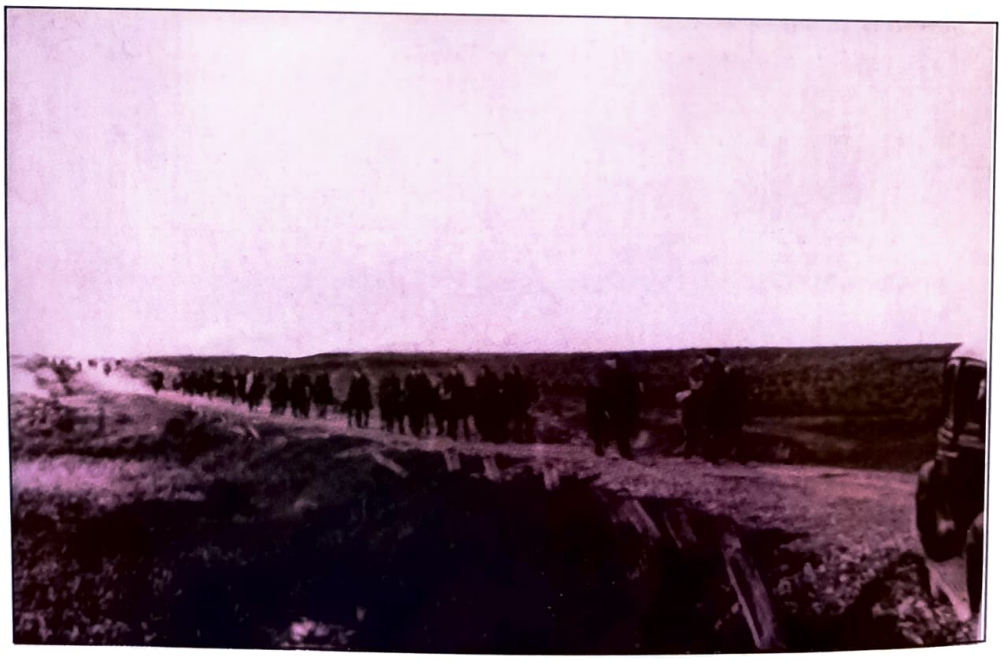

Retragerea trupelor române din Basarabia

Tribuna paradei militare din Chişinău. 3 iulie 1940

Manifestare a „oamenilor muncii" din Chişinău

Parada militară a trupelor sovietice. Chișinău, 3 iulie 1940

Prutul devenit hotar între frați

Situaţia din provincie după 1914. Memoriile lui Louis Guy Michael sînt valoroase şi pentru că reflectă un aspect prea puţin analizat în literatura de specialitate. Este vorba de efectele pe care le-a avut începutul conflagraţiei mondiale şi evoluţia evenimentelor internaţionale după 1914 asupra moralului basarabenilor[40].

Autorul lucrării *More Corn for Bessarabia* observa şi descria cu lux de amănunte modificările intervenite în moralul basarabenilor vs. de evenimentele internaţionale. El nota că, începînd cu februarie 1915, titlurile ziarelor înştiinţau populaţia despre pedeapsa de la Dumnezeu, pe care urma să o suporte poporul rus. În luna mai a aceluiaşi an, atunci cînd Comandamentul general anunţase că nu mai era în stare să apere Basarabia, evacuarea provinciei devenea iminentă. În acele condiţii, Michael fusese chemat la Constantin Mimi, preşedintele Upravei guberniale, şi asigurat de transferul împuternicirilor în mîinile sale, în momentul în care acesta s-ar decide să rămînă şi să înfrunte ocupaţia germană a Basarabiei. Michael a acceptat funcţia de şef al spitalului de pelagră din Costiujeni, care număra 200 de pacienţi. Şeful poliţiei Chişinău, Dimitri Aleksandrovič Ivanov, caracterizat de autor drept „om onest şi plin de entuziasm", a stabilit telefon direct cu acesta[41].

Pe de altă parte, A.N. Krupenski sugerase ca relaţiile lui Michael cu autorităţile de ocupaţie să fie oficializate, lui Michael atribuindu-se un statut oficial. În acest scop, Mareşalul nobilimii plecase la Sankt Petersburg, de unde îi trimisese lui Michael scrisoarea cu următorul conţinut: „Ieri am ajuns la Petersburg. În aceeaşi seară am mers la Ambasada americană. Primul secretar, dl Wilson, mi-a spus că funcţia de consilier comercial nu există. Unica posibilitate ar fi obţinerea pentru Dvs a poziţiei de agent consular, şi aceasta în cazul în care Guvernul rus ar cere o asemenea funcţie. Chiar şi în acest caz, este puţin probabil ca Departamentul de Stat american să acrediteze o astfel de agenţie în Basarabia. În orice caz, se va face tot posibilul pentru a ne satisface cererea. Astăzi Foreign Office-ul va trimite Ambasadei americane un răspuns oficial. În cazul unui răspuns afirmativ din America, Ambasada americană va informa Ambasada americană din Berlin despre instituirea unei noi agenţii consulare. Nu am putut şi nici nu am pierdut timpul. Nu mai e nevoie de intervenţia lui Mimi sau a Upravei"[42].

Michael, însă, preluase conducerea spitalului fără a aştepta oficializarea atribuţiilor sale. Gestul lui devenise cunoscut în împrejurimile Chişinăului şi, oriunde pleca, autorul simţea un sentiment de subtilă simpatie. Simultan, Michael îşi făcea griji pentru moralul populaţiei vs. de continuarea lucrărilor agricole. Proprietarii de pămînt erau elementul cel mai stabil al agriculturii basarabene, gata să continue lucrările în ciuda invaziei. Forţa de muncă fusese redusă simţitor din cauza mobilizării generale, iar o parte dintre ostaşii întorşi la vatră erau inapţi sau exprimau apatie. Autorul remarcă numărul mare al dezertorilor care se pregăteau să ia pămîntul în mîinile lor[43].

Situaţia economică a Basarabiei era deplorabilă din cauza blocării Strîmtorilor. Comerţul cu grîne purta un caracter strict intern. Unica cerere venea din partea Comisiei Armatei – al cărei membru era Michael – care achiziţiona grîu în schimbul promisiunii de a se achita cu furnizorii. Situaţia concretă a influenţat în mod negativ moralul proprietarilor. În situaţia creată, evreii achiziţionau cereale de la proprietarii forţaţi să vîndă, obţinînd profit considerabil. Cu toate acestea, relaţiile lui Michael cu evreii rămîneau stabile. Atunci cînd evreii îşi dădeau seama că Michael nu avea intenţia de a interveni sau de a le face concurenţă, aceştia manifestau sentimente de prietenie faţă de şeful de proiect. De altfel, evreii priveau ocupaţia germană cu mai puţină frică decît revoluţia care, cu certitudine, ar fi însemnat pogrom.

Atitudinea ţăranilor faţă de ocupaţia germană şi loialitatea faţă de guvern se manifesta în mod diferit în diverse părţi ale provinciei. Ţăranii moldoveni exprimau indiferenţă faţă de ocupaţia germană, care nu putea fi mai rea decît administraţia rusă, de care aveau frică. La sud coloniştii din judeţul Akkerman nu-şi puteau ascunde sentimentul plin de speranţă faţă de venirea forţelor germane. Ei nu-i datorau supunere ţarului, scria autorul: „De-a lungul deceniilor, aflaţi în exil, ei au ţinut legătura cu tot ceea ce era german. Era salutată orice legătură cu Germania care putea oferi posibilitatea împroprietăririi germanilor"[44].

Astfel, fără a-şi schimba statutul de şef al proiectului american *More Corn for Bessarabia*, Louis Guy Michael a continuat să-şi aducă contribuţia la prosperarea agriculturii basarabene pînă în anul 1916.

Basarabia – „o miniatură a regimului ţarist..." În 1916, Comisia de selecţie a porumbului a propus extinderea proiectului pentru următorii trei ani, însă şeful ei a considerat că principalele obiective ale proiectului fuseseră realizate.

În primăvara lui 1916, Michael a colindat sat cu sat, proprietate cu proprietate, pentru a observa efectele implementărilor agricole, asupra cărora străduise atîția ani. Este prețioasă aprecierea pe care o dădea autorul gospodăriilor basarabene în perioada cînd bolșevismul era atît de aproape de Basarabia. „Anume această bunăstare a satelor a făcut în anii ce vor urma situația dificilă pentru bolșevici", scria autorul lucrării.

Michael își lua rămas-bun de la țăranii basarabeni, aflați în momente de grea cumpănă. Viitorul lor era incert. Deși sub regimul țarist, atîta timp cît satul achita taxele, locuitorii lui erau liberi de a alege consiliul satului, de a-și ara terenurile și de a planta orice vroiau și atunci cînd vroiau. Michael scria: „Țăranul putea cu ușurință să-și păcălească vecinul, să se ocupe de furat, să permită ignorarea moralei [...]. El nu-și putea satisface dorința de mai mult pămînt. Această nemulțumire a țăranului a fost o amenințare constantă pentru marile proprietăți"[45].

Autorul își lua rămas-bun și de la micii proprietari, care manifestau mai multă inteligență decît marii proprietari. Primii erau plini de entuziasm și trăgeau foloase de pe urma oricărei activități care le-ar fi sporit bunăstarea. De regulă, ei erau liberali în simpatiile lor politice, favorizînd forma constituțională de guvernămînt. Michael saluta și atitudinea liberală a micilor proprietari față de țărănime: important pentru autor pe tot parcursul implementării proiectului, ei favorizau instruirea țăranilor în vederea redresării situației lor economice. Era acceptată de către aceștia și ideea împroprietăririi țăranului, dat realizată prin despăgubire, nu prin anarhia din 1905. „Ei nu-și făceau iluzii privitoare la ceea ce li s-ar putea întîmpla în eventualitatea unei revoluții, și mulți dintre ei și-au făcut rezerve în băncile străine, pentru a face față situațiilor de extremă, în caz dacă ar fi forțați să se refugieze", nota autorul în memoriile sale[46].

În perioada ședерii sale în Basarabia, Michael avusese prea puține ocazii de a comunica cu locuitorii orașelor basarabene, de aceea nu le cunoștea psihologia, afilierile și temerile. Dar credea intuiției evreilor, care considerau decizia de a încheia proiectul drept una înțeleaptă. În opinia acestora, catastrofa Basarabiei era iminentă.

La cîțiva ani după ce părăsise Basarabia, autorul așternea pe hîrtie poate cele mai exacte aprecieri ale unui regim, lăuntricul căruia avusese posibilitatea să-l studieze în Basarabia anilor douăzeci ai secolului trecut: „Basarabia a fost o miniatură a regimului țarist", pe care contele Witte îl apreciase drept un ghem de lașitate, miopie, șmecherie și prostie[47]. Atitudinea sa față de regimul țarist ieșea în evidență atunci cînd dădea o apreciere devastatoare evenimentului dezvelirii monumentului lui Alexandru I la Chișinău și, cu această ocazie, a vizitei țarului Nikolai II în Basarabia. „Cu ce scop acest monument? De ce această dezvelire? Cu ce scop venirea țarului? Ar fi fost oare la mijloc intenția locuitorilor de a influența țarul în decizia sa de a menține Basarabia drept frontieră de sud-vest, cu scopul apărării Rusiei? Sau a existat intenția de a prezenta un simbol al solidarității și devotamentului basarabean față de țar?"[48]

Michael nu deslușise existența unui sentiment de solidaritate la basarabeni față de opțiunea politică. Extrema dreaptă, unde îl califica și pe Krupenski, sprijinea regimul absolutist în persoana țarului. Extrema stîngă era compusă din revoluționarii care erau în așteptarea momentului oportun de răsturnare a puterii. Exista și aripa moderată, care pleda pentru instituirea unui regim constituțional. Afară de cei cu coloratură politică, autorul lucrării distingea basarabeni care manifestau indiferență față de forma regimului, atîta timp cît acesta nu contravenea intereselor personale, dar dacă erau să aleagă, aceștia ar fi ales regimul românesc, conchidea autorul: „Masa largă a basarabenilor era alcătuită din moldoveni, care, ca și Constantin Mimi, președintele Upravei guberniale, erau, fără îndoială, mai mult de orientare românească decît rusească".

Tocmai din considerentele de mai sus, Louis Guy Michael nu putea găsi răspuns la întrebarea ce efect ar fi avut dezvelirea monumentului asupra țăranului de rînd. Aflat în pragul revoltei, obsedat de ideea de a obține mai mult pămînt, acel simbol al „Rusiei-Mamă" nici pe departe nu-i putea inspira loialitate. „Cît despre mine, acest chip al unei femei cu bravură din bronz era iritant. Întregul concept și mersul acestei aniversări erau atît de artificiale [...]. Acolo se înălța un tablou exagerat al gratitudinii poporului basarabean. De unde au fost găsite surse pentru a plăti pentru această monstruozitate? Cu siguranță, nu din contribuțiile voluntare ale proprietarilor"[49], scria Michael pe o notă de scepticism pronunțat. Simțămîntul de indiferență pe care o sesiza între basarabeni era o atitudine, dar care nu întotdeauna se bucura de aprecierea autorului.

Michael se atașase de Basarabia și de locuitorii ei. Grija și interesul viu, manifestate de autor față de oricine a beneficiat de proiectul lui, precum și teama pentru viitorul Basarabiei pot fi citite printre rînduri. Basarabia

îi reamintea de o dună de nisip, adunată de vîntul unor interese care, mai apoi, se transforma în altă dună, a altor interese, diametral opuse. „Acest pămînt cu interese caleidoscopice, loialităţi şi antagonisme, care [...], peste opt luni scurte fusese schilodit de revoluţie, jaf, viol, omor şi pogrom“[50], l-a determinat să aştearnă pe hîrtie gîndurile, emoţiile şi temerile.

Astfel, un american ajunsese să perceapă – într-un anumit sens – mai bine decît autohtonii spiritul locuitorilor celei mai estice provincii a Imperiului Rus, care, după o sută de ani sub regim rusesc, îi preluase forma, dar încă se împotrivea în a-i prelua şi conţinutul.

NOTE

[1]Cele mai semnificative momente din biografia autorului le oferim în rîndurile ce urmează. Detalii se pot găsi la: Michael, Louis Guy, *More Corn for Bessarabia. Russian Experience, 1910–1917*, Michigan, Michigan State University Press, 1983, p. 244–246. Louis Guy Michael s-a născut la 3 august 1877, în Hastings, Michigan. A absolvit Colegiul agricol din Michigan (1898) şi Universitatea din Columbia (1905). Între anii 1905 si 1909 a activat în calitate de chimist la staţia experimentală şi profesor de chimie agricolă în cadrul Colegiului de Stat din Iova, Ames. În perioada 1910–1916 a fost numit în funcţia de expert în domeniul culturii porumbului pe lîngă guvernul provincial al Basarabiei. Pentru serviciul adus agriculturii ruse obţine decoraţia guvernamentală Zemski Snok. În 1916, *National City Bank* îl invită pentru cercetarea şi prezentarea producerii şi comerţului cu grîne din Rusia. În 1919–1920 era manager la Compania *People's Industrial Trading*, organizaţie non-profit care dirija relaţiile comerciale cu Rusia, cu sediile în Riga şi Tallin. În 1921, la cererea Departamentului Agricol al S.U.A., făcea o prezentare amplă a situaţiei agricole din Austria, Cehoslovacia, Ungaria, Jugoslavia, Bulgaria şi România, publicată în *Buletinul oficial* al departamentului (vezi: Michael, Louis Guy, *Agricultural Survey of Europe: The Danube Basin*, p. I; II, în: *Department of Agriculture, Washington D.C., Department Bulletin* no.1234, April 1924, p. 1–111 şi *Technical Bulletin* no. 126, October 1929, p. 6–81). În 1921–1923 făcea o prezentare detaliată a situaţiei agricole din Spania şi Polonia. După şase ani de activitate în cadrul Serviciului Extern de Agricultură pe lîngă Biroul de Economie Agricolă, era numit în funcţia de ataşat pentru probleme agricole la Belgrad, responsabil pentru Jugoslavia, Ungaria, România, Bulgaria, Grecia şi Turcia. În 1934, o dată cu recunoaşterea de către S.U.A. a U.R.S.S., funcţia sa a fost extinsă şi pentru U.R.S.S. Din 1939, a deţinut funcţia de *liaison officer* la Departamentul de Stat, S.U.A., reprezentînd Departamentul Agricol. Între anii 1943 şi 1946, a deţinut funcţia de ataşat pentru probleme agricole pe lîngă Ambasada S.U.A. la Moscova. Din 1947, cînd se pensionase din Departamentul Agricol, şi pînă în 1961, a fost responsabil de problemele de alimentaţie şi agricultură în cadrul C.I.A. În 1952, obţinuse Decoraţia Pentru Merite Deosebite din partea Colegiului de Stat din Michigan, iar în 1956 – Medalia de Merit din partea *Central Intelligence Agency*. Louis Guy Michael moare la 15 aprilie 1967, la Washington D.C.

[2]Michael, Louis Guy, *More Corn for Bessarabia*, p. 14.

[3]Ibidem.

[4]Ibidem, p. 16.

[5]Încă la Odesa Michael a fost avertizat despre Bogdan şi afacerile acestuia. El devenise faimos prin negocierea cu zemstva a proiectului de construcţie a unui drum-model, fără a fixa locul de construcţie a lui. În final, Bogdan s-a ales cu drumul-model pe propria-i moşie.

[6]Ibidem, p. 37.

[7]Ibidem, p. 16.

[8]Uprava îi plătea salariu lui Michael şi translatorului său – de altfel, absolut incompetent în probleme de materie agricolă. Asistentul lui, însă, venit din S.U.A., era menţinut din cheltuielile personale ale autorului.

[9]Ibidem, p. 29.

[10]Ibidem, p. 35.

[11]Ibidem, p.33.

[12]Ibidem.

[13]Ibidem, p. 29.

[14]Ibidem, p. 30.

[15]Ibidem, p. 42.

[16]Ibidem, p. 31.

[17]Un alt frate de-al său, Alexandru Iaroşevič, fusese ales în funcţia de locţiitor al capului dvorenimii judeţului Akkerman în ianuarie 1911. Vezi: Arhiva Naţională a Republicii Moldova (în continuare, A.N.R.M.), fond. 88, *Adunarea Deputaţilor Nobilimii din gubernia Basarabia*, inv. 2, d. 526, f. 10[verso].

[18]Ibidem, p. 37.

[19]Ibidem, p. 40–41.

[20]S-ar fi părut că Krupenski urma să salute aplicarea experimentelor programului şi pe proprietăţile sale, dar lucrurile erau de altă natură. Michael accentua faptul că cercuri agricole de fete şi băieţi nu existau „în nici unul dintre satele din apropierea moşiei lui Krupenski [...]. Nu se efectuau lucrări nici pe una dintre moşiile lui. Krupenski exprima întotdeauna o atentă simpatie, întotdeauna vota pentru aprobarea proiectului, dar interesul lui faţă de *More Corn for Bessarabia* se limita la aceasta. El era cointeresat în ridicarea producţiei grîului şi orzului, în vederea creşterii profitului şi măririi rezervelor lor în băncile străine, nu se interesa de ţărani şi, evident, nu avea încredere în ei. Ibidem, p. 118.

[21]A.N.R.M., fond. 65, *Uprava de zemstvă a guberniei Basarabia*, in. 1, d. 1835, f. 1.

[22]Astfel, pe lîngă asistentul lui Michael, venit împreuna cu el din S.U.A., şi interpretul său Nikolai Boškavič (cu studii agricole la Jena, Germania), din echipa proiectului făceau parte: Karl Karlovič Klebs, basarabean de origine germană; Draga Chermack, sîrb din Bosnia; Petr Vrba, ceh din Boemia; Grigori Stabolski, şi Torževski, asistentul agronomului de Hotin. De altfel, Vrba, responsabil de lucrările de selecţie de la staţia experimentală Costiujeni, căzut jertfă evenimentelor confuze din 1914, fusese arestat şi deţinut sub motiv de spionaj. Vrba inventase o maşină de plantare a porumbului şi urma să-i facă prezentarea într-o revistă de specialitate germană. Editorul acesteia i-a cerut

schiţa maşinii pentru a o anexa la articol. Drept răspuns, Vrba i-a trimis o carte poştală cu numai două fraze, care s-au dovedit a fi fatale pentru continuarea muncii sale în Basarabia: „Scrisoarea primită. Voi trimite planul cît de repede posibil". La intervenţia insistentă a lui A.N. Krupenski, Vrba a fost eliberat, dar cu condiţia de a părăsi Imperiul. Vezi: *More Corn for Bessarabia*, p. 112.

[23]Ibidem, p. 51.

[24]La 22 ianuarie 1913, Adunarea Zemstvei guberniale îl alegea pe Constantin Mimi la postul de preşedinte al Upravei zemstvei guberniale pe un termen de trei ani. Un an mai tîrziu, în iunie 1914, Mimi cerea includerea sa, a soţiei sale Iulia Antonovna (numele ei adevărat era Gulzade Bartanovna, ea fiind fiica unui proprietar de origine armeană din Nahicevani) şi a copiilor lor în lista nobilimii basarabene. Aceştia posedau proprietatea Baccealia-Caşcalia din judeţul Bender, cu suprafaţa de 992,3 deseatine, precum şi moşiile Cobusca Veche, Cobusca Nouă şi Rîşcani-Petricani, avînd o suprafaţă de 695,2 deseatine. Vezi: A.N.R.M., fond. 88, *Adunarea Deputaţilor Nobilimii din gubernia Basarabia*, inv. 2, d. 270, f. 5; d. 272, f. 1, 4.

[25]*More Corn for Bessarabia*, p. 70.

[26]De altfel, Talanov s-a dovedit a fi un susţinător aprig al proiectului şi critica atitudinea ostilă a agronomilor de uezd. Bun cunoscător al mentalităţii conservative a celora care se opuneau aplicării în practică a progreselor ştiinţei agricole, el a fost impresionat de entuziasmul manifestat de membrii cercurilor agricole, precum şi de includerea activă în proiect a studenţilor Şcolii agricole din Orhei. Cu toate acestea, Talanov a fost calificat de către autor drept unul cu mentalitate tipic rusească, pentru care o activitate putea fi productivă doar dacă exista un plan de acţiune, aprobat de o comisie de experţi.

[27]Ibidem, p. 73.

[28]Expoziţia anuală de la Bălţi, denumită de basarabeni cu rusescul *vystavka*, era un eveniment aşteptat în special de locuitorii provinciei implicaţi în economie. Era un loc unde erau prezentate şi scoase la vînzare progresele tehnicii agricole engleze, germane şi americane. La expoziţie, soţiile nobililor puteau procura confecţii de modă europeană şi alte mărfuri produse peste hotarele provinciei şi ale Imperiului. Era organizat şi un carnaval, curse de cai şi show-uri de noapte, precum şi o serie de evenimente sportive, toate sub auspiciile Zemstvei guberniale basarabene. Astfel de evenimente erau populare printre persoanele influente, ca Fiodor Surucean, unicul oficial de la Chişinău care-l avea ca invitat pe Michael în casa sa. Pe lîngă cele cîteva proprietăţi, Surucean poseda şi cîteva automobile de lux. Bîrfele Chişinăului afirmau că soţia lui Surucean, Sonia, ar fi fost amanta guvernatorului Basarabiei, iar sora acesteia, Anna – amanta lui A.N. Krupenski. De altfel, aceste vorbe i-au spulberat lui Michael îndoielile privind existenţa în Basarabia a unei pături a nobilimii care se opunea guvernatorului, sesizînd faptul că motivele nemulţumirilor purtau un caracter personal. Detalii la: *More Corn for Bessarabia*, p. 65–68.

[29]Kneaz' S.D. Urusov', *Zapiski Gubernatora. Kişiniov 1903–1904*, ediţia a 2-a, Berlin, J. Ladyschnikow Verlag, 1908.

[30]Ibidem, p. 41.

[31]Ibidem, p. 43.

[32]Michael, Louis Guy, *op.cit.*, p. 76.

[33]Ibidem, p. 77.

[34]Ibidem, p. 78. Unul dintre aceştia din urmă a fost contele Vladimir Aleksandrovici Leovski, pe care Michael avusese ocazia de a-l cunoaşte îndeaproape.

[35]Ibidem, p. 82.

[36]Michael avusese prilejul de a se întîlni cu Mimi la Bucureşti în 1921, atunci cînd autorul, la cererea Biroului S.U.A. de Economie Agricolă, a efectuat un excurs în viaţa agricolă a mai multor ţări, inclusiv a României.

[37]Ibidem, p. 88.

[38]Ibidem, p. 90.

[39]Ibidem, p. 92.

[40]Lucrarea istoricului ieşean Ion Agrigoroaiei, *Opinie publică şi stare de spirit în vremea Războiului de întregire şi a Marii Uniri*, Editura Fundaţiei *Axis*, Iaşi, 2004, este una de pionierat în această problemă.

[41]Ibidem, p. 111.

[42]Ibidem.

[43]Această situaţie fusese aplanată, în parte, de venirea prizonierilor cehi, în majoritate dezertori din armata austriacă, care fuseseră distribuiţi prin sate şi proprietăţi. Vezi p. 113.

[44]Ibidem, p. 113–114. Coloniştii germani au fost împroprietăriţi după unirea Basarabiei cu România, conform prevederilor reformei agrare pentru Basarabia. Detalii la: Svetlana Guz, *Situaţia coloniştilor germani în timpul aplicării reformei agrare din 1918–1920 în Basarabia*, în: *Revista de Istorie a Moldovei*, VII, Chişinău, 1996, nr. 1, p. 47–54; Svetlana Suveică, *Integrarea Basarabiei la România şi minoritatea germană*, în: *Punţi în istorie. Studii româno-germane*. Coord.: Cătălin Turliuc, Flavius Solomon, Iaşi: Cantes, 2001, p. 71–75.

[45]Ibidem, p. 117.

[46]Ibidem, p. 118.

[47]Ibidem, p. 119.

[48]Ibidem, p. 100.

[49]Ibidem, p. 101.

[50]Ibidem, p. 119.

SUMMARY

The following article is a short presentation of a book *More Corn for Bessarabia*, written by an American. Louis Guy Michael, a distinguished personality in American agricultural science, lived and worked in Bessarabia during the most exciting period of its history. The implementation of the project of selection and breeding of corn culture in Bessarabia, which from the first sight looked like an adventure, brought a real benefit to the Bessarabians and, undoubtedly, an immense satisfaction and recognition to its mentor. The memoirs are an indispensable tool for those who are willing to understand how Bessarabians lived under Russian rule, and also, for those who have not convinced themselves of the indispensability of foreign sources in the study of national history.

Nicolae-Dorel CEUCA

IUNIE 1967. COPIA COLUMNEI LUI TRAIAN AJUNGE LA BUCUREŞTI

În secolul al XIX-lea, numeroşi oameni de cultură şi ştiinţă români au exprimat dorinţa de a poseda o copie integrală a Columnei lui Traian la Bucureşti. Eforturile şi tenacitatea acestor oameni de bine sînt impresionante, cu atît mai mult cu cît ele s-au lovit de lipsa de interes a cercurilor conducătoare, care au refuzat finanţarea.

Prima propunere de reconstruire a Columnei la Bucureşti îi aparţine lui Mihail Kogălniceanu. În anul 1867, discutîndu-se în Parlament bugetul pentru instrucţiunea publică, în presa vremii se face propagandă pentru obţinerea de fonduri în vederea executării unei copii după „acel nemuritor document al istoriei noastre"[1].

Trei ani mai tîrziu, B.P. Hasdeu editează, la Bucureşti, revista „Columna lui Traian".

Ulterior, alte personalităţi de seamă ale culturii româneşti – pictorul bănăţean Nicolae Popescu, arheologul şi istoricul Alexandru Odobescu, istoricul şi omul politic V.A. Urechea, şi alţii – propun de a se realiza o copie a Columnei lui Traian.

Interesul pentru Columna l-a manifestat şi Badea Gheorghe Cîrţan, ciobanul din Cîrţişoara Sibiului, iubitorul de carte de istorie şi luptătorul pentru întregirea neamului. În 1896, Badea Cîrţan se duce pe jos la Roma pentru a vedea Columna lui Traian. Ajuns în oraşul etern, presară în jurul Columnei boabe de grîu şi pămînt din pămîntul Ţării, îşi întinde cojocul şi se culcă lîngă Columnă. Cineva, văzîndu-l, a exclamat: „Iată un dac coborît de pe Columnă!"[2]

În 1912, istoricul de artă român, profesorul Al. Tzigara-Samurcaş, aflat la Roma în calitate de comisar al Guvernului român la expoziţia unde au fost expuse mulaje după metopele monumentului de la Adamclisi, pledează pentru obţinerea de copii după scenele de pe Columnă. Dar iniţiativa respectivă, ca şi cele anterioare, nu s-a materializat.

În 1934, cu ocazia executării din iniţiativa Vaticanului, a unor mulaje din beton armat, menite să permită studierea Columnei, se relansează proiectul de a avea o copie a Columnei la Bucureşti. „Să profităm de lucrările în curs de execuţie la Roma, scria Al. Tzigara-Samurcaş, cît şi de curentul unanim favorabil din ţară pentru ca să nu scăpăm încă o dată ocazia prielnică de a îmbogăţi arhiva documentelor naţionale cu reproducerea Columnei Traiane. Ea ne procură cele mai importante mărturii ale glorioasei epoci de plămădire a poporului român"[3].

Arheologul Emil Panaitescu, pe atunci directorul Şcolii Române din Roma, printr-o serie de memorii adresate Academiei Române, Ministerului Instrucţiunii Publice, Ministerului de Finanţe, Parlamentului, în anii 1934–1939, obţine ca, în 1939, statul român să comande copia Columnei lui Traian unor meşteri de la Vatican.

Iniţial, s-a comandat numai fusul coloanei, apoi şi soclul, în eventualitatea unei reconstituiri. Lucrările de reproducere a coloanei s-au făcut în timp de război. Început în anul 1939, fusul a fost terminat în termen de 12 luni, deci în 1940, iar soclul a fost

terminat în 1943. Copia Columnei a fost achitată integral de statul român şi a costat 4 000 000 lei, respectiv 769 000 lire italiene. Executarea mulajelor a fost urmărită personal de Emil Panaitescu, iar calitatea lucrării a fost verificată de o comisie formată din Guido Galli, directorul tehnic al muzeelor pontificale, Italo Gismondi, arhitect, Giuseppe Lugli, arheolog, Virgil Vătăşianu, istoric de artă, şi Emil Panaitescu, arheolog.

Războiul a făcut ca mulajele după reliefurile Columnei să nu ajungă în ţară. Ele au fost adăpostite în subsolurile Muzeului Lateran, ale Forului lui Traian şi în depozitele Palatului Expoziţiilor.

Întreruperea relaţiilor diplomatice dintre România şi Vatican, la 7 august 1950, a făcut imposibilă aducerea în ţară a monumentului.

La începutul anilor 60 au avut loc cîteva evenimente, care prin importanţa hotărîrilor luate, au deschis uşa unui posibil dialog. În ceea ce priveşte Vaticanul, el a fost marcat de hotărîrile luate la Conciliul II Vatican (1962–1965), iar în ceea ce priveşte România, amintim de perioada de destindere, cînd au fost eliberaţi din închisori o mare parte din intelectuali, inclusiv episcopii catolici.

Propuneri privind aducerea copiei Columnei lui Traian în România au fost făcute de M.A.E. al României încă din anul 1962, cînd se propunea „să se iniţieze unele acţiuni în vederea aducerii în ţară a Columnei lui Traian"[4]. Secretariatul Consiliului de Miniştri prin adresa nr. 12/1448 din 8 februarie 1963, hotărăşte amînarea acestei acţiuni. Pentru conducătorii României din acea perioadă aducerea Columnei lui Traian nu prezenta o prioritate, privită din perspectiva relaţiilor cu Vaticanul.

Pentru concretizarea dorinţei României de a aduce în ţară copia Columnei lui Traian era nevoie de începerea unui dialog cu Vaticanul, posibilitate care la acel moment nu era luată în calcul, din cauza evenimentelor din anii 1948–1950, cînd Biserica Greco-Catolică a fost scoasă în afara legii şi Nunţiatura Apostolică de la Bucureşti desfiinţată.

Regimul condus de Nicolae Ceauşescu dorea să demonstreze latura lui naţionalistă şi importanţa care o acordă valorilor naţionale. O astfel de valoare era copia Columnei lui Traian, motiv pentru care, începînd cu anul 1965, au loc mai multe întîlniri între diplomaţi români şi autorităţile Vaticanului, cu scopul de a aduce monumentul la Bucureşti.

Posibilitatea aducerii în ţară a copiei Columnei lui Traian a fost intermediată şi de monseniorul Aloisie Tăutu, parohul Bisericii Greco-Catolice din Roma. Într-o discuţie avută cu Valerian Stan, secretarul Ambasadei Române de la Roma, în data de 7 iulie 1965, părintele Tăutu prezintă părerea despre condiţiile în care Vaticanul ar fi dispus să cedeze României copia Columnei. Astfel România ar trebui

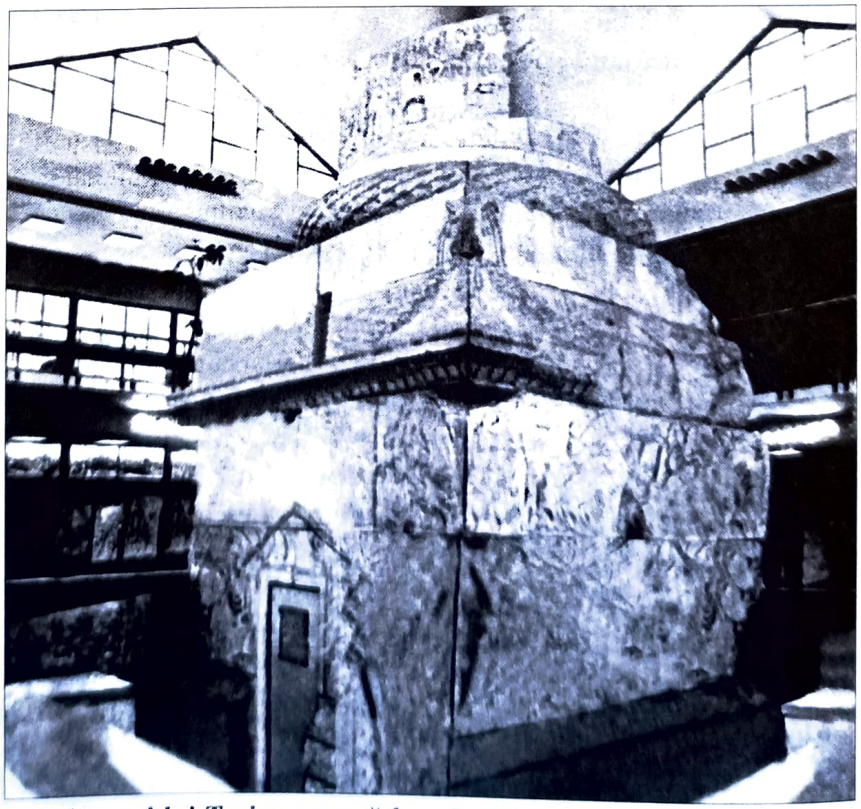

Copia Columnei lui Traian expusă în sala Muzeului de Istorie din Bucureşti

să adreseze o notă, prin ambasada de la Roma, Nunțiului Apostolic. Cedarea monumentului s-ar face fără ca Vaticanul să aibă pretenții materiale. Totuși, acest moment al predării Vaticanul ar dori să fie prezentat în România cu prilejul unei sărbători naționale[5]. Cu această ocazie ar trebui doar ca România să mulțumească Vaticanului pentru faptul că a păstrat cu cheltuială proprie componentele momentului. Propunerea făcută de Vatican prin părintele Tăutu nu a fost acceptată de autoritățile române, deoarece reprezentanții României considerau că momentului i se atribuie o valență politică.

Un rol important în relansarea relațiilor culturale dintre România și Vatican l-a avut Patriarhul României Justinian. La 30 august 1965 Prea Fericitul Părinte primește o scrisoare prin care este înștiințat că „în anul 1943 fostul guvern a comandat la Roma o copie de bronz a Columnei lui Traian. Comanda a fost executată de italieni, recepționată și plătită integral de reprezentanții Guvernului român, urmînd ca la 26 august 1943 Columna să fie adusă în România"[6]. Dar evenimentele petrecute în România n-au permis aducerea ei în țară. Drept urmare, Columna a fost „depozitată în Biserica Santa Maria Magiore din Roma, unde se găsește și astăzi"[7]. Cele afirmate în scrisoare au fost confirmate de profesorul Constantin Nedelescu, care a avut o întrevedere cu Papa, unde s-a discutat și această problemă. Scrisoarea respectivă ajunge la Cabinetul Președintelui României, împreună cu unele explicații ale Patriarhului, care recomanda șefului statului să profite de restabilirea relațiilor normale cu Italia pentru aducerea în țară a Columnei, care era, spune Patriarhul, „bun al poporului nostru". Pe de altă parte, Patriarhul se oferă să discute în calitate de cap al Bisericii Ortodoxe din România această problemă cu reprezentanții Vaticanului, sperînd la îmbunătățirea relațiilor dintre cele două Biserici[8], la aducerea în țară a Columnei, ba mai mult, la scutirea României de plata pentru înmagazinaj și conservare timp de 22 de ani.

Tot în această scrisoare este menționată întîlnirea dintre profesorul Alexandru Ciurea, de la Institutul Teologic din București, și preotul Pierre Duprey, cu ocazia unei ședințe a Consiliului Ecumenic care a avut loc la Roma. În timpul întrevederii, preotul Duprey i-a adus la cunoștință profesorului Ciurea informații despre copia Columnei lui Traian și despre faptul că ea se află în Muzeul Lateranului. Sfinția Sa a afirmat că este împuternicit de Vatican să facă propuneri pentru predarea Columnei către partea română, bineînțeles dacă aceasta dorește[9].

Toate aceste informații despre copia Columnei lui Traian au fost trimise într-o notă a Cabinetului Miniștrilor (nr. 3/001750 din 8 noiembrie 1965) președintelui Comitetului de Stat pentru Cultură și Artă, Pompiliu Macovei, care urma să găsească soluții în această problemă.

Era necesar ca România să poată demonstra în acel moment că monumentul aparține statului român, deoarece nu exista nici un document în acest sens. Construcția Columnei a fost finanțată printr-un fond special acordat de Banca Comercială Italiană, dar, după cum afirma profesorul Virgil Vătășianu, de la Facultatea de Arheologie din Cluj-Napoca, membru în Comisia de conducere a lucrărilor, Guvernul român nu avea o confirmare de achitare a plății integrale, deoarece „prelucrarea și plata lucrării s-au făcut pe măsură ce frizele erau executate"[10]. Aceasta este cauza pentru care România nu deținea la acel moment documente de recepție globală.

Chiar dacă România reușea să aducă în țară Columna, nu avea pregătit un loc în care să fie amplasată. După părerea specialiștilor italieni, monumentul „nu ar fi rezistat în aer liber" din cauza materialului folosit la construcție, care nu rezistă la intemperiile vremii, motiv pentru care experții recomandau expunerea copiei într-un muzeu.[11] Specialiștii români, care aveau puține date despre monument, nu puteau să se pronunțe asupra posibilităților de instalare și asupra spațiului care ar trebui găsit.

Dificultatea aducerii copiei Columnei lui Traian în România consta și în depozitarea monumentului în locații diferite. La momentul inițierii discuțiilor din 1965, copia Columnei lui Traian era depozitată în subsolul Muzeului Lateran, în subsolul Forumului Traian și depozitele Palatului Expozițiilor. Totuși, la acel moment, România manifesta dezinteres pentru Vatican, considerînd discuțiile oficiale imposibile, deoarece îndepărtarea de Moscova începută în 1958 nu a însemnat deschiderea spre Occident, ci închiderea în propriile granițe.

Consiliul de Miniștri, prin adresa Secretariatului general nr. 571 din 3 mai 1965, menționa că în ultimul timp, „în discuții neoficiale, reprezentanții Vaticanului au lăsat să se înțeleagă (...) că ar privi favorabil predarea copiei după Columna lui Traian forurilor române"[12]. Toate aceste declarații au fost privite de partea română doar în contextul unor tatonări, care încercau „posibilitatea unor regle-

mentări între statul român şi Vatican, care nu sînt în interesul nostru"[13]. Alexandru Berindean, cel care întocmise această notă, propune preşedintelui Comitetului de Stat pentru Cultură şi Artă, în locul dialogului oficial, un demers neoficial care să fie făcut nu de către stat, ci de un om de ştiinţă de specialitate, care s-ar afla la Roma într-o delegaţie cu caracter cultural ştiinţific[14].

România ajunge în această situaţie din cauza abuzurilor săvîrşite în anii 1948–1950 faţă de Biserica Greco-Catolică, acţiuni care nu-i ofereau nici o posibilitate în vederea iniţierii unui dialog cu Vaticanul, fără a-şi recunoaşte greşelile comise faţă de Biserica Catolică. Corespondenţa care a existat între Ambasada României de la Roma şi M.A.E. scoate în evidenţă handicapul pe care şi l-a creat România în politica externă prin măsurile aplicate în politica internă.

În 1965 problema Columnei, a rămas doar la nivelul propunerilor. În 1967, ambasadorul României la Roma, ca urmare a indicaţiilor primite de la conducerea superioară, se adresează Nunţiului Apostolic în numele Academiei Române, pentru aducerea în ţară a copiei Columnei lui Traian. Cu această ocazie, are loc o întîlnire între ambasador şi secretarul Vaticanului, Augustino Cassaroli. În timpul întîlnirii, Augustino Cassaroli îl înştiinţează pe ambasador că Vaticanul este dispus să predea copia Columnei Academiei Române. Dorinţa Vaticanului era ca acest moment să nu treacă neobservat, primind astfel aspectul unei simple tranzacţii comerciale. Vaticanul propune ca partea română să amintească despre aducerea în ţară a copiei Columnei în timpul unei manifestaţii naţionale, unde să se specifice „ca pînă acum a fost conservată de către Vatican"[15].

Condiţia pusă de Vatican nu a fost acceptată de ambasadorul român, fiind considerată una politică. Este adevărat că dupa 1948 Vaticanul a fost prezentat opiniei publice din România doar ca inamic şi reazăm al imperialismului. Pe de altă parte, credincioşii catolici cunoşteau prea puţine lucruri despre Vatican. Gestul de predare a Columnei statului român putea fi interpretat ca un ajutor din partea Vaticanului, ceea ce nu se potrivea cu imaginea pe care o prezenta guvernul de la Bucureşti.

Fiind pus în situaţia de a nu da un răspuns definitiv în această problema, Cassaroli a cerut un răgaz de cîteva zile pentru a rediscuta cu autorităţile Vaticanului această problemă[16]. Răspunsul Vaticanului este transmis de monseniorul Giovanni Chelli, consilier la Nunţiatura Apostolică, care a telefonat la Ambasada Română, din partea monseniorului Cassaroli, comunicînd că Vaticanul a îmbrăţişat ideea cedării Academiei Romane a copiei Columnei fără condiţii[17].

Astfel, după multe demersuri şi tratative diplomatice, copia Columnei lui Traian a ajuns la Bucureşti, în iunie 1967, în acest fel împlinindu-se încă unul din dezideratele noastre de veacuri[18].

După aducerea în ţară, mulajele Columnei au fost expuse în clădirea Muzeului de Istorie din România, unde se păstrează pînă în prezent.

NOTE

[1]*Românul*, 9 februarie 1867.
[2]Radu Vulpe, *Columna lui Traian, monument al etnogenezei românilor*, Bucureşti, 1988, p. 246.
[3]Ibidem, p. 247.
[4]Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe al României (în continuare – A.D. M.A.E.R.) fond Vatican, anul 1965, problema 217, f. 43.
[5]A.D. M.A.E.R., nota M.A.E. nr. 03/002146, din 7 iulie 1965, f. 1.
[6]Ibidem, f. 39.
[7]Ibidem.
[8]Ibidem, f. 40.
[9]Ibidem.
[10]Ibidem, f. 42.
[11]Ibidem.
[12]Ibidem, f. 43.
[13]Ibidem.
[14]Ibidem.
[15]A.D.M.A.E.R., anul 1967, f. 53.
[16]Ibidem.
[17]Ibidem.
[18]Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 247.

UN DAC A COBORÎT DE PE COLUMNĂ

Nume bine cunoscut la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi în primii ani ai secolului al XX-lea, atît în lumea intelectualilor, cît şi a oamenilor simpli, iubitori de carte, BADEA CÎRŢAN întruchipează un destin aparte, legat de răspîndirea cărţii româneşti, a ziarelor şi a revistelor scrise în limba română pe întreg teritoriul ţării, de-o parte şi de alta a Carpaţilor.

Născut în satul Oprea-Cîrţişoara de sub Negoi, anul naşterii coincizînd cu cel al Revoluţiei de la 1848, Gheorghe Cîrţan cunoaşte de mic copil viaţa aspră de oier. Soarta a vrut să-l aibă drept tovarăş de oierit pe Ion Cotigă, originar din Săcelele Braşovului, un pasionat al lecturii, ce purta pe samarul său o întreagă bibliotecă. Fire iscoditoare şi minte ageră, tînărul Cîrţan deprinde tainele buchiilor ajungînd destul de repede să poată citi ziarele şi cărţile care-i cad în mână. Îl pasionează, cu deosebire, istoria neamului şi originea sa latină, idee ce-i va marca definitiv existenţa.

Pleacă la Bucureşti unde doarme nopţi de-a rîndul la picioarele statuii lui Mihai Viteazul, iar la întoarcerea în Cîrţişoara aduce ziare, cărţi, tablouri din Bucureşti. Ulterior se

Basorelief de pe Columna lui Traian

Gheorghe Cîrţan

reîntoarce la Bucureşti. Şi aşa îşi găseşte rostul vieţii ducînd şi aducînd cărţi dintr-o parte în alta a Carpaţilor.

O dată cu izbucnirea Războiului de independenţă din 1877, se înrolează, alături de mulţi alţi ardeleni, ca voluntar pentru a pleca pe front împotriva turcilor. După ce este încorporat la Roşiorii de Vede, rămîne dezamăgit de faptul că nu a avut prilejul să ajungă în prima linie a bătăliei. Se întoarce la Scorţişoara de unde este încorporat în armata austro-ungară şi trimis într-o localitate din Bosnia.

După demobilizare, îşi reia vechea preocupare, ia contact cu o serie de cărturari din Bucureşti – cu V.A. Urechia, Nicolae Iorga, Duiliu Zamfirescu, Grigore Tocilescu –, vizitează muzee, şcoli. Este veşnic pe drumuri, caută cărţi pe unde poate, le încarcă în desagi, apoi urcă în munţi spre Transilvania, umblă din sat în sat şi lasă cărţi pentru a fi citite, revenind, după un timp, pentru a le schimba cu altele. Această „bibliotecă" originală, unică în felul ei, cuprindea cîteva centre de depozitare pe care Cîrţan şi le făcuse în diverse localităţi din ţară. Despre unul dintre aceste „depozite de tăcere" relatează un contemporan, Nestor Ureche, în casa căruia, din Poiana de la Anini, Badea Cîrţan îşi adăpostea cărţile adunate din Moldova şi din Muntenia. Un alt depozit l-a avut la Bucureşti: mai întîi la Şcoala Superioară de Arte şi Meserii din str. Polizu, apoi într-o odăiţă la subsol într-o clădire de pe str. Occident. Cel mai mare depozit a fost însă cel din comuna natală.

Acest „nobil cerşetor de cărţi" este văzut cînd la Bucureşti sau la Iaşi, cînd la Oradea sau la Craiova, cînd la Blaj sau în altă localitate din viitoarea Românie Mare cu nelipsita-i traistă pe care o umple cu cărţi obţinute din donaţiile făcute de gimnazii şi licee, de „preparandii", de redacţiile unor ziare şi reviste, de librării, de diverse instituţii, de cărturari ai satelor şi oraşelor. Există nu puţine mărturii ale contemporanilor săi care l-au văzut cu faimoasa traistă plină cu cărţi dîndu-le oamenilor şi îndemnîndu-i să le citească.

În mintea neobositului Cîrţan încolţise însă un gînd pe care, la începutul lunii ianuarie 1896, îl pune în practică: să ajungă la Roma, unde este „leagănul neamului", şi să sărute Columna lui Traian, „a taichii Traian, drăguţul", cum îl numeşte el. După o cale de două săptămîni ajunge la Pesta şi după o pauză – în care munceşte la un olar pentru a-şi asigura banii necesari hranei – îşi continuă drumul aşa încît sfîrşitul lunii februarie îl găseşte la Roma. De îndată ce află Columna lui Traian se prosternează la picioarele ei, presară pumnul de pămînt şi boabele de grîu aduse din Cîrţişoara ca semn de omagiu din partea „fiilor îndepărtaţi ai taichii Traian", îşi petrece toată noaptea acolo. Prezenţa sa este remarcată a doua zi dimineaţa, asemănarea înfăţişării, a straielor sale cu cele ale dacilor de pe Columnă făcînd ziarele să titreze evenimentul cu titlul: „A coborît un dac de pe Columnă". În cele patru săptămîni, cît a stat în Italia, vizitează Roma, Neapole, Florenţa, Veneţia, Ancona şi alte oraşe, pretutindeni înfăţişarea sa insolită făcînd o puternică impresie nu numai în rîndul populaţiei din localităţile vizitate, ci şi în rîndul oficialităţilor. În primăvara aceluiaşi an, cu o fotografie a Columnei şi cu o desagă de cărţi, se întoarce, tot pe jos, în satul natal. Aici are parte de o primire „călduroasă" din partea autorităţilor, doi jandarmi confiscîndu-i „comoara" cu care venise din leagănul latinităţii şi ameninţîndu-l cu închisoarea. În anul următor, pleacă la Viena să se plîngă împăratului. Nu reuşeşte să fie primit şi, dezamăgit, se duce la Budapesta. Aici este primit de primul-ministru Tisza István, căruia, la întrebările privind proveniența cărţilor, îi răspunde prin interpretul Huszár Antal: „Am luat cărţile unde am fost şi le-am dat celor care n-au avut. Atît! Or ţi se pare că am făcut o faptă slabă să-l depăşesc pe cel din întuneric?" Nemulţumit de felul în care a decurs întrevederea, Cîrţan spune la sfîrşitul ei: „Chiar dacă vor arde jandarmii toate cărţile româneşti din Ardeal – gîndeşti că vom rămîne pe-ntuneric? Ne dă biata Românie... cîtă vrem!"

Neobositul Cîrţan pleacă, în acelaşi an, 1897, spre Franţa (unde a stat trei săptămîni), oprindu-se în drumul său la Viena şi Zürich. Primit cu entuziasm de către studenţii români din capitala Franţei, încearcă să-şi continue drumul spre Spania, dar nu reuşeşte să ajungă acolo. Drept care se îndreaptă spre Roma, trecînd prin Genova. În oraşul său preferat, Roma, este găzduit de contele Gubernatio şi de cardinalul Rampolla.

Doi ani mai tîrziu, îl găsim din nou la Roma, la congresul orientaliştilor, unde, printre cei 700 de delegaţi din 40 de ţări, se bucură de o certă popularitate, lui revenindu-i şi misiunea de a depune coroana

de bronz la Columna lui Traian, eveniment consemnat de către presa vremii.

Şirul călătoriilor sale continuă. La Ierusalim şi la Constantinopol, la Budapesta şi în multe oraşe ale Germaniei, fără a uita de misiunea sa nobilă, aceea de cărăuş al cărţilor. Mergînd mai mult pe jos, mîncînd şi dormind pe unde apuca, hărţuit permanent de jandarmi şi de funcţionarii posturilor de vamă, Cîrţan trece însă mereu graniţa dintre Transilvania şi vechea Românie. „Aici, pe vîrfurile munţilor nu trebuie să fie graniţă, spunea el, şi dincolo de ei au locuit moşii şi strămoşii noştri, dacii şi romanii". „Cine-a mai văzut graniţă prin mijlocul ţării?"

În 1903, activitatea lui Gheorghe Cîrţan pare a-şi anunţa sfîrşitul prin tot mai desele sesizări ale organelor de poliţie din Predeal, centrul principal de unde îşi trecea cărţile peste graniţă. Iată un fragment din mărturisirea lui publicată în ziarul secţiei române a Partidului Social-Democrat din Ungaria „Adevărul" care apărea la Budapesta (5 iulie 1904): „În 15 septembrie anul trecut – scria ziarul – a venit Badea Cîrţan din călătorie înapoi în ţara sa, trecînd prin oraşul Braşov, cu cărţile în spate, voia să meargă înspre casă, l-a văzut căpitanul oraşului Braşov, Farkas Lup, şi pe loc a lăsat ca să-l aresteze, singur căpitanul şi-a făcut lege şi i-a dat două luni temniţă. În timp ce Gheorghe Cîrţan era întemniţat la Braşov... autorităţile oraşului Braşov au ajuns pînă la Cîrţişoara ca să vadă ce cărţi are el strînse. Au spart uşa şi au intrat înăuntru. Aşa că ce au găsit au luat. Cărţile cîte le-a adus Badea Cîrţan, le-a încărcat pe cară (cocii) şi le-au dus la Braşov..." În vara anului 1905, fiind în trecere pe la redacţia ziarului „Poporul român" din Budapesta, relatează despre audienţa sa la primul-ministru Tisza, unde se dusese, din nou, să protesteze împotriva abuzurilor autorităţilor locale: „Excelenţă, zise el, ce treabă-i aceea, că mi-o luat cărţile şi banii? El zicea (Tisza) că de cărţi ştie dar de bani nu crede. Şmecher şi el, ca toţi domnii, i-am spus că n-am făcut nici un rău, fără am luat cărţile de unde am fost şi le-am dat la care n-au avut. Atît! Ori asta-i faptă slabă, să deştepţi tu şi pe-ăl de se găseşte-n întuneric?"

În acest timp, la Braşov, au fost inventariate publicaţiile confiscate de la Badea Cîrţan: peste 76 000 de cărţi şi tipărituri. Operaţia de inventariere a cărţilor găsite la domiciliul său a durat pînă în octombrie 1905, din care a rezultat un volum de 275 file, înregistrînd 4 858 de cărţi, foi volante şi alte tipărituri în 76 621 de exemplare. În cursul anului 1906, ministrul de Interne de la Budapesta trimite la Braşov doi delegaţi „pentru controlul cărţilor confiscate încă în 1903 de la Gheorghe Cîrţan", iar prin ordinul prefectului de Braşov din 13 aprilie 1907 se dispune ca „... toate cărţile confiscate de la numitul şi reţinute prin poliţia Braşov, fără a atrage atenţia opiniei publice, să fie nimicite prin ardere (elhamyasztás)".

În august 1911, inima neobositului „cărăuş" al cărţilor româneşti a încetat să mai bată. Pe piatra mormîntului său din Sinaia stau înscrise următoarele cuvinte: „Gh. Cîrţan doarme visînd întregirea neamului său".

(După Călăuza bibliotecarului)

Columna lui Traian da la Roma

Constantin DRACHENBERG

POLITICA INTERNĂ A FRANŢEI ÎN ANII 1879–1902

Anul 1879 a marcat începutul unei noi etape în istoria Franţei – consolidarea regimului republican. Monarhiştii, fiind în situaţia de minoritate parlamentară, îşi pierduseră influenţa de odinioară în viaţa politică a ţării. Din cauza divergenţelor, cele trei grupări monarhiste existente nu au reuşit să-şi unească forţele şi să formeze un puternic partid de opoziţie. În 1883, o dată cu moartea contelui legitimist de Chambord, o parte a orleaniştilor înclinau tot mai mult spre un regim republican moderat şi parlamentar, dar lipsea unitatea în rîndurile bonapartiştilor.

Republicanii angajaţi în lupta pentru republică s-au scindat în oportunişti şi radicali. Primii, mai numeroşi, avîndu-i ca reprezentanţi pe Jules Grevy, Jules Ferry, Leon Gambetta, odinioară adepţi ai programului de la Belleville, care prevedea democratizarea Constituţiei de la 1875 şi înfătuirea unor reforme social-politice progresiste, au devenit republicani moderaţi de dreapta (Jules Grevy, Jules Ferry) şi de stînga (Leon Gambetta). Adepţi ai ordinii, ei au respectat prevederile Constituţiei de la 1875 şi s-au pronunţat pentru laicizarea şcolii şi promovarea liberalismului în domeniile economic şi social. Gambetta fiind un republican moderat inconsecvent, considera că, în noile condiţii, reformele trebuie realizate treptat, în funcţie de posibilităţi, de „oportunism" în politică. El lăsa să se înţeleagă că politica guvernamentală a republicanilor nu va respecta în totalitate promisiunile de odinioară. Din acest motiv, gruparea sa „Uniunea republicanilor" a rămas curînd în afara guvernării.

Cea de-a doua categorie a republicanilor, radicalii, au rămas fideli vechiului program de la Belleville. Revăzut şi completat de către Georges Clemenceau la Montmartre (1881), programul prevedea: desfiinţarea Senatului, epurarea administrativă, alegerea judecătorilor, separarea Bisericii de Stat, legiferarea divorţului, înlocuirea armatei permanente cu miliţia naţională, reducerea zilei de muncă. Clemenceau îşi recruta adepţii din rîndurile micii burghezii, ale meşteşugarilor şi ale muncitorilor şi se remarca prin polemică violentă şi critică dură la adresa moderaţilor, chiar dacă accepta să facă parte din guvernele acestora. Începînd din anii 80, poziţia radicalilor era în ascensiune, iar la începutul secolului al XX-lea radicalii şi radical-socialiştii devin unul din partidele puternice în viaţa politică a Franţei.

GUVERNAREA REPUBLICANILOR MODERAŢI (1879–1899)

În scopul consolidării regimului republican, republicanii moderaţi au luat un şir de măsuri de rigoare. În 1879, guvernul lui Waddington (englez de origine), extrem de moderat, a mutat capitala ţării de la Versailles la Paris, 14 iulie a redevenit Ziua naţională a Franţei, iar *Marsellaise* a devenit imnul său naţional. În acelaşi context, a avut loc o epurare limitată a aparatului de stat prin înlocuirea monarhiştilor cu republicani. Această

măsură îi viza în special pe generali, ambasadori, prefecți și alți funcționari de rang înalt. Temporar, a fost suspendată inamovibilitatea judecătorilor și au fost introduse unele măsuri împotriva congregațiilor neautorizate. Aceste operațiuni însă nu aveau un caracter sistematic.

În 1881 guvernul lui Jules Ferry a proclamat libertatea adunărilor publice, cu condiția coordonării prealabile cu autoritățile statului, precum și libertatea presei.

Cel de-al doilea guvern al lui Jules Ferry (1883–1885) a aprobat legea libertății asociațiilor profesionale, patronale și muncitorești (1884). Legalizarea sindicatelor muncitorești a contribuit parțial la ameliorarea condițiilor de trai ale muncitorilor. Legea nu prevedea legalizarea congregațiilor religioase. O lege specială admitea divorțul, interzis de clerul catolic. Legea administrativă privind organizarea municipală (1884) prevedea alegerea primarilor și a consiliilor municipale în toate comunele, cu excepția Parisului, unde primarii erau numiți de guvern.

Jules Ferry

Una din reformele mai importante ale republicanilor moderați a fost cea a învățământului. În problema învățământului și educației republicanii au ocupat o atitudine anticlericală, poziție motivată prin faptul că vechiul sistem de învățământ și educație morală avea un caracter religios și nu corespundea cerințelor vremii. În noile condiții sociale, școala avea misiunea de a instrui tînăra generație în spirit laic, de a pregăti cetățeni devotați patriei.

În acest scop a fost înființat Ministerul Educației Publice, treptat au fost luate măsuri menite să diminueze influența clerului asupra învățământului. În 1880, după dezbateri aprinse în Senat, s-au hotărît următoarele: excluderea reprezentanților confesiunilor religioase din Consiliul Superior al Instrucției Publice și înlocuirea lor cu reprezentanți ai universităților; acordarea gradelor universitare numai de facultățile de stat; lipsirea membrilor congregațiilor neautorizate de dreptul de a preda în școli. Printr-un decret guvernamental a fost dizolvată Societatea lui Isus din Franța. Personalul ecleziastic din învățământ a fost înlocuit cu cel laic. Instruirea religioasă, conform Legii din 1882, putea avea loc, la dorința părinților, dar numai după lecții.

Învățământul primar (pentru copiii de la 6 pînă la 13 ani) a devenit gratuit, laic și obligatoriu. Au fost înființate licee de fete și școli normale de pregătire a învățătorilor. A fost creat un bacalaureat modern. Institutorii erau remunerați de către stat (1889). La începutul anilor 90, Franța ocupa unul din primele locuri în Europa în procesul de laicizare a învățământului. Învățământul primar, secundar și cel universitar de stat predomina asupra celui particular și al congregațiilor autorizate.

Republicanii moderați au avut de înfruntat mari greutăți de ordin economic și social. Crizele economice și stagnările din 1882–1892 au avut repercusiuni grave asupra dezvoltării economice a țării, ele au afectat industriile metalurgică, minieră, de construcție, textilă, a porțelanului. În 1889, au falimentat Societatea Minerilor și Compania de construcție a Canalului Panama.

Criza economică a generat o acută criză financiară. Au dat faliment Banca de afaceri „Uniunea Generală", Banca Lyonului, cea a Loirei și multe alte bănci.

Depresiunea și criza economică sînt corelaționale cu șomajul, scăderea salariilor și cu tensiunile sociale. Numai la Paris, în 1885, numărul șomerilor era de 30 000. Acest fapt n-a rămas fără consecințe: au avut loc greve muncitorești de lungă durată, printre care cea a minerilor din Decasville (1886). Criza economică a cuprins și agricultura, care continua să fie sursa principală a veniturilor de stat. Viticultorii sufereau din cauza scăderii calității produselor ca rezultat al îmbolnăvirii viței de vie de filoxeră, iar producătorii de cereale și vinuri – din cauza concurenței străine.

În asemenea condiții, republicanii au fost nevoiți să renunțe la politica liberului schimb și să aplice politica protecționismului economic prin introducerea taxelor vamale la produsele metalurgice și textile (1881), la cereale, zahăr, animale de prăsilă (1884). În 1892 legile protecționiste au fost revizuite, noua lege prevedea aplicarea unui tarif general prohibitiv, în lipsă de convenții comerciale. Această politică economică protecționistă a tensionat relațiile diplomatice cu alte state, mai ales cu Elveția și Italia.

O problemă internă cu care se confrunta Franța republicană era situația demografică. În 1881–1890, populația țării crescuse aproape cu 1 milion de persoane, în timp ce populația Angliei crescuse cu 3 milioane, iar cea a Germaniei cu 4 milioane. Indicele

scăzut al creşterii populaţiei era determinat de situaţia economică precară a maselor populare, de natalitatea scăzută şi de migraţia populaţiei.

CRIZELE POLITICE DIN ANII 80

Către mijlocul anilor 80 în Franţa se creează o opoziţie puternică faţă de politica republicanilor moderaţi. Această opoziţie era eterogenă din punct de vedere social. Din ea făceau parte monarhiştii, care visau la restabilirea monarhiei, catolicii, nemulţumiţi în special de introducerea învăţământului laic, socialiştii şi radicalii, revoltaţi de reformele sociale timide, muncitorii care sufereau de pe urma şomajului şi proprietarii funciari, mai ales ţărănimea, lovită de criza economică. Un rol însemnat l-a jucat opoziţia şi în legătură cu creşterea impozitelor dictate de politica colonială (campania din Tonkin) şi curentul naţionalist şovin în frunte cu P. Déroulede, care a format în 1882 organizaţia *Liga patrioţilor*. Aceasta milita pentru eliberarea Alsaciei şi Lorenei de Nord, ea avea mulţi adepţi în rîndurile ofiţerimii, între ei fiind şi generalul Georges Boulanger. Din opoziţie mai făceau parte militanţi împotriva corupţiei din aparatul statului şi părtaşii revizuirii Constituţiei.

Boulangismul (1886–1889). În a doua jumătate a anilor 80, republicanii moderaţi au avut de înfruntat pericolul unei mişcări politice antiguvernamentale şi antirepublicane, care a intrat în istoria Franţei sub denumirea de „criza boulangistă" (1886–1889).

Ca rezultat al alegerilor parlamentare din 1885, poziţiile republicanilor moderaţi slăbesc. Ei au pierdut votul majoritar în Camera Deputaţilor, fapt ce a creat o instabilitate guvernamentală. Moderaţii continuau să guverneze datorită sprijinului acordat de către radicali, care au obţinut 110 locuri în Camera Deputaţilor.

Opoziţia moderaţilor a fost folosită destul de abil de către generalul Georges Boulanger – un politician aventuros, cu tendinţe dictatoriale.

Datorită protecţiei liderului radicalilor, Clemenceau, care ocupase în guvernul republicanului moderat Freycinet postul de ministru al Internelor, generalul Boulanger, fost coleg de liceu cu Clemenceau, a fost numit ministru al Războiului (1886). Folosind demagogia, Boulanger a încercat să-şi creeze reputaţia de democrat şi patriot.

El a înfăptuit unele reorganizări şi chiar reforme în armată: a introdus arme mai moderne, a propus reducerea termenului serviciului militar de la 5 la 3 ani şi suprimarea voluntariatului. Sub pretextul reformei, a concediat mai mulţi ofiţeri de vază, care aveau convingeri monarhiste. Pentru a-şi spori popularitatea, a „reactivat" paradele militare, a permis soldaţilor să poarte barbă. În acelaşi scop, Boulanger declara că nu va admite folosirea forţelor armate împotriva grevelor muncitoreşti. În politica externă, el propaga ideea revanşei împotriva Germaniei. Radicalii îl considerau general democrat, iar *Liga patrioţilor* – general revanşard. De o mare popularitate se bucura Boulanger în rîndurile micii burghezii, instabile din punct de vedere politic.

Georges Boulanger

Aceste acţiuni au determinat moderaţii să se debaraseze de ministrul Boulanger. În 1887, în momentul instalării noului cabinet de miniştri, Boulanger a fost revocat din funcţia de ministru al Războiului şi delegat în provincie în calitate de comandant al Corpului 13 de armată.

Georges Boulanger însă continuă intrigile sale politice. El oscilează între republicani şi monarhişti, propagînd voalat necesitatea revizuirii Constituţiei, fără a preciza modalitatea. Mişcarea boulangistă capătă amploare nu numai la Paris, ci şi în provincie, Boulanger devenind, de fapt, capul unei coaliţii a opozanţilor faţă de politica moderaţilor, coaliţie din care făceau parte radicalii, naţionaliştii, bonapartiştii şi alţi monarhişti. Monarhiştii au intrat în taină în contact cu Boulanger. Mişcarea boulangistă era favorizată şi de „scandalul decoraţiilor" din cadrul parlamentului. Deputatul Wilson, care era ginerele preşedintelui Franţei, se ocupa de vinderea înaltei decoraţii guvernamentale *Legiunea de Onoare*. În 1887, la propunerea lui Clemenceau, a fost ales preşedinte republicanul moderat Sadi Carnot (1887–1894), nepotul lui Lazare Carnot, renumitul revoluţionar francez de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Curînd, au ieşit la iveală relaţiile lui Boulanger cu monarhiştii, care visau, cu ajutorul acestuia, să restabilească regimul monarhist.

Treptat, tendinţa lui Boulanger de a acapara puterea de stat a devenit evidentă. El pierde sprijinul lui Clemenceau şi în martie 1888 este concediat din armată.

Izbutind să se infiltreze activ în viaţa politică, Boulanger devine conducătorul organizaţiei „Comitetul de protest", pe care îl susţineau mulţi aderenţi ai opoziţiei, între care o parte dintre muncitori şi unii radicali. El participă cu succes la cîteva campanii electorale locale, iar în ianuarie 1889 cîştigă alegerile din Paris. Adepţii lui aşteptau o lovitură de stat, dar Boulanger nu s-a hotărît să facă acest pas.

Guvernul a hotărît să se debaraseze de Boulanger. S-a răspîndit zvonul că el va fi arestat. Urmărit de coşmarul posibilităţii arestării sale de către organele de securitate franceze, Boulanger a fugit în Belgia, unde s-a sinucis în 1891.

În 1889 s-a resimţit un avînt economic, concretizat şi în succesul Expoziţiei Universale de la Paris din acel an. Opoziţia maselor populare faţă de republicanii moderaţi pierde din intensitate. Fuga lui Boulanger, demagogia lui politică au slăbit puternic mişcarea boulangistă.

La alegerile din septembrie 1889 în Camera Deputaţilor republicanii au obţinut majoritatea de locuri, numărul boulangiştilor fiind neînsemnat, ca rezultat al eşecului loviturii de stat.

Importanţa istorică a boulangismului este că a reliefat nemulţumirea multor pături sociale faţă de politica republicanilor moderaţi. Totodată, această mişcare politică era o materializare a luptei dintre republicani şi monarhişti.

Criza politică din anii 80, dificultăţile de ordin economic şi tensiunile sociale, dictate de trecerea la capitalismul monopolist, au cauzat regruparea forţelor politice din Franţa. O importantă forţă politică devenise mişcarea sindicalistă şi socialistă, ce renaşte la sfîrşitul anilor 70. Un rol important în această mişcare l-au jucat Jules Guesde şi Jean Jaures. În 1879 a fost format Partidul Muncitoresc Francez, care îşi elaborase în 1880 un program pătruns de idei marxiste. În mişcarea socialistă nu exista unitate. O parte dintre socialişti, în frunte cu Paul Brousse (Federaţia Muncitorilor Socialişti), a trecut pe poziţii reformiste şi propovăduia ideea construcţiei socialismului pe calea reformelor progresiste, prin cucerirea puterii locale (municipale). Această politică a aripei de dreapta a Partidului Muncitoresc a fost numită „politica posibilităţilor" (*la politique des possibilités*).

O altă grupare socialistă o reprezenta Partidul Revoluţionar, în frunte cu Eduard Vaillant, discipolul lui Blanqui, care aplica tactica blanchistă. Mai coerent şi mai activ era partidul lui J. Quesde. Acesta avea o influenţă vădită în departamentele industriale din nordul Franţei, precum şi în Paris, Lyon, Bordeaux, Lille.

În anii 80, după legalizarea sindicatelor (1884), s-a înviorat mişcarea sindicală, aflată sub influenţa diferitelor curente politice. Sindicatele de orientare socialistă, mai ales cele aflate sub influenţa guesdiştilor, au organizat şi au condus grevele muncitoreşti din anii 80–90. O grevă de proporţii, reprimată cu asprime, a avut loc la Decasville (1886).

Tensiunile sociale au consolidat mişcarea sindicală. În 1886, la congresul de la Lyon, s-a constituit Federaţia Naţională a Sindicatelor, în 1887 – Bursa Muncii, care unea sindicatele locale, iar în 1894 s-a întemeiat Confederaţia Generală a Muncii.

La 14 iulie 1889, în ziua aniversării căderii Bastiliei, cu sprijinul activ al socialiştilor francezi, la Paris a avut loc congresul constituant al Internaţionalei a II-a. Aici a fost luată hotărîrea de a sărbători pe 1 Mai ziua solidarităţii mondiale a muncitorilor. Demonstraţiile de la 1 Mai au căpătat un caracter militant şi aveau loc în fiecare an.

Socialiştii au devenit o forţă politică reală. Ei participau activ la campaniile electorale parlamentare şi locale. Numărul lor creştea, atît în parlament cît şi în conducerea municipiilor. În 1885, socialiştii aveau 12 deputaţi în Camera Deputaţilor, în 1889 – 20, iar în 1893 – 50. Fiind în opoziţie, ei folosesc tribuna parlamentară pentru a-i critica pe republicani şi a promova propriile interese. În fracţiunea parlamentară socialistă un rol vădit au început să-l joace o grupă de socialişti-reformişti, adepţi ai sistemului parlamentar pluripartid. Aceştia criticau violent sistemul capitalist, militau pentru luarea puterii pe cale electorală şi naţionalizarea progresivă a mijloacelor de producţie. Cei mai importanţi reprezentanţi ai socialist-reformiştilor erau: Jean Jaures, Alexandre Millerand şi René Viviani. Millerand era de acord ca socialiştii să facă parte din guvernele republicanilor. De aceea adepţii lui erau numiţi socialişti „ministeriali".

Totodată, socialiştii activau şi în alte grupări politice: anarhiste, blanchiste, radical-socialiste, rolul cărora era neînsemnat în viaţa politică a ţării.

Dacă prin anii 80 republicanii îi considerau pe monarhişti şi clericali principalii oponenţi politici, din anii 90 locul lor îl ocupă socialiştii. În noiembrie 1893, în una din cuvîntările sale, premierul Dupuy a propus lozinca „Socialismul – iată duşmanul!" Acest lucru a determinat regruparea forţelor republicane şi conservatoare. Republicanii radicali, compromişi în mişcarea boulangistă, devin mai moderaţi. Ei caută

să-şi întărească poziţiile în provincie, renunţă la ideea suspendării activităţii Senatului şi consideră posibilă participarea lor, împreună cu moderaţii, la crearea noului guvern.

Are loc regruparea forţelor de dreapta (monarhiste şi clericale). O mare parte dintre monarhiştii cu tendinţe liberale şi o parte dintre clericali, convingîndu-se de faptul că restaurarea monarhiei nu va avea loc, încurajaţi de papa Leon al XIII-lea, prin *Enciclica Rerum Novarum* din mai 1891, a recunoscut Republica. Ei urmăreau să formeze un partid conservator puternic, care, folosind principiul votului universal, să obţină majoritatea de locuri în Adunarea Naţională, iar prin metode demagogice, prin promisiuni de ordin social şi prin toleranţă religioasă să dirijeze viaţa politică a ţării în avantajul lor. „Cheile de la casă nu sînt în mîinile republicanilor, ci în dreptul universal de alegeri, şi aici noi trebuie să le găsim" – era teza după care se conduceau liderii catolicilor. Prin demagogie socială, catolicii urmăreau scopul de a influenţa masele populare.

Însă nu toţi conservatorii împărtăşeau aceeaşi părere. Orleaniştii erau, în mare, de acord cu concepţiile republicanilor moderaţi, dar legitimiştii şi majoritatea episcopilor catolici nu au acceptat această deviere de la lupta pentru restabilirea vechiului regim monarhic.

În realitate, pericolul antirepublican dispăruse. La alegerile parlamentare din 1893, forţele de dreapta s-au scindat. Adepţii restabilirii monarhiei au obţinut 60 de mandate, iar monarhiştii care au recunoscut Republica (aderaţii) – 30. Republicanii moderaţi erau reprezentaţi de 311 deputaţi, radicalii – de 140 şi socialiştii – de 50. Republicanii moderaţi au căzut de acord să colaboreze cu aderaţii, spre deosebire de radicali, care căutau să demaşte scopurile politice ale aderaţilor.

CRIZELE POLITICE DIN ANII 90

În anii 90 moderaţii au promovat o politică economică protecţionistă şi de reprimare dură a mişcării muncitoreşti. Ei şi-au desfăşurat activitatea în condiţii de intensificare a tensiunilor sociale generate de proporţiile pe care o luase mişcarea sindicalistă şi socialistă. Tot mai frecvente şi mai puternice devin grevele şi manifestaţiile politice ale muncitorilor (greva minerilor din departamentul Pas de Calais (1891), greve cu colorit politic din oraşul Carmo (1892) etc.), demonstraţiile de 1 Mai. În aceşti ani continuă să scadă rolul şi influenţa puterii prezidenţiale.

Scandalul „Panama". Încă în 1879, Ferdinand de Lesseps a fondat Compania pe acţiuni „Panama", care, cu consimţămîntul Guvernului Columbiei, urma să construiască prin istmul Panama un canal care să unească Oceanul Atlantic cu cel Pacific, prin urmare, foarte important din punct de vedere economic şi strategic. Acţionarii, majoritatea cărora o alcătuia mica burghezie, visau să se îmbogăţească cît de curînd. Dar în 1888, din cauza delapidărilor în favoarea acţionarilor şi a mituirilor, în care au fost implicaţi înalţi funcţionari de stat, senatori, deputaţi, jurişti, Compania „Panama" şi-a sistat activitatea şi, respectiv, plătirea dividendelor. Acest lucru a dus la ruinarea miilor de mici acţionari, care au cerut implicarea autorităţilor de stat. Cercetările au scos la iveală corupţia din clasa politică franceză. Acest scandal a intrat în istorie sub denumirea de afacerea „Panama", în care au fost implicaţi şi activişti marcanţi ai partidelor republicane, chiar şi rudele preşedintelui ţării.

De situaţia creată au încercat să profite grupări monarhiste, care învinuiau sistemul republican de toate relele comise în societate.

În 1893 a avut loc procesul juridic împotriva celor implicaţi în afacerea „Panama". Mai mulţi dintre ei au fost eliberaţi din funcţii şi chiar condamnaţi la detenţie, fapt care a dus la scăderea tensiunilor. Planurile monarhiştilor de a-şi întări poziţiile au eşuat, dar, după cum au arătat rezultatele alegerilor parlamentare din 1893, în viaţa politică din Franţa a avut loc o schimbare spre stînga. Şi-au întărit poziţiile radicalii şi socialiştii.

Anarhismul. O particularitate a vieţii politice din Franţa din anii 90 o constituie apariţia anarhismului ca ideologie socială. Adepţii acestui curent ideologic respingeau necesitatea autorităţii statale, legale şi proclamau dreptul individual la o libertate neîngrădită. Anarhiştii, prin acte de terorism, îşi manifestau nemulţumirile faţă de societate. Ei au organizat plasarea unor bombe în clădirile din Paris. În decembrie 1893, anarhistul Vaillant a aruncat o bombă în una din sălile Camerei Deputaţilor. Explozia nu a provocat jertfe. La 14 iulie 1894, anarhistul Julian Caserio l-a asasinat, la Lyon, pe preşedintele Franţei, Sadi Carnot. În consecinţă, au fost adoptate unele legi excepţionale represive împotriva anarhiştilor, consideraţi socialişti. Ideile anarhiste au pătruns în rîndurile sindicatelor profesionale. Astfel a luat naştere curentul anarho-sindicalist, care nega necesitatea luptei politice, propaga ideea lichidării

statului cu ajutorul unei greve generale economice de lungă durată („luna sfîntă"), pleda pentru metode de luptă precum boicotul, teroarea individuală şi de grup.

Noul preşedinte, Casimir Perier, reprezentantul celor de dreapta, sub presiunea forţelor democratice, a demisionat (1895), fiind succedat de Felix Faure (1895–1899), apropiat de cercurile de dreapta.

Afacerea „Dreyfus". În 1894, căpitanul Alfred Dreyfus, ofiţer din statul major, de origine evreiască, bănuit de spionaj în folosul germanilor, a fost supus degradării militare, condamnat de tribunalul militar la închisoare pe viaţă şi exilat pe Insula Dracului (la coasta Guyanei franceze din America de Sud). În timpul procesului, şi ulterior, Dreyfus nu şi-a recunoscut vina.

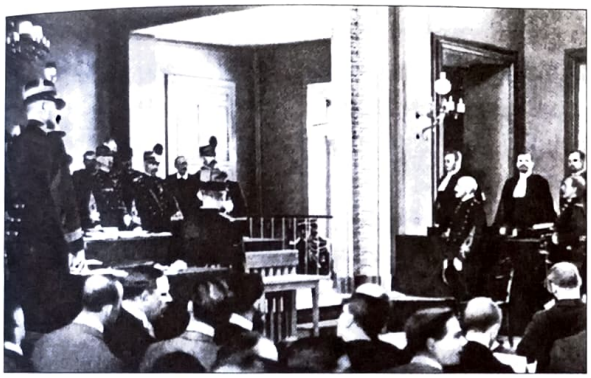

Alfred Dreyfus în faţa Consiliului militar

În 1896, şeful serviciului francez de contraspionaj, colonelul Picquart, a studiat dosarul lui Dreyfus şi s-a convins că adevăratul spion este, de fapt, ofiţerul statului major, maiorul Esterházy, originar din Ungaria, un om de o moralitate deplorabilă, probabil, agent secret dublu. Presa democratică a desfăşurat o amplă campanie în apărarea lui Dreyfus. Forţele progresiste cereau revizuirea procesului şi eliberarea condamnatului. Însă cercurile militare superioare, pentru a-şi păstra prestigiul, au renunţat să-şi recunoască greşeala şi să-l elibereze pe Dreyfus. Tribunalul militar l-a achitat pe Esterházy, iar Picquart a fost dizgraţiat.

La 14 ianuarie 1898, romancierul de renume mondial Émile Zola a publicat în ziarul „L'Aurore" o scrisoare adresată preşedintelui Felix Faure, intitulată „Eu acuz". Scriitorul a acuzat conducerea supremă a armatei franceze de fărădelege intenţionată şi condamnarea conştientă a unui om nevinovat. În încheiere, Émile Zola scria: „Protestul meu înflăcărat este ţipătul sufletului meu. Sînt gata să fiu judecat de Curtea cu juraţi şi lasă ca cercetările să fie făcute public. Eu aştept".

Mesajul vestitului om de cultură a avut o mare rezonanţă socială.

Poziţia curajoasă a lui Zola a atras atenţia ţării întregi. Forţele progresiste s-au unit în lupta împotriva nedreptăţii, pe cînd cele reacţionare au considerat poziţia romancierului ca fiind o clevetire, o insultă la adresa armatei. Fiind condamnat la un an de detenţie, Zola s-a refugiat în Anglia.

În consecinţă, în Franţa are loc o scindare categorică a opiniei publice în partizanii şi adversarii lui Dreyfus, adică dreyfusari şi antidreyfusari. De fapt, către sfîrşitul anilor 90, procesul lui Dreyfus se transformă dintr-o „afacere" judiciară, ce avea drept scop reabilitarea unui om condamnat pe nedrept, într-o „afacere" politică, într-o luptă crîncenă între forţele reacţiunii şi cele ale democraţiei, între republicani şi monarhişti.

Împotriva curentului reacţionar s-a ridicat floarea intelectualităţii franceze: profesori universitari, academicieni, între care Anatole France, Octav Mirbeau, Romain Rolland etc. Un rol însemnat în descoperirea ofiţerilor conservatori, a monarhiştilor şi clericalilor l-au jucat presa progresistă, Liga Drepturilor Omului, socialistul Jean Jaures – jurnalist şi istoric, autorul *Istoriei Revoluţiei Franceze*, radicalul de stînga Clemenceau şi alţii. Forţele progresiste au fost susţinute activ de către muncitori, meseriaşi, mici burghezi şi reprezentanţi ai altor categorii sociale. În toamna anului 1898, şi-au manifestat solidaritatea şi organizaţiile socialiste, precum şi organizaţia semianarhistă a lui Alleman (allemaniştii).

La 23 februarie 1898, a avut loc înmormîntarea preşedintelui Franţei, Felix Faure. În timpul funeraliilor, naţionaliştii şovini, în frunte cu Paul Deroulede, au dat lovitura de stat. Eşecul nu i-a împiedicat să renunţe la planurile lor. La 2 iulie, grupuri ale tineretului şovin au organizat o manifestare ostilă noului preşedinte Émile Loubet. De fapt, manifestaţia a fost una politică antirepublicană.

La 11 iunie, la Paris, a avut loc o grandioasă manifestaţie a tuturor forţelor progresiste în apărarea Republicii. La 12 iunie, la propunerea socialiştilor, a fost demis, de către Camera Deputaţilor, guvernul conservativ al lui Dupuy. Forţele reacţionare au suferit un eşec răsunător. Noul guvern al „concentrării republicane" a fost constituit la 22 iunie, în frunte cu republicanul moderat, jurnalistul Waldeck Rousseau, care afirma: „Eu sînt un republican moderat, dar un republican modern". Acesta a fost un guvern republican de coaliţie, de „consolidare naţională". Din el făceau parte reprezentanţi ai principalelor forţe politi-

ce de dreapta şi de stînga, printre care şi generalul G. Galliffet, participant la reprimarea Comunei din Paris, ministru al Războiului, şi socialistul Millerand, ministru al Comerţului. Aceasta a fost pentru prima oară cînd socialiştii făceau parte din guvern, fapt care a provocat discuţii aprinse în cadrul Internaţionalei a II-a, care a condamnat în principiu intrarea socialiştilor în guvernele burgheze, dar admitea intrarea lor în cazuri excepţionale, cu condiţia sancţionării partidului de guvernămînt.

Noul cabinet de miniştri a căzut de acord să revizuiască dosarul lui Dreyfus. Hotărîrea judecăţii din septembrie 1899 a fost destul de stranie. Dreyfus a fost eliberat, dar fără a fi reabilitat. Abia în 1906, la insistenţa lui Dreyfus, a avut loc o nouă revizuire a dosarului şi el a fost reabilitat.

Consecinţele politice ale Afacerii „Dreyfus" au fost profunde şi de durată. La finele secolului al XIX-lea a luat sfîrşit dominaţia în viaţa politică a republicanilor moderaţi (centriştilor), conservatori şi toleranţi din punct de vedere religios. Forţele principale politice apărătoare ale Republicii s-au divizat: majoritatea a acceptat ideologia partidelor de dreapta, iar minoritatea – de stînga. Dreapta politică – conservatorii şi clericalii – devine purtătoare a ideologiei naţionaliste, militariste şi autoritare, iar stînga politică, fidelă democraţiei şi anticlericalismului, trece pe poziţii antimilitariste, unii reprezentanţi aderă la ideile internaţionalismului.

La răscrucea secolelor XIX şi XX, în anii 1899–1902, guvernul lui Waldeck Rousseau, un veritabil om politic, a reuşit să unească forţele republicane în lupta pentru apărarea Republicii.

Acest guvern a luat unele măsuri represive împotriva conservatorilor şi clericalilor, organizaţiilor naţionaliste şovine şi antisemite. Şeful *Ligii patrioţilor*, Deroulede, a fost condamnat la doi ani de exil, iar şeful *Ligii antisemite*, Guerin, – la doi ani de puşcărie. În 1900 a fost desfiinţată congregaţia religioasă a Assompţionilor, care desfăşura o campanie violentă împotriva altor confesiuni religioase şi a republicanilor laici. Iar Waldeck Rousseau nu intenţiona să desfiinţeze toate congregaţiile. Din cele 830 de congregaţii, 615 au fost autorizate. El nu privea anticlericalismul ca parte a programului de guvernămînt şi nu era pentru separarea Bisericii de Stat.

S-au produs şi unele schimbări în armată, menite să slăbească poziţiile monarhiştilor şi catolicilor prin înlăturarea lor din posturile înalte de comandă.

După demisia lui Galliffet, care fusese contra revizuirii dosarului lui Dreyfus, a avut loc democratizarea armatei, prin implementarea unui sistem nou de acordare a gradelor militare.

În 1901 a fost adoptată legea progresistă despre asociaţii, care proclama libertatea asociaţiilor laice, altele decît cele profesionale, autorizate încă în 1884. Aceste asociaţii se constituiau şi puteau activa cu condiţia înregistrării lor de către stat. Legea permitea, de asemenea, constituirea asociaţiilor politice, iar formarea unor asociaţii neordinare (congregaţii) necesita o autorizaţie specială.

Legea despre constituirea asociaţiilor laice a stimulat crearea, la începutul secolului al XX-lea, a unor partide politice clasice, asemănătoare după structură cu cele engleze: comitete locale, fracţiuni departamentale, comitet central executiv, congrese anuale.

Tot în 1901, diversele grupări radicale (de stînga) s-au unit şi au format Partidul Republican al Radicalilor şi Partidul Radical-Socialiştilor, care au venit la putere în primăvara anului 1902.

Rezultatul principal al politicii interne a republicanilor moderaţi a fost consolidarea Republicii a III-a Franceze, care devine un stat liberal democrat.

BIBLIOGARFIE

Berstein, Serge, Milza, Pierre, *Istoria Europei*, vol. 4, Institutul european, Iaşi, 1998.

Beaud, Michel, *Istoria capitalismului de la 1500 pînă în 2000* (traducere din franceză), Chişinău, 2001.

Ciachir, Nicolae, *Istoria politică a Europei de la Napoleon la Stalin*, Bucureşti, 1998.

Ciachir, Nicolae, Berca, Gheorghe, *Diplomaţia europeană în epoca modernă*, Bucureşti, 1984.

Madaule, J., *Istoria Franţei*, vol. III, Bucureşti, 1973.

Labrune, Gr., Toutain, Ph., *L'histoire de France*, Paris, 1995.

Leveque, A., *Histoire de la civilisation française*, New York, 1967.

Les grandes dates de l'histoire de France: Eveniments politiques, faits economiques et sociaux, civilisation, Paris, 1992.

Gaiffard, Jean-Michel, Rowley Antohony, *Istoria continentului european de la 1858 pînă la sfîrşitul secolului al XX-lea*, Bucureşti, 2001.

Miquel, Pierre, *Histoire de la France*, Paris, 1976.

Аптюхина-Московченко, В.И., *Третья республика во Франции. 1870–1914*, Moscova, 1986.

Дементьев, Ю., *Политика Франции в Индокитае и образование Индокитайского союза* (1859–1907), Moscova, 1975.

Istoria modernă a Europei şi Americii, vol. II, Chişinău, 2002.

Новая история стран Европы и Америки, второй период, Moscova, 1998.

Ala PRODAN

ÎNVĂŢAREA ISTORIEI PRIN JOCUL DE ROL

Jocul de rol este o metodă de evaluare bazată pe simularea unor funcţii, relaţii, activităţi, fenomene, sisteme etc. Elevii interpretează roluri din viaţa socială, economică, politică pentru a-şi forma abilităţi, atitudini, sentimente, convingeri, responsabilităţi, comportamente, pentru a învăţa să se implice şi să acţioneze. Metoda jocului de rol vizează formarea comportamentului uman pornind de la simularea interacţiunii ce caracterizează o structură, relaţie sau situaţie socială de grup, prin distribuirea elevilor a unor roluri foarte bine precizate şi relaţionate între ele.

Prin această metodă de evaluare elevii sînt puşi în situaţia de a interacţiona, de a observa modul corect sau incorect de comportare în anumite situaţii. Metoda respectivă asigură un autocontrol eficient al conduitei. Fiecare elev creează rolul său şi se implică cognitiv, afectiv, acţional.

Obiectivele jocului de rol sînt învăţarea modurilor de gîndire, trăire şi acţiune specifice unei persoane cu un statut social bine definit, dezvoltarea capacităţii de simpatie şi înţelegere a opiniilor, trăirilor şi aspiraţiilor altora; dezvoltarea capacităţii de a surprinde, înţelege şi evalua orientările valorice ale partenerilor de interacţiune; formarea experienţei şi a capacităţii de a rezolva situaţiile problematice, dificile; verificarea corectitudinii comportamentelor formate şi înlăturarea celor învăţate greşit; formarea şi perfecţionarea aptitudinii de muncă în grup şi conducere în grup; învăţarea rolurilor necesare ocupării ulterioare a unor noi statuturi sau confruntării cu noi probleme.

Metodologia jocului de rol

La etapa pregătirii lecţiei profesorul precizează obiectivele operaţionale care trebuie atinse prin utilizarea acestei metode, identifică situaţia care va fi simulată, stabileşte statuturile şi rolurile implicate în situaţia reală, concepe scenariul propriu al activităţii.

Din timp, profesorul prezintă subiectul, descrie situaţia şi personajele, alege „actorii" şi „observatorii", distribuie rolurile. În repartizarea rolurilor, profesorul trebuie să respecte aspiraţiile, aptitudinile, preferinţele fiecărui participant. Profesorul distribuie fiecărui elev cîte o fişă cu indicaţii detaliate asupra statutului personajului său. Elevii se familiarizează cu sarcinile şi creează rolurile, le interiorizează, concep modul de interpretare. Fiecare elev trebuie să cunoască atît conduitele personajului propriu pe care trebuie să le adopte, cît şi cele pe care le aşteaptă de la interlocutorii săi. Deoarece fiecare elev creează rolul simultan cu interpretarea, ei trebuie să dea replicile la replicile celorlalţi participanţi la dezbatere, pentru a crea o unitate. Profesorul trebuie să-i ajute pe elevi să nu se abată de la rolul primit. În timpul dezbaterii, fiecare „actor" va fi urmărit cît de bine se identifică cu personajul pe care îl reprezintă. Profesorul trebuie să evite conflictele, blocajele cognitive şi emoţionale, să asigure un climat favorabil pentru demonstrarea propriei opţiuni

a fiecărui participant. Analiza jocului de rol se face prin intervievarea „actorilor", prin analiza conținutului și a comportamentului de rol.

* * *

În continuare vom prezenta un joc de rol la *Istoria românilor*, clasa a IX-a.

Subiectul: Răsluirea teritorială a României în 1940.

Limitele cronologice: acțiunea are loc în luna septembrie 1940.

Obiectivul: elevii – „actori" trebuie să exprime opinia diferitelor personalități privind cedările teritoriale din 1940, folosind documentele istorice.

La conferința de presă participă:

a) „actorii"

1. Majestatea sa Carol al II-lea, rege al României.

2. Gheorghe Davidescu, ministrul român la Moscova.

3. Gheorghe Tătărăscu, președinte al Consiliului de Miniștri.

4. Nicolae Iorga, istoric.

b) reprezentanți ai mass-media. Jurnaliștii vor fi elevii – „observatori" care vor adresa întrebări „actorilor".

Pe post de moderator, la conferința de presă, participă și profesorul (profesoara) de istorie, care asigură buna desfășurare a acțiunii.

Profesorul: Calvarul anului 1940 a început cu raptul Basarabiei și nordului Bucovinei, urmat de cedarea Transilvaniei și a Cadrilaterului. Vom încerca să abordăm la o conferință de presă acest subiect tragic.

Conferința de presă începe cu citirea unui comentariu pe marginea notei ultimative a Guvernului sovietic adresată Guvernului României la 26–28 iunie 1940:

„Situația, atît cea internă cît și cea externă, este grea. România nu este în stare să opună rezistență celor 24 de divizii militare sovietice, dislocate de-a lungul Nistrului.

Sistemul de alianțe european s-a prăbușit, statele aliate din Înțelegerea Balcanică – Turcia, Iugoslavia, Grecia – nu sînt în stare să acorde ajutor României.

Bulgaria și Ungaria, pentru a-și satisface propriile pretenții teritoriale, exercită și ele presiuni asupra României..."

– *Domnule Tătărăscu, care ar fi motivul că cercurile guvernante ale României au ales soluția de a ceda teritoriile, că s-au făcut încercări de a negocia cu U.R.S.S.?*

Gheorghe Tătărăscu: Da, la nota ultimativă a Guvernului sovietic am răspuns prin propunerea de a iniția o discuție amicală. Am cerut să se indice locul și data negocierilor. Am subliniat că negocierile au drept scop stabilirea unor relații trainice, de bună înțelegere, bună vecinătate și prietenie între U.R.S.S. și România. U.R.S.S. nu s-a arătat dispusă să meargă pe calea negocierilor. În aceeași zi, 28 iunie 1940, am ordonat evacuarea, în timp de 4 zile, a trupelor române din Basarabia și nordul Bucovinei, fără a pricinui distrugeri și pagube materiale.

– *Domnule Iorga, Kremlinul afirmă că majoritatea populației Basarabiei ar fi de origine ucraineană. Care-i părerea dvoastră?*

Nicolae Iorga: Conform datelor statistice, în Basarabia predomină populația românească și nicidecum cea ucraineană. Între Nistru și Prut dintotdeauna au trăit români. Chiar și după colonizarea ținutului cu ruși, ucraineni, găgăuzi și bulgari, populația românească a rămas majoritară.

– *Domnule Davidescu, în ce condiții politice ați primit nota ultimativă de la autoritățile de la Moscova?*

Gheorghe Davidescu: Situația României era extrem de grea. Puterile occidentale nu mai prezentau o forță serioasă. Statele aliate din Balcani– Turcia, Iugoslavia și Grecia – nu erau în stare să acorde ajutor României. Bulgaria și Ungaria exercitau presiuni asupra României, insistînd la satisfacerea pretențiilor teritoriale. România a rămas singură în fața agresorilor – Stalin și Hitler.

– *Domnule Tătărăscu, de ce Moscova nu a acceptat să negocieze cu România?*

Gheorghe Tătărăscu: Moscova a respins negocierile, sub pretextul că în anul 1918, România, folosindu-se de slăbiciunea militară a Rusiei, a desfăcut de la Uniunea Sovietică (Rusia) o parte din teritoriul ei, Basarabia. U.R.S.S. considera că slăbiciunea ei militară e de domeniul trecutului, iar situația internațională care s-a creat cere rezolvarea rapidă a chestiunilor moștenite din trecut, pentru a pune în fine bazele unei păci solide între țări, U.R.S.S. considera necesar și oportun ca în interesele „restabilirii adevărului" să pășească împreună cu România la rezolvarea imediată a chestiunii „înapoierii" Basarabiei, Uniunii Sovietice.

Totodată, Guvernul sovietic mai considera că chestiunea „întoarcerii" Basarabiei este legată „în mod organic cu chestiunea transmiterii către U.R.S.S. a acelei părți a Bucovinei, a cărei populații este legată în majoritate cu Ucraina Sovietică atît prin comuni-

tatea soartei istorice, cît şi prin comunitatea de limbă şi compoziţie naţională". În consecinţă, Guvernul sovietic a „propus" părţii române:

1. Să înapoieze cu orice preţ Basarabia Uniunii Sovietice.

2. Să transmită Uniunii Sovietice partea de nord a Bucovinei, cu frontierele potrivit cu harta alăturată.

– *Majestate! Care este poziţia Dumneavoastră referitor la cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei?*

Majestatea sa Carol al II-lea: Cedînd o parte din teritoriu am păstrat astfel statul român, cu instituţiile şi forţele sale armate.

– *Domnule Tătărăscu! Argumentaţi hotărîrea luată de guvern, referitor la cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei.*

Gheorghe Tătărăscu: România avea de ales între rezistenţă şi acceptare. Rezistenţa însemna războiul, războiul unui imperiu numărînd 180 mil. de oameni împotriva unei ţări de 20 mil. de locuitori, silită de o gravă situaţie internaţională să vegheze şi pe alte fronturi... Am hotărît evacuarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei pentru a putea salva fiinţa statului român şi pentru a nu pune în primejdie viitorul românismului. Declar aici că am luat această hotărîre sub presiunea forţei, într-unul din cele mai grele momente ale istoriei noastre şi lăsînd viitorului sarcina să judece actul nostru.

– *Domnule Tătărăscu! Ce s-ar fi întîmplat dacă la Nistru ar fi răsunat cel puţin o împuşcătură?*

Gheorghe Tătărăscu: Dacă în iunie 1940 la Nistru ar fi răsunat cel puţin o împuşcătură, U.R.S.S. ar fi început un război împotriva României şi în timp de cîteva luni România ar fi fost lichidată ca stat. Guvernul român, pentru a evita gravele consecinţe pe care le-ar avea deschiderea ostilităţilor în această parte a Europei, s-a văzut silit să primească condiţiile de evacuare specificate în răspunsul Guvernului sovietic...

– *Domnule Iorga! Există vreo legătură între cele întîmplate în Basarabia şi politica revizionistă a Ungariei şi Bulgariei?*

Nicolae Iorga: După cedarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei, Ungaria şi Bulgaria, fiind susţinute de Hitler, au înaintat şi ele pretenţii teritoriale faţă de România.

Dictatul de la Viena a constituit o gravă încălcare a dreptului poporului român la unitate naţională. A fost impusă forţa celui puternic contra celui mai slab, aceasta fiind o încălcare brutală a normelor de drept internaţional. La 30 august 1940, România a fost obligată să cedeze partea de nord şi de est a Transilvaniei, pînă la Carpaţii Răsăriteni: 43 492 km^2 cu 2 667 007 de locuitori, din care 50,2% români, 37,1% maghiari, 5,7% evrei, 2,8% germani, 1,9% ţigani şi 2,3% alte naţionalităţi.

La 7 septembrie 1940, partea de sud a Dobrogei, anume judeţele Durostor şi Caliacra (Cadrilaterul) au fost anexate la Bulgaria. Frontiera dintre cele două state se întorcea la traseul fixat de Congresul de la Berlin (1878). Se proceda la un schimb de populaţie.

Elevii (argumentează caracterul tragic al anului 1940 prin următoarele): În intervalul 28 iunie–7 septembrie 1940, pierderile teritoriale ale României au însemnat 99 926 km^2 cu 6 829 238 de locuitori. Anterior, ţara avusese 295 649 km^2, cu circa 20 050 000 de locuitori. Pierderile suferite de România în rezultatul rapturilor teritoriale din 1940 reprezentau, aşadar, 33,79% din teritoriu şi 34,02% din populaţie.

Profesorul: În septembrie 1940, suprafaţa României se redusese la 195 123 km^2 cu 13 535 757 de locuitori. Prin actele de violenţă din vara anului 1940, factorii externi au intervenit brutal în procesul firesc de dezvoltare al României întrerupîndu-l, impunînd, prin forţă, răşluirea din trupul ţării a unor întinse teritorii locuite în majoritate de români, cu consecinţe deosebit de grave: dezorganizarea economiei naţionale, reducerea capacităţii de apărare şi de rezistenţă a ţării. Este explicabilă indignarea poporului român care nu putea accepta ideea părăsirii fără luptă a unor însemnate teritorii ale gliei străbune.

Elevii împreună cu profesorul analizează şi estimează jocul de rol al fiecărui „actor".

SCRISOAREA LUI ALEXANDRU IOAN CUZA ADRESATĂ LUI NAPOLEON AL III-lea

Unirea Principatelor Române (1859), visul multor generaţii de români, a constituit o primă fază în procesul de formare a statului naţional. Această înfăptuire majoră a fost succedată de o serie de reforme menite să asigure consolidarea acestui edificiu politic şi propăşirea întregii societăţi româneşti.

Procesul de edificare şi reformare a statului a scindat clasa politică românească. Conservatorii se pronunţau împotriva înnoirilor în mediul rural, iar liberal-radicalii erau nemulţumiţi de faptul că nu erau admişi la elaborarea celor două reforme: agricolă şi electorală. Colaborarea lui Alexandru Ioan Cuza cu liberalii-democraţi şi tendinţa lui de a-şi lărgi prerogativele a determinat liberalii-radicali şi conservatorii să se alieze, formînd „monstruoasa coaliţie". Pentru zădărnicirea planurilor lui Al.I. Cuza, liberalii de stînga semnalau la Paris, prin reprezentanţii lor, orice acţiune necoordonată cu Puterile Garante.

După decretarea legii rurale (1864), domnitorul s-a înconjurat de o camarilă şi era bănuit de opoziţie că vrea să-şi instituie propria dinastie. Aceste acuzaţii au întărit „monstruoasa coaliţie" în convingerea de a-l debarca pe domnitor.

Momentul favorabil pentru o acţiune de acest gen a apărut în vara anului 1865, cînd Al.I. Cuza se pregătea să plece în Germania, la Ems, pentru a-şi căuta de sănătate. În dimineaţa zilei de 3/15 august, opoziţia, profitînd de nemulţumirile precupeţilor de fructe şi legume din Bucureşti, cărora le-a fost interzisă practicarea comerţului ambulant, organizează o rebeliune. Rebelii devastează Primăria oraşului Bucureşti, situată în vecinătatea pieţei, fapt ce îl va determina pe generalul Ion Florescu, ministru al Internelor, să ordone deschiderea focului. În urma ciocnirii cu forţele de ordine au fost împuşcaţi vreo 20 de oameni.

Acest incident a avut un mare ecou în presa franceză. În numărul din 10/22 august al oficiosului „Moniteur du soir" apărea un material cu critici dure la adresa domnitorului Al.I. Cuza. Ministrul francez al Externelor, Drouyn de Lhuys, susţinea că tulburările din Bucureşti sînt rezultatul unei nemulţumiri generale, el mai releva dezordinea finanţelor, aplicarea defectuoasă a legii rurale etc.

Atitudinile ostile ale oficialităţilor şi presei franceze îl determină pe Al.I. Cuza să expedieze, la 19 septembrie/1 octombrie 1865, o scrisoare confidenţială împăratului Franţei, Napoleon al III-lea, în care îşi recunoaşte sprijinul acordat de Majestatea Sa în modernizarea societăţii româneşti, dar totodată îşi exprima nedumerirea sa faţă de schimbarea de atitudine a suveranului francez. Scrisoarea este importantă prin conţinutul ei: ea se prezintă ca o expunere a realizărilor obţinute şi a dificultăţilor întîmpinate de Alexandru Ioan Cuza în cei şase ani de guvernare. Ea reflectă starea de spirit a domnitorului în această perioadă. Întru binele ţării, domnitorul Unirii exprimă ideea de a renunţa la domnia Principatelor.

Alexandru Ioan CUZA
(1820–1873)

Domnitor al Principatelor Unite (1859–1862) şi al statului naţional România (1862–1866). A înfăptuit un larg program de reforme.

Napoleon al III-lea
(1808–1873)

Preşedinte al Republicii a II-a franceze (1848–1852), împărat al Franţei (1852–1870). A susţinut procesul de unificare a Principatelor Române.

Cînd Majestatea Voastră imperială a făcut războiul în Crimeea, populaţiile de la Dunăre au aclamat drapelul francez cu entuziasm. Am fost convins, în ce mă priveşte, că o mare idee, o idee napoleoniană, inspirase această faptă glorioasă. Întrevedeam un ţel multiplu, demn de Franţa, demn de acela căruia ea îi încredinţase soarta sa: de a înăbuşi proiecte ameninţătoare pentru echilibrul european, de a reînsufleţi Orientul prin principiul naţionalităţilor şi de a arunca în această lume bătrînă seminţele roditoare de progres. Tratatul de la Paris a venit curînd să confirme speranţele noastre, Constituţia politică a Moldovei şi a Valahiei şi viitorul poporului român au primit garanţii serioase.

Această nouă ordine de lucruri cerea un om nou: concetăţenii mei mi-au încredinţat această sarcină grea. Am primit-o ca o datorie şi cu convingerea că voi fi încurajat, susţinut de acela căruia îi atribuiam, (odată) cu România recunoscătoare, iniţiativa unei schimbări politice atît de preţioase pentru ţara mea.

M-am <apucat> curajos de muncă; am găsit Principatele dezorganizate, autoritatea slăbită, finanţele în dezordine, moravuri politice ce purtau urma vătămătoare a ocupaţiilor străine, spiritele agitate, istovite, puţine resurse în lucruri şi în oameni, cu ambiţiile unui popor mare şi pasiuni politice surde la orice povaţă de prudenţă. Pe de o parte, era trebuinţă <să se înceapă o> organizare, <dar> cu mijloace insuficiente, pe de alta, era trebuinţă să se ţină treaz patriotismul românilor, punînd totodată limite cumpătate aspiraţiilor arzătoare ale spiritului naţional.

După şase ani de eforturi şi de trudă neîncetată, am <oare> dreptul de a mă arăta complet satisfăcut de rezultatele obţinute? Evident, nu! Nu vreau să pretind că guvernarea mea să fi fost scutită de greşeli, să fi dezrădăcinat toate abuzurile, vindecat toate rănile, ca reorganizarea ţării să fie terminată. Cred chiar că aş fi putut face mai mult şi mai bine dacă n-aş fi fost stingherit de unele complicaţii din Constituţia dată Principatelor Unite şi dacă n-ar fi trebuit să mă preocup fără încetare de obstacolele create parcă într-adins în calea mea de către Puterile vecine, care vor vedea totdeauna cu ochi răi dezvoltarea prosperităţii României şi, mai ales, răspîndirea la frontierele lor a ideilor civilizatoare ale Occidentului.

În aceasta, Sire, constă secretul acelor piedici şi acelor agitaţii care par să fi descurajat pe susţinătorii noştri cei mai simpatici. Exemplul Greciei, după mai mult de treizeci de ani de monarhie constituţională, poate totuşi demonstra că nu este deloc posibil de a improviza reorganizarea unui stat hărţuit de influenţe străine, nici de a improviza educaţia politică a unui popor făcîndu-l să treacă dintr-o dată de la un regim patriarhal la un sistem de guvernare pe care nu-l admite temperamentul unor anumite naţiuni, chiar dintre cele mai civilizate.

Din fericire, progresul are legi invincibile. În ciuda greutăţilor, cu toată lipsa noastră de experienţă, cu toate greşelile noastre, România a progresat. Am fost destul de fericit de a fi realizat Unirea, visul secular al românilor, de a fi restituit ţării mele a cincea parte din teritoriul său, uzurpată de călugări străini; am făcut dintr-un milion de clăcaşi un milion de proprietari şi cetăţeni. Am promulgat coduri calchiate pe Codul Napoleon, care stabilesc efectiv egalitatea tuturor în faţa legii şi drepturile egale ale tuturor în familie, care impun căsătoria civilă şi înfrînează divorţul. Am dat străinilor dreptul de proprietate. Administrarea justiţiei, care lasă mult de dorit, se îmbunătăţeşte sub influenţa Curţii de Casaţie. Reorganizarea finanţelor

noastre, angajate în încercări pe care le consider premature, nu a răspuns aşteptărilor mele; Curtea de conturi şi Casa de consemnaţiuni vor asigura succesul unor reforme devenite foarte urgente. Am făcut instrucţiunea primară obligatorie şi gratuită, am instituit sistemul zecimal, am creat spitale, şcoli pe care Majestatea Voastră a binevoit a le onora cu încurajările sale. Am mărit [reţeaua] căilor noastre de comunicaţie; am construit poduri, care lipseau aproape peste tot; o linie de patru sute de kilometri căi ferate este în construcţie, o alta va fi începută la primăvară. Sînt pe punctul de a concesiona dreptul <de a înfiinţa> o bancă naţională. În sfîrşit, am vrut ca forţele noastre <armate> naţionale să fie temeinic organizate, capabile de a menţine în orice ocazie liniştea internă, capabile de a-şi ocupa cu cinste locul lor, dacă eventualităţi, oricînd posibile, ar ameninţa un Imperiu pe care l-au consolidat armele Franţei şi de soarta căruia sînt legate strîns destinele noastre. La alegerea mea, Principatele Unite nu posedau decît patru sau cinci mii de puşti ruseşti, datînd din timpul domniei împărătesei Ecaterina, şi circa zece tunuri fără valoare, de proveniență turcă, rusă şi austriece. Pulberi, proiectile, capsule nu ne veneau decît din Austria. Nu puteam trage un singur foc de puşcă fără permisiunea sa. Astăzi posed şaizeci de mii de puşti ghintuite cumpărate din Franţa, cele douăzeci şi cinci de mii de puşti neghintuite pe care le datorez generozităţii Majestăţii Voastre imperiale au fost distribuite comunelor, în care am instituit un serviciu de gardă ce dă populaţiei rurale deprinderea armelor şi o pregăteşte pentru apărarea căminelor lor în orice împrejurare. Artileria mea numără şaptezeci şi două bucăţi de tunuri ghintuite, construite în Franţa, după modelele franceze. Acolo unde abia am găsit trei mii de oameni, furnizaţi exclusiv de clasa ţăranilor, rău înarmaţi, rău echipaţi, care nu se supuneau decît comandamentelor ruse sau austrice, azi am două mii de grăniceri, opt mii de jandarmi pedeştri şi călări şi o armată regulată de douăzeci de mii de oameni, recrutată dintre toate clasele societăţii, bine înarmată, bine echipată, capabilă de a fi sporită, prin rezervele noastre duble, la întreitul efectivului său normal şi formată la marea şcoală a principiilor militare ale Franţei. Am creat o turnătorie, ateliere de construcţii şi de reparaţii în care fabricăm echipamentele noastre, proiectilele noastre, pulberile noastre, capsulele noastre şi care fac faţă din plin nevoilor noastre. O manutanţă va completa curînd ansamblul întreprinderilor noastre. Aceste creaţii considerabile au impus pentru moment ţării mari sacrificii, pe care sprijinul patriotic al locuitorilor ne-a permis să le suportăm fără a supraîncărca prea mult bugetul statului.

Iată ceea ce am făcut, Sire; sub influenţa acestor idei noi pe care le-am deşteptat, a acestor instituţii noi pe care le-am creat, educaţia politică a ţării a progresat sensibil. Să ne reamintim ce erau nu demult Moldova şi Ţara Românească şi să vedem ce au devenit, pentru a aprecia marile schimbări ce s-au realizat.

Timp de aproape un secol, Sire, Principatele au constituit prada străinilor; cînd un loc de trecere, cînd un cîmp de bătălie pentru armatele Austriei, Rusiei sau Turciei; aproape totdeauna ocupate militar şi devenind atunci un centru de intrigi al căror fir îl ţineau anumite Puteri ostile totdeauna intereselor noastre şi un tîrg obişnuit unde se făcea trafic cu bunurile jefuite de la noi, pentru a îmbogăţi Fanarul sau pentru a combate influenţa occidentală în Orient. Cu veniturile noastre şi pe pămîntul nostru Rusia, stăpînă pe atunci a Principatelor, forma în 1854 acea legiune greco-slavă pe care soldaţii Majestăţii Voastre imperiale au întîlnit-o în tranşeele Sevastopolului. Este nevoie să spun cît au apăsat asupra ţării aceste încercări teribile, mai curînd din punct de vedere moral decît din punct de vedere material? Astăzi, Sire, mulţumită sprijinului vostru generos, românii au o existenţă politică; ei au conştiinţa drepturilor lor şi a datoriilor lor; puţini ar fi printre ei cei care nu s-ar ruşina <la gîndul> unei protecţii străine, care acum cîţiva ani încă era căutată ca o onoare. Într-un cuvînt, Sire, poporul român îşi trăieşte de acum înainte propria sa viaţă, el este român şi numai român.

Orice minte nepărtinitoare va recunoaşte că de şase ani România a văzut realizîndu-se transformări mari şi fericite. Aceste transformări nu s-au înfăptuit numai prin eforturile mele şi nu exagerez deloc exprimarea gîndului meu, atribuind tot succesul puternicei protecţii a Majestăţii Voastre imperiale. În fiecare moment dificil al domniei mele m-am simţit susţinut de braţul Franţei şi m-am deprins să cred, Sire, că sînt unul dintre modestele puncte de sprijin ale acestei mari

politici, de care se leagă, sper, viitorul ţării mele. Toate actele mele au fost calculate pe această convingere şi pe datoriile pe care ea mi le impunea. Majestatea Voastră imperială nu va fi uitat că am primit şi urmat exact sfaturi în momentul cînd războiul din Italia deştepta aspiraţii atît de arzătoare în Europa Orientală. Tot aşa, bizuindu-mă pe sprijinul Majestăţii Voastre imperiale, am cutezat a impune <aici> la Dunăre principii politice, a întemeia instituţii sociale care au săpat o prăpastie între România şi foştii săi protectori şi care au deschis ţării mele calea tuturor progreselor.

Dar, de cîtva timp, mă simt oprit, Sire, la mijlocul sarcinii mele, şi rog pe Majestatea Voastră imperială a-mi permite să-i expun sincer părerea mea despre dificultăţile ce întîmpin.

Fost-am prea temerar? M-am încrezut prea mult în puterile ţării mele şi în valoarea instrumentelor de care dispun? Sînt eu însumi la nivelul rolului înalt ce mi-a atribuit Providenţa? Nu ştiu! Dar mi se pare că simpatiile cîştigate pînă atunci pentru România şi pentru persoana mea s-au răcit. Vagi indicii îmi dezvăluiau mai dinainte această situaţie nouă, cînd „Le Moniteur" a publicat, de două ori în cursul lunii septembrie, rînduri descurajante sub care aş fi putut vedea, în ordinea de idei ce mă călăuzeşte, un fel de avertisment cu totul părintesc al Majestăţii Voastre imperiale, dar care trebuiau să fie şi care au fost primite cu o satisfacţie <prea> puţin deghizată de către guvernele vecine şi cu o dureroasă emoţie de către ţară.

Ce intenţii au inspirat aceste rînduri? Nu-mi este permis să mă opresc o singură clipă asupra combinaţiilor recomandate de presa din Austria, asupra acelor calcule care fac din Principatele Unite obiectul unei compensaţii teritoriale. Niciodată nu voi crede, niciodată un singur român nu va vrea să creadă că existenţa naţionalităţii române independente ar putea fi sacrificată cît timp vocea împăratului Napoleon va fi preponderentă în lume.

Dar, s-ar putea, Sire, ca gîndirea Majestăţii Voastre imperiale să se fi plictisit de spectacolul acestor lupte interne, care nu încetează de a pune piedici dezvoltării prosperităţii noastre; este posibil ca, neputînd judeca decît după rezultate, Majestatea Voastră imperială să aprecieze că autoritatea mea personală ar fi insuficientă pentru a domina intrigile partidelor şi a dejuca ambiţiile din afară. Dacă aşa este gîndirea Majestăţii Voastre imperiale, dacă ea consideră că România trebuie să fie încredinţată, fără pericol pentru autonomia sa, unor mîini mai îndemînatice decît ale mele, sînt gata, Sire, să cobor din tron.

Majestatea Voastră imperială să fie foarte convinsă de sinceritatea limbajului meu; eu nu mă supun nici descurajării, nici fricii; afecţiunea poporului român şi caracterul meu mă ocrotesc contra acestor slăbiciuni. Aş fi fericit, Sire, să accept orice aranjament pe care Majestatea Voastră imperială l-ar judeca favorabil intereselor României, să dau concursul meu oricărei combinaţii care ar fi onorată de asentimentul Majestăţii Voastre imperiale şi care ar garanta viitorul patriei mele. Mă voi întoarce cu plăcere în viaţa particulară, lăsînd un tron pe care nici nu l-am rîvnit, nici nu l-am căutat, pe care nu l-am datorat decît stimei compatrioţilor mei şi pe care nu l-am acceptat, chiar din prima zi, decît ca o povară obositoare. Nu-mi va rămîne nimic de dorit, Sire, dacă retragerea mea poate consolida independenţa României, poate da garanţii reale prosperităţii sale şi îmi poate asigura stima Majestăţii Voastre imperiale.

Încrederea fără rezervă ce arăt Majestăţii Voastre imperiale va atrage, îndrăznesc a spera, pe a sa. Numai împăratului Napoleon trebuie şi vreau să-i cer un sfat. Răspunsul vostru, Sire, va fi, nu mă îndoiesc, o dovadă nouă a grijii voastre statornice pentru ţara mea şi cu o adîncă încredere vin, în această împrejurare solemnă, să cer puternica protecţie a Majestăţii Voastre imperiale pentru poporul român.

Vă rog...

Al.I. Cuza

CĂRŢI DE ISTORIE ŞI CULTURĂ

Ion AGRIGOROAIEI. ***Opinie publică şi stare de spirit în vremea Războiului de Întregire şi a Marii Uniri***, Editura Fundaţiei „Axis", Iaşi, 2004, 340 p.

Cartea recent publicată de către profesorul Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi, Ion Agrigoroaiei, vine să reconfirme predilecţia autorului pentru cercetarea componentelor care au determinat, în contextul unor împrejurări internaţionale favorabile, realizarea idealului naţional al poporului român prin Marea Unire de la 1918. Distinsul istoric analizează starea de spirit din societatea românească în anii 1916–1918 şi, în special, opinia cercurilor politice şi culturale în raport cu desfăşurarea evenimentelor, proceselor şi fenomenelor din această perioadă, cînd se hotăra soarta ţării şi a provinciilor româneşti, aflate sub stăpînire străină. Astfel, autorul continuă ciclul de publicaţii, care a avut în centrul atenţiei rolul oraşului Iaşi în mobilizarea tuturor eforturilor pentru organizarea rezistenţei pînă la capăt contra trupelor germane, ce ocupase către sfîrşitul anului 1918 cea mai mare parte a teritoriului ţării, contribuţia capitalei Moldovei la realizarea unităţii naţionale[1]. Este expusă starea moral-psihologică a societăţii româneşti în momentele cele mai tragice, dar şi înălţătoare, în acelaşi timp, prin semnificaţia şi impactul lor asupra evoluţiei statului român. Totodată, după cum menţionează însuşi autorul, în lucrare sînt abordate aspecte importante privind „...rolul opiniei publice în influenţarea sau chiar determinarea unor hotărîri fundamentale pentru destinul naţiunii" (p. 6).

Pentru dezvăluirea acestor aspecte, autorul a pus în valoare texte cuprinzătoare cu caracter memorialistic, informaţii valoroase din presa vremii, acestea fiind completate şi concretizate cu materiale arhivistice inedite şi documente istorice selectate riguros. Cu multă chibzuinţă sunt încadrate în structura logică a lucrării pasaje din amintirile unor personalităţi politice şi culturale marcante, aşa cum: I.G. Duca, Casandru Argetoianu, Alexandru Marghiloman, Alexandru Averescu, Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu etc. Memoriile sînt apreciate de autor îndeosebi „pentru sesizarea atentă a unor nuanţe din ampla angajare politică, militară materială şi sufletească a poporului român." (p. 8). O sursă importantă, în special pentru concretizarea aspectelor privind starea morală a populaţiei şi dificultăţile cu care se confrunta oraşul Iaşi în anii războiului a constituit-o manuscrisul publicistului N.A. Bogdan aflat în fondurile Direcţiei Judeţene Iaşi a Arhivelor Naţionale.

Profund cunoscător al presei din anii războiului pentru reîntregire, I. Agrigoroaiei, ca şi în numeroase alte studii, analizează şi aduce drept argument diverse materiale din ziarele care apăreau atunci la Iaşi, în special: „Evenimentul", „Opinia", „Mişcarea". Presa

este privită de autor nu doar ca o sursă de informare, dar şi ca „un important instrument de încurajare şi mobilizare a tuturor forţelor româneşti".

În primul capitol al lucrării sînt evidenţiate opiniile cercurilor politice şi culturale privind necesitatea angajării României în război în scopul realizării idealului naţional. Autorul caracterizează acţiunile secţiei din Iaşi a „Ligii Culturale", manifestările publice şi articolele din presa ieşeană care făceau apel ca România să renunţe la neutralitate. Aprecierile formulate de autor permit a înţelege mai bine complexitatea evenimentelor şi sensul confruntărilor politice în ajunul angajării României în război. Precizări de rigoare se referă atît la curentul proantantist, cît şi la cel filogerman. În acest context este atrasă atenţia la intensificarea luptei pe plan diplomatic în scopul obţinerii unor garanţii privind suveranitatea statului român asupra provinciilor înstrăinate. O puternică impresie produc informaţiile prin care se descrie entuziasmul manifestat de români în momentul declanşării ofensivei trupelor române în Transilvania. Autorul reliefează starea de spirit în zilele plecării spre front a regimentelor dislocate în Iaşi. Materiale din presă, pasaje din texte publicate, diverse documente dezvăluie impactul retragerii trupelor române asupra climatului moral psihologic care domina societatea ieşeană.

De o sensibilitate deosebită sînt pasajele în care se descrie situaţia Iaşiului şi cadrul social-psihologic în zilele de primire şi de găzduire, în octombrie–decembrie 1916, a refugiaţilor sosiţi din regiunile ţării ocupate de trupele germane. Autorul a ţinut să evidenţieze eforturile autorităţilor statului, orientate la asigurarea ordinii şi la respectarea legislaţiei şi a dispoziţiilor de război, la întărirea spiritului de rezistenţă morală în rîndurile populaţiei. Informaţii dezvăluitoare se referă la lipsa alimentelor, combustibilului, medicamentelor, care, de rînd cu aglomeraţia enormă, provocau răspîndirea epidemiei de tifos exantematic şi sporirea mortalităţii. Convingător sînt redate măsurile întreprinse de autorităţi în scopul organizării caritaţii publice, îngrijirii bolnavilor şi răniţilor. Cititorul va rămîne profund impresionat de acţiunile iniţiate şi dirijate de principesa Olga M. Sturza şi de regina Maria pentru organizarea asistenţei orfanilor de război şi a militarilor din spitale. Totodată, autorul nu evită să menţioneze o serie de vicii şi abuzuri, care şi-au lăsat amprenta asupra societăţii ieşene din acea perioadă: eschivarea de la mobilizare, specula, operaţiile financiare dubioase etc.

Un capitol aparte, al doilea, este consacrat factorilor ce au determinat rezistenţa poporului român în faţa trupelor germane. În special, autorul evidenţiază contribuţia unor mari personalităţi politice şi culturale la consolidarea spiritului de rezistenţă. Sînt expuse relevante informaţii, sugestii, opinii, exprimate în acele zile de către I.G. Duca, Tache Ionescu, Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu etc. Atitudinea faţă de evenimentele interne este redată în strînsă legătură cu opiniile privitor la căderea monarhiei în Rusia şi impactul acestui eveniment asupra situaţiei de pe front. Este remarcată şi speranţa în victorie, întărită prin intrarea S.U.A. în război împotriva Puterilor Centrale. În acest context, autorul relevă şi momentele de revigorare morală care au marcat societatea după reorganizarea Armatei române şi pregătirea acesteia pentru viitoarele lupte cu trupele germane.

În acest capitol este menţionată atitudinea de compasiune, exprimată în presa ieşeană, faţă de suferinţele din timpul războiului a românilor din Transilvania şi Bucovina. Autorul redă voinţa de unitate naţională, exprimată prin acţiunile ardelenilor şi a bucovinenilor refugiaţi la Iaşi, entuziasmul care domina Iaşiul în momentul sosirii batalioanelor de voluntari români din Rusia şi în timpul depunerii jurămîntului.

Atenţia cititorului este orientată la aspectele de bază ale problemei relaţiilor dintre România şi Rusia specifice sfîrşitului anului 1917 şi începutului anului 1918: dezarmarea şi neutralizarea unităţilor ruseşti bolşevice din Moldova, poziţia Guvernului român faţă de evoluţia situaţiei din Basarabia, acţiunile antiromâneşti ale guvernului lui V. Lenin de la Petrograd.

În capitolul III, autorul evidenţiază momentele esenţiale ale mişcării naţionale din Basarabia, opiniile şi atitudinile faţă de evenimentele derulate în cadrul procesului de unire a Moldovei dintre Prut şi Nistru cu România. Sînt evidenţiate discuţiile şi confruntările politice privind modalitatea de eliberare a românilor basarabeni de sub stăpînirea Rusiei. Autorul face anumite precizări referitoare la poziţia lui Constantin Stere şi argumentele pe care le aduce acesta în favoarea participării României în război, de partea Puterilor Centrale. De rînd cu publicaţiile adepţilor acestui curent – P.P. Carp şi Radu Rosetti –, sînt prezentate şi informaţii despre situaţia din Basarabia, pe care le aduce în articolele sale publicistul Alexis Nour. Utilitatea lor este deosebită pentru cercetătorul preocupat de evoluţia sub toate aspectele (social,

economic, etnic, politic) a Basarabiei în ajunul războiului mondial (p. 135–136).

Informaţiile analizate de autor demonstrează cu prisosinţă că evenimentele din Basarabia aveau un ecou puternic în cercurile politice şi în rîndurile întregii populaţii din Iaşi. Este prezentată opinia publică ieşeană faţă de Congresul Popoarelor din Rusia, la care reprezentanţii basarabeni au exprimat voinţa de autodeterminare a provinciei dintre Prut şi Nistru. În centrul atenţiei sînt hotărîrile Congresului Militar Moldovenesc, constituirea Sfatului Ţării şi proclamarea Republicii Democratice Moldoveneşti. Autorul redă situaţia în care se afla Basarabia la începutul anului 1918, ecoul pe care l-au avut în Iaşi manifestările de unire ale basarabenilor după intrarea trupelor române în provincie. Este apreciată contribuţia lui Constantin Stere la adoptarea actului Unirii de la 27 martie 1918.

Ultimul capitol al lucrării, intitulat „Marea Unire – fapt împlinit", reliefează contextul intern şi extern al unirii Bucovinei şi Transilvaniei, măsurile de legiferare a actelor Unirii, primele acţiuni de integrare a noilor provincii unite în viaţa politică a statului român întregit. Ca şi în cazul Basarabiei, se apreciază entuziasmul care a caracterizat manifestările din Iaşi în sprijinul unirii Bucovinei. Acţiunile forţelor naţionale din Bucovina în faza finală a procesului de unire sînt prezentate în contextul general al reintrării României la 27 octombrie/9 noiembrie în război, alături de aliaţi. Autorul relevă conţinutul şi importanţa articolelor din presă, în care unirea Bucovinei era privită ca reîntregirea Moldovei istorice şi ca un pas decisiv în realizarea Marii Uniri. În consecinţă, sînt concretizate momentele cheie în înfăptuirea Unirii: Adunarea de la 14/27 octombrie 1918 de la Cernăuţi, pregătirea şi convocarea Congresului General al Bucovinei, adoptarea moţiunii prin care se proclama Unirea necondiţionată a provinciei.

Un loc central în descrierea evenimentelor Unirii îl ocupă etapa finală a luptei pentru unirea Transilvaniei cu România. Autorul relevă puternica impresie pe care a produs-o Declaraţia de la Oradea din 29 septembrie/12 octombrie 1918, prin care se proclama dreptul naţiunii române de a hotărî „singură aşezarea ei printre naţiunile libere". În continuarea argumentării documentare, I. Agrigoroaiei evidenţiază momentele esenţiale ale pregătirii şi realizării unirii Transilvaniei: constituirea Consiliului Naţional Român Central, coordonarea acţiunilor cu Comitetul Naţional al românilor din Transilvania de la Viena, condus de Iuliu Maniu, susţinerea mişcării naţionale din partea bisericilor româneşti ortodoxe şi greco-catolice, lansarea Manifestului „Către popoarele lumii", negocierile reprezentanţilor transilvăneni cu autorităţile statale de la Iaşi. Prezentarea cadrului de desfăşurare a Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia este însoţită de redarea impresionantă a entuziasmului general, care a cuprins în acele momente istorice cele mai diverse categorii sociale, cercuri politice şi culturale.

În fine, autorul descrie adoptarea decretelor-legi privind Unirea Basarabiei, a Bucovinei, a Transilvaniei, Banatului, Crişanei şi Maramureşului cu România, ratificarea acestora de către Parlamentul ţării şi primele măsuri de consolidare a statului naţional întregit.

În „Încheiere", autorul prezintă cadrul general de dezvoltare a României după 1918, componenţa etnică a populaţiei, precizînd caracterul naţional al statului întregit şi contribuţia, alături de populaţia românească, a minorităţilor conlocuitoare la edificarea acestuia. Se face referire totodată la tendinţele de revizionism manifestate de către Rusia Sovietică după semnarea tratatelor de pace din anii 1919–1920. În ultimele pagini cititorul este atenţionat de abordarea antiştiinţifică a problemei unităţii naţionale a poporului român prezentă în unele publicaţii apărute la Chişinău.

Un minuţios indice onomastic cuprins în volum ajută cititorul să găsească cu uşurinţă informaţia necesară. Ilustraţiile, în mare parte inedite, contribuie la întregirea imaginii oraşului Iaşi din anii războiului pentru reîntregire. Lucrarea elaborată de către istoricul ieşean Ion Agrigoroaiei este deosebit de importantă prin conţinutul ei, atît pentru cercetători, cît şi pentru publicul larg de cititori, interesaţi să cunoască evenimentele Unirii, opinia publică şi starea de spirit a societăţii româneşti din această perioadă. Cartea va fi utilă corpului didactic din instituţiile de învăţămînt secundar şi universităţi, precum şi studenţilor şi liceenilor.

Gheorghe PALADE

Rodica SOLOVEI, ***Activitatea Guvernămîntului Transnistriei în domeniul social-economic şi cultural (19 august 1941–29 ianuarie 1944)***. Casa Editorială „Demiurg", Iaşi, 2000, 2 p.

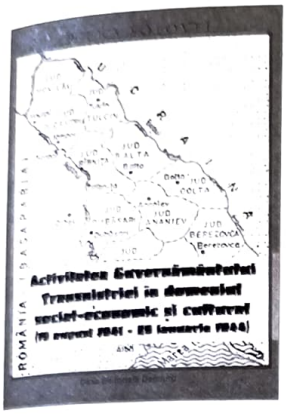

După destrămarea fostului imperiu sovietic, o dată cu deschiderea unor fonduri de arhivă aflate pînă atunci la index şi în contextul unor condiţii de cercetare liberă, fără dictat politic, atenţia cercetătorului ca şi a publicului cititor, a fost orientată spre cunoaşterea unor procese, fenomene, evenimente şi fapte istorice care în trecutul nu prea îndepărtat erau fie ocolite, fie supuse unor grave falsificări. În acest cadru se înscrie deplin lucrarea cercetătoarei Rodica Solovei, apărută la Casa Editorială „Demiurg" din Iaşi.

Partea introductivă a studiului cuprinde o analiză minuţioasă a istoriografiei şi izvoarelor. În baza unor materiale inedite din fondurile de arhivă de la Chişinău, Bucureşti şi Odesa, autoarea evidenţiază unele aspecte esenţiale ce caracterizează activitatea Guvernămîntului Transnistriei în anii 1941–1944. Analiza documentelor, a datelor statistice şi a materialelor memorialistice a fost axată pe elucidarea subiectelor care vin să prezinte un vast tablou al vieţii social-economice culturale şi bisericeşti.

În primul capitol al lucrării, autoarea examinează aspecte privind angajarea Armatei române în operaţiile militare împotriva trupelor sovietice la est de Nistru. Nu sînt trecute cu vederea chestiunile controversate aflate în centrul discuţiilor istoriografice din ultimul timp. Astfel, sunt prezentate opiniile factorilor politici de opoziţie care s-au pronunţat împotriva continuării operaţiilor militare dincolo de Nistru şi, de asemenea, argumentele pe care le aducea mareşalul Ion Antonescu întru susţinerea acţiunilor sale. În baza documentelor, este explicat modul în care s-a instaurat regimul de administrare românesc în teritoriul dintre Nistru şi Bug. Autoarea evidenţiază scopurile şi atributele autorităţilor române în Transnistria, precizînd că „...Guvernul român nu a făcut nici o revendicare teritorială dincolo de Nistru". Autoarea prezintă referinţe privind organizarea administrativă a Transnistriei, subliniind primele măsuri luate de către autorităţile române în vederea aprovizionării populaţiei, apărării patrimoniului public, regimului de proprietate etc.

În capitolul II al lucrării este analizată activitatea Guvernămîntului Transnistriei în domeniul social-economic. Atenţia cititorului este orientată spre măsurile de refacere a economiei devastate de război, satisfacerea necesităţilor populaţiei şi aprovizionarea armatei. Studiul însumează informaţii importante ce se referă la dezvoltarea unor ramuri ale economiei din ţinut precum pomicultura, viticultura, silvicultura şi altele. Sînt remarcate eforturile administraţiei în vederea refacerii şi funcţionării întreprinderilor industriale, subliniindu-se totodată preocupările pentru soluţionarea problemelor stringente de ordin social. Autoarea arată circuitul de mărfuri care erau importate din România şi cantităţile de produse trimise în ţară ori pe front.

Rodica Solovei, examinînd relaţiile între autorităţile româneşti şi locuitorii transnistreni, subliniază atitudinea diferenţiată faţă de diverse comunităţi etnice şi se referă la anumite cazuri de aplicare a violenţei. Este evidenţiat faptul că pentru populaţia românească din Transnistria a fost creat „un regim de protecţie materială şi spirituală, regim care a fost mai blînd decît cel aplicat celorlalţi locuitori". În acest context sînt menţionate o serie de facilităţi acordate populaţiei româneşti (p. 90–91).

Un capitol distinct, al treilea din lucrare, cuprinde analiza activităţii Guvernămîntului Transnistriei în domeniul învăţămîntului, culturii şi al vieţii religioase. Informaţiile statistice permit a urmări evoluţia învăţămîntului primar şi secundar. Relevant este materialul care demonstrează că instruirea şcolară în Transnistria se realiza în limba maternă a comunităţilor etnice conlocuitoare. Este caracterizată şi activitatea corpului didactic al Universităţii din Odesa. Sînt evidenţiate eforturile administraţiei româneşti pentru organizarea vieţii teatrale, a muzeelor şi a altor instituţii de cultură. Analiza vieţii religioase, în prim-plan, cuprinde măsurile de redeschidere a bisericilor, pregătirea cadrelor de preoţi în seminarele teologice. Este subliniată contribuţia bisericii la redeşteptarea conştiinţei naţionale a românilor transnistreni. Se apreciază în acest mod diminuarea consecinţelor nefaste ale regimului bolşevic în domeniul vieţii spirituale.

Cartea mai cuprinde, pe lîngă prezentarea bibliografiei, o serie de anexe, incluzînd documentele referitoare la înfiinţarea Guvernămîntului Transnistriei şi structura acestuia, ordonanţe şi directive

ale guvernatorului Gheorghe Alexianu, tabele de evidenţă a instituţiilor de învăţămînt şi a corpului didactic, date privind mişcarea personalului bisericesc şi situaţia clerului din Transnistria.

În concluzie menţionăm că lucrarea doamnei Rodica Solovei este cuprinzătoare prin subiectele abordate şi argumentarea documentară. Textul, redactat româneşte impecabil, suscită interesul cititorului prin conţinutul materialului expus, prin tezele evidenţiate şi modalitatea de abordare a celor mai importante subiecte privind viaţa social-economică, administrativă şi spirituală a Transnistriei în perioada menţionată. Exprimăm convingerea că studiul publicat va fi util unui cerc larg de cititori, mai ales corpului didactic din instituţiile şcolare, liceale şi universitare.

Gheorghe PALADE

Mariana ŞLAPAC, ***Cetăţi medievale din Moldova (mijlocul secolului al XIV-lea–mijlocul secolului al XVI-lea)***, Editura „ARC", Chişinău, 2004, 372 p.

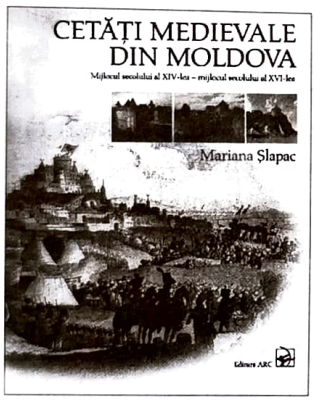

Păstrarea patrimoniului arhitectural rămîne o problemă de actualitate a societăţii contemporane. Monumentele arhitecturale beneficiază în mod constant de dinamica experienţelor constructive şi de puterea legăturilor cu tradiţia, prin care ele îşi asigură personalitatea.

Sprijinindu-se pe un vast material documentar, Mariana Şlapac a încercat să reconstituie imaginea de ansamblu a arhitecturii militare din Moldova istorică. Obiectul studiului dat îl constituie fortificaţiile Tighina, Soroca, Orheiul Vechi, Hotin etc.

Autorul a cercetat un număr impunător de documente de arhivă din Chişinău, Bucureşti, Kiev, Sankt Petersburg, Varşovia. De asemenea, în circuitul ştiinţific au fost introduse materiale grafice de la instituţiile de profil din Kiev, Odesa, Bucureşti şi Chişinău. Acestea contribuie la elucidarea unor aspecte nestudiate sau insuficient explorate, legate de istoria şi arhitectura cetăţilor medievale din Moldova.

Volumul are următoarea structură: prefaţă, introducere, trei capitole, încheiere, abrevieri şi anexe.

În primul capitol al lucrării se arată importanţa fortificaţiilor în asigurarea desfăşurării comerţului. În evoluţia artei fortificaţiilor autorul distinge patru etape: 1) de la Bogdan I pînă la Petru I Muşat (1363–1375); 2) de la începutul domniei lui Petru I Muşat pînă la începutul domniei lui Ştefan cel Mare (1375–1457); 3) de la domnia lui Ştefan cel Mare (1457–1504) pînă la începutul domniei lui Petru Rareş (1527); 4) de la prima domnie a lui Petru Rareş (1527–1538) pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. În acest capitol mai sînt prezentate: organizarea militară, gîndirea şi arta militară, categoriile fortificaţiilor, tipurile de apărare în arta fortificaţiilor.

În capitolul al II-lea, în centrul atenţiei autorului s-au aflat particularităţile arhitecturale, tipologice şi constructive ale fortificaţiilor. Vorbind despre arhitecţi, autorul observă că ei proveneau din spaţii culturale diferite: bizantin, nordic, vest şi central-european, oriental. Aceştia erau secondaţi de un număr mare de zidari şi salahori autohtoni. Tot aici, autorul analizează inscripţiile şi reprezentările oficiale şi neoficiale, semnele lapidare şi apotropaice.

Capitolul al III-lea cuprinde morfologia elementelor componente ale celor mai importante fortificaţii de piatră. În opinia autorului, toate elementele exterioare ale fortificaţiilor sînt construite în aşa fel încît să „provoace" pătrunderea pentru a intercepta accesul inamicului în spaţiul intramuran. Zidurile sînt indispensabile tuturor cetăţilor de piatră. Turnurile capătă diferite forme de plan, cunoscute atît în Orient cît şi în Occident.

Construcţiile interioare includ clădiri administrative, de locuit, religioase, de serviciu ş.a. În arhitectură sînt prezente motive gotice, bizantine şi orientale. Potenţialul defensiv de suprafaţă este conjugat cu cel subteran. Aici se află spaţii inaccesibile inamicului: încăperi pentru adunarea oştii, galerii de evacuare, magazii, tainiţe ş.a.

Valoarea lucrării sporeşte şi prin anexele de la sfîrşitul studiului, care conţin: parametrii principali ai celor mai importante cetăţi de piatră din Moldova medievală; glosarul de termeni de arhitectură militară, care îl vor ajuta pe cititor să înţeleagă terminologia de arhitectură; lista pîrcălabilor cetăţilor voievodale din Moldova pînă la mijlocul secolului al XVI-lea. Cele 32 de planşe color ce reprezintă imaginile cetăţilor medievale din Moldova completează informaţia conţinută în textul lucrării.

Lucrarea este destinată studenţilor şi profesorilor de istorie, arhitecţilor, arheologilor, restauratorilor,

criticilor de artă ş.a. Ea poate servi ca material didactic la cursurile de istorie a românilor şi de istorie a arhitecturii în spaţiul românesc. Cu acelaşi succes studiul poate fi util şi altor categorii de specialişti, precum şi publicului larg interesat de cultura şi civilizaţia medievală.

Viorel BOLDUMA

Andrei EŞANU, Valentina EŞANU, *Epoca lui Ştefan cel Mare. Oameni, destine şi fapte*, Editura Institutului Cultural Român, Bucureşti, 2004, 560 p.

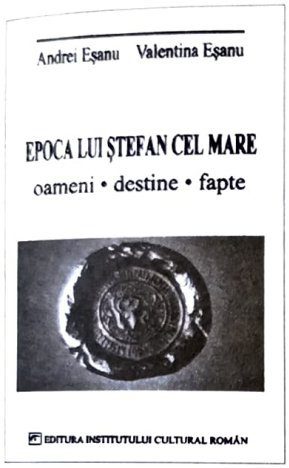

Volumul de faţă, divizat în două părţi, înmănunchează o serie de studii şi cercetări elaborate în ultimii cinci-şase ani, care, direct sau indirect, au drept obiect de studiu epoca marelui voievod Ştefan cel Mare şi a urmaşilor săi.

Prima parte a cărţii cuprinde o serie de investigaţii în care sînt abordate diverse probleme controversate sau mai puţin elucidate, legate de familia şi personalitatea lui Ştefan cel Mare, precum şi alte aspecte ce ţin de activitatea celebrului voievod. Dacă studiul *Ştefan cel Mare şi epoca sa* apreciază activitatea politică, militară şi cultural-ctitoricească a lui Ştefan cel Mare, apoi în studiile despre Bogdan al II-lea şi Maria-Oltea se încearcă de a face mai multă lumină asupra ascendenţei şi familiei din care se trăgea Ştefan cel Mare. Aici mai sînt abordate probleme legate de viaţa şi activitatea lui Ştefan cel Mare pe multiple planuri. În studiul *O ipoteză: cînd s-a născut Ştefan cel Mare?* se propune o nouă abordare privind data naşterii domnului, iar în celelalte articole sînt întreprinse încercări de a soluţiona mai multe probleme legate de viaţa şi activitatea voievodului, care au interpretări şi rezolvări diferite în literatura de specialitate.

În ultimele studii din acest compartiment sînt luate în dezbatere o serie de aspecte ce ţin de epoca marelui voievod, în special este publicată şi comentată o cronică necunoscută din epoca lui Ştefan cel Mare, care ne aduce informaţii privind orizontul de cunoaştere şi de maturitate politică a unor cărturari din Moldova la răscrucea secolelor XV şi XVI; sînt propuse rezolvări noi ale unor probleme dezbătute de mai multă vreme în istoriografia românească.

Compartimentul mai cuprinde un şir de studii dedicate unor mari personalităţi din epoca lui Ştefan cel Mare, cum ar fi Manoil Grecul, sfetnicul voievodului în primii zece ani de domnie (1457–1467), Vlaicul pîrcălab, unchiul domnului, Duma pîrcălab, fiul lui Vlaicul şi văr drept al lui Ştefan cel Mare.

Partea a II-a a lucrării include o serie de articole consacrate unor probleme de administrare a unor cetăţi şi ţinuturi din nord-estul şi estul Moldovei. Aceste studii, deşi cuprind în primul rînd domnia lui Ştefan cel Mare, în virtutea necesităţii investigării problemei sau diferitelor aspecte de la origini pînă la un anumit final firesc, delimitat în timp, cuprind perioade istorice mai mari. În viziunea noastră, acest procedeu investigativ ne oferă posibilitatea de a vedea mai obiectiv cum se înscrie epoca lui Ştefan cel Mare în şirul de evenimente şi fapte ale istoriei românilor.

În finalul acestei părţi, se propune un tabel cu informaţii sumare privind administratorii cetăţilor şi ţinuturilor din Moldova de la est de Prut pe parcursul secolului al XIV-lea – mijlocul secolului al XVIII-lea, paralel cu domnii Ţării Moldovei din această perioadă.

Volumul se doreşte a fi un modest omagiu marelui voievod al Moldovei cu ocazia comemorării a unei jumătăţi de mileniu de la moartea sa. Studiile incluse în volum sînt elaborate cu sprijinul Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei, al Institutelor de Istorie „Nicolae Iorga" şi „A.D. Xenopol" din Iaşi ale Academiei Române, precum şi al Consiliului Suprem pentru Ştiinţă şi Dezvoltare Tehnologică al Republicii Moldova.

Red.

O, bărbat glorios şi victorios, care ai biruit pe toţi regii... Om fericit, căruia soarta i-a hărăzit cu multă dărnicie toate darurile. Căci pe cînd altora le-a dat numai unele însuşiri, şi anume, unora prudenţă împreunată cu şiretenie, altora virtuţi eroice şi spirit de dreptate, altora biruinţă contra duşmanului, numai ţie ţi le-a hărăzit, la un loc, pe toate. Tu eşti drept, prevăzător, isteţ, biruitor contra tuturor duşmanilor. Nu în zadar eşti socotit printre eroii secolului nostru.

MIECHOWSKI

Ştefan cel Mare şi Sfînt (1457–1504). Bibliografie. Redactor ştiinţific: Andrei Eşanu, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, Chişinău, 2004, 264 p.

Împlinirea a 500 de ani de la trecerea în eternitate a lui Ştefan cel Mare şi Sfînt constituie un prilej de evocare şi cinstire a celui mai de seamă domn al Moldovei, care timp de aproape o jumătate de secol a desfăşurat o vastă activitate politică, militară, ctitoricească, spirituală şi culturală, de nivel european.

Bibliografia de faţă sistematizează bogatul material bibliografic prin care este scoasă în evidenţă viaţa şi personalitatea lui Ştefan cel Mare sub cele mai diverse aspecte.

Volumul bibliografic debutează cu eseul „O reflectare a conştiinţei naţionale" urmat de un argument asupra organizării lucrării, „Tabel cronologic" al vieţii şi activităţii domnitorului, apoi bibliografia propriu-zisă.

Bibliografia include culegeri de documente istorice şi cronici, studii monografice, articole ştiinţifice şi enciclopedice, de popularizare, studii şi cercetări, teze ale referatelor şi comunicărilor la conferinţe şi simpozioane ştiinţifice, recenzii, lucrări literare, materiale iconografice privind originea, familia, activitatea pe multiple planuri a marelui voievod, publicaţii apărute în Republica Moldova, România şi în alte ţări, în limbile română, engleză, franceză, germană, rusă, poloneză, turcă, maghiară.

Materialele bibliografice sunt structurate în 8 compartimente: *Izvoare, Studii istorice, Cultură, artă şi spiritualitate în timpul lui Ştefan cel Mare, Chipul lui Ştefan cel Mare în folclor, literatură şi artă, Canonizarea lui Ştefan cel Mare, Ştefan cel Mare – un simbol peste veacuri, Materiale jubiliare, Materiale de popularizare.*

Structurarea materialelor este tematică. În cadrul compartimentelor, acestea sunt aranjate în ordinea alfabetică a numelor autorilor, în subcompartimentele „Documente" şi „Cronici" mai întâi sunt incluse documentele istorice, cronicile, apoi studiile ştiinţifice.

Investigarea bibliografică a fost înfăptuită în baza ediţiilor bibliografiei de ramură, a colecţiilor Bibliotecii Naţionale, Bibliotecii Academiei de Ştiinţe, arhivelor Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei şi Muzeului Literaturii Române „M. Kogălniceanu" din Chişinău (lista este anexată la sfîrşitul lucrării).

Descrierile bibliografice sunt însoţite de adnotări informative şi sunt efectuate conform standardelor în vigoare:

STAS 12629/1-88 „Descrierea bibliografică a documentelor. Schema generală".

SM 201:2001 „Descrierea bibliografică a documentelor. Documente grafice".

STAS 8256-82 „Informare şi documentare. Prescurtarea cuvintelor şi expresiilor tipice româneşti şi străine din referinţe bibliografice".

GOST 7.12-93. SIBID „Sokraşcenie russkih slov i slovosocetanij v bibliograficeskom opisanii proizvedenij pečati".

Publicaţiile în limba rusă sunt transliterate conform standardului SRISO 9:1997 „Informare şi documentare. Transliterarea caracterelor chirilice în caractere latine. Limbi slave şi neslave", iar cele apărute cu caractere chirilice sunt transcrise în grafie latină şi marcate cu un asterisc (*).

Pentru a facilita şi mai mult căutarea informaţiei, lucrarea este înzestrată cu doi indici auxiliari: „Indice de nume" şi „Indice geografic şi etnografic". Majoritatea lucrărilor a fost consultată *de visu.*

Bibliografia „Ştefan cel Mare şi Sfînt" are drept scop informarea specialiştilor din diferite domenii şi a celor care se interesează de istoria Ţării Moldovei, de viaţa şi faptele glorioase ale lui Ştefan cel Mare întru apărarea pămîntului strămoşesc.

Red.

Figura lui Ştefan cel Mare este fără îndoială una din acele figuri ale istoriei noastre care ies din uitarea care se dă tuturor figurilor mari de la noi, pentru că ea a rămas ca o putere de legendă, chiar în mintea poporului neştiutor de carte, ca o figură a unui mare apărător al ţării [...] De aceea atît istoricii cît şi poeţii s-au ocupat de această figură, care a rămas încă vie, pe cîtă vreme celelalte figuri ale istoriei noastre au rămas între filele cronicilor, care nu mai sînt cercetate astăzi [...] Ştefan cel Mare nu era un cruciad [...] care se duce să moară pe teritoriu străin în luptele cu turcii, ci considera că datoria lui era să-şi apere ţara şi nu să facă aventuri.

P.P. PANAITESCU

Andrei EŞANU, Valentina EŞANU, *Descrierea Moldovei de Dmitrie Cantemir în cultura europeană,* Editura „Pontos", Chişinău, 2004, 596 p.

Jubileul de 330 de ani din ziua de naştere a marelui om de ştiinţă şi cultură Dimitrie Cantemir a fost celebrat în Republica Moldova cu o amploare deosebită pe întreg parcursul anului 2003. În prestigioase foruri ştiinţifice şi culturale, în universităţi şi muzee, în licee, şcoli şi biblioteci au avut loc acţiuni culturale susţinute, expoziţii şi sesiuni ştiinţifice prin care a fost evocată şi comemorată figura remarcabilă a distinsului nostru precursor.

Una din concluziile principale care s-a desprins din această suită de manifestări a arătat că editarea, cercetarea şi popularizarea scrierilor lui Dimitrie Cantemir, a moştenirii sale ştiinţifice, literare, filosofice şi muzicale se află la început de cale în Republica Moldova. Deosebit de acut se simte lipsa ediţiilor cantemiriene în instituţiile de învăţământ preuniversitar şi universitar.

Lucrarea de faţă îşi propune să familiarizeze tineretul studios, publicul larg cititor, oamenii de cultură şi ştiinţă cu unul dintre cele mai importante tratate ştiinţifice cantemiriene, *Descrierea Moldovei.*

Ediţia este structurată în trei părţi:

– prima parte cuprinde biografia şi caracteristica succintă a principalelor opere ale lui Dimitrie Cantemir;

– partea a doua cuprinde un studiu monografic riguros privind *Descrierea Moldovei* şi inserează ample investigaţii dedicate procesului de elaborare a lucrării, a legăturilor marelui nostru cărturar cu cercurile ştiinţifice din Rusia şi cu Academia din Berlin în perioada scrierii nemuritoarei opere; caracteristica manuscriselor în limba latină şi a traducerilor în diferite limbi; editarea şi receptarea celebrei opere cantemiriene în cultura europeană, inclusiv în cea românească, prin traduceri şi ediţii în limbile germană, rusă, română ş.a.;

– partea a treia cuprinde textul original în limba latină al *Descrierii Moldovei* de Dimitrie Cantemir într-o variantă manuscrisă de la mijlocul secolului al XVIII-lea, care se păstrează în prezent în secţia de cărţi rare şi manuscrise a Bibliotecii regionale ştiinţifice „A.M. Gorki" din Odesa. Textul în redacţia latină este reprodus în mărime naturală după o fotocopie integrală a acestui codice din fondurile Secţiei de cărţi rare şi manuscrise a Bibliotecii Naţionale a Republicii Moldova. O descriere mai detaliată a acestui manuscris a se vedea în capitolul III, punctul 6 al părţii a II-a a lucrării. Manuscrisul în cauză este cel mai complet şi, din punctul nostru de vedere, cel mai fidel originalului cantemiresc al *Descrierii...,* fapt ce i-a determinat pe autori să-l reproducă în volumul de faţă.

Lucrarea mai include numeroase ilustraţii ce ţin de iconografia cantemireştilor, trei anexe reprezentînd *Harta Moldovei* de Dimitrie Cantemir şi o schemă a manuscrisului şi ediţiilor operei cantemiriene pe parcursul secolelor XVIII–XX, precum şi indici de nume şi geografic.

Atît studiile din prima şi a doua parte, cît şi textul manuscris în limba latină pot fi utilizate cu real folos de către studenţi şi elevi, de cercetători şi cadre didactice la studierea şi predarea operei lui Dimitrie Cantemir, precum şi la studierea limbii latine după un text original în limba latină medievală, în care a scris precursorul nostru. Dacă încercăm să descifrăm textul latin anexat al *Descrierii...,* observăm că acesta se citeşte destul de uşor şi poate fi utilizat drept material didactic la cursurile de limbă latină în universităţi şi licee.

Lucrarea a fost elaborată în cadrul Secţiei de istorie a culturii şi ştiinţei a Institutului de Istorie al Academiei de Ştiinţe a Moldovei şi cu sprijinul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române.

Red.

Emanciparea unei clase nu poate fi făcută numai de o generaţie, ea e ca un copac care creşte foarte încet şi nu dă decît puţine roade celui ce-l sădeşte: urmaşii se vor bucura de roadele lui numai în virtutea diferitelor moşteniri lăsate de predecesori în mersul omenirii înainte.

Ştefan NĂDEJDE

Jean NOUZILLE, *Moldova. Istoria tragică a unei regiuni europene,* Editura „Prut Internaţional", Chişinău, 2005, 372 p.

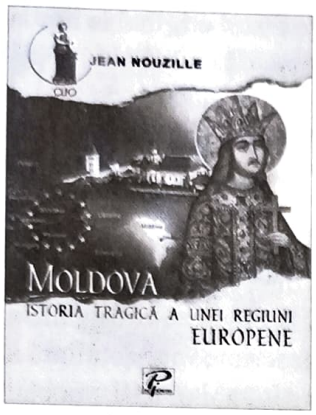

Istoricul francez, dr. Jean Nouzille, specialist notoriu în istoria Europei Centrale şi de Sud-Est, prin lucrarea *Moldova. Istoria tragică a unei regiuni europene*, se înfăţişează pentru prima oară cititorului din Republica Moldova.

S-a născut la 26 mai 1926. A studiat la Şcoala Militară Specială din Saint-Cyr-Coëquidan şi a urmat Cursurile Militare Superioare Ştiinţifice şi Tehnice. În calitate de ofiţer în armata franceză, a participat la războaiele din Indochina şi Algeria. După încheierea carierei militare, studiază la Universitatea din Strasbourg. Apoi susţine teza de doctor la Institutul de Studii Superioare Europene. Predă cursuri referitoare la istoria Europei Centrale şi de Sud-Est la Şcoala Militară Specială din Saint-Cyr, la Universitatea de Ştiinţe Umaniste din Strasbourg III.

Actualmente, este preşedinte al Comitetului European de Istorie şi Strategie Balcanice. Conduce Seminarul de Istorie a Europei Centrale şi de Sud-Est (secolele XV–XX), care îşi desfăşoară lucrările la Universitatea „Marc Bloch" din Strasbourg, este colaborator al Centrului de Istorie a Europei Centrale de pe lîngă Universitatea din Paris IV – Sorbonne.

Jean Nouzille este autorul a numeroase lucrări ştiinţifice. Un loc aparte în preocupările ştiinţifice ale savantului îl ocupă tematica românească. În 1993 a publicat, la Strasbourg, în limba franceză, lucrarea *La Transylvanie. Terre de contacts et de conflicts*. Ulterior, cartea a fost tradusă în alte limbi de circulaţie europeană (engleză, italiană, greacă). În 1996, studiul respectiv a apărut şi în versiune română. În 1997, Jean Nouzille publică, la Bucureşti, la Editura „Semne", în limbile franceză şi română, lucrarea *Calvarul prizonierilor de război români în Alsacia–Lorena. 1917–1918*.

Interesul distinsului istoric francez faţă de istoria Republicii Moldova nu este deloc întîmplător. După proclamarea independenţei (27 august 1991), o dată cu obţinerea statutului de subiect al dreptului internaţional, Republica Moldova devine o zonă foarte sensibilă şi explozibilă pe continentul european. Această stare de lucruri, care, în mare parte, se datorează trecutului istoric al teritoriului dintre Prut şi Nistru, poate destabiliza situaţia social-politică a ţărilor învecinate.

Jean Nouzille, în baza unui număr impresionant de surse istoriografice, provenite din diverse ţări, ne propune o viziune proprie a istoriei Moldovei. Actualul teritoriu al Republicii Moldova, în Antichitate şi în perioada Evului Mediu, a făcut parte din lumea latină şi europeană. Deturnaţi din cursul lor firesc de dezvoltare, românii din Moldova Orientală (Basarabia), în secolul al XIX-lea şi în cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, cunosc un intens proces de rusificare, fapt ce condiţionează îndepărtarea lor de la trunchiul latin şi european.

Valoroase sînt aprecierile făcute de Jean Nouzille evenimentelor ce s-au derulat în zonă după proclamarea independenţei Republicii Moldova. Autorul expune sugestii pertinente referitoare la politica Federaţiei Ruse faţă de Republica Moldova, aducînd noi argumente despre implicarea Rusiei în crearea şi susţinerea regimurilor separatiste din Transnistria şi Găgăuzia. O atenţie deosebită este acordată problemei federalizării Republicii Moldova.

Interesante sînt aprecierile pe care le face Jean Nouzille raporturilor Chişinăului cu liderii de la Tiraspol. Autorul analizează factorii care-i uneşte şi care-i dezbină pe liderii de pe cele două maluri ale Nistrului.

Deşi de la proclamarea independenţei Republicii Moldova au trecut aproape 15 ani, viitorul acestui stat rămîne deocamdată incert.

Încotro, Moldova? – este întrebarea pe care o pune autorul în partea finală a cărţii. Răspunsul pe care îl oferă specialistul în materie de istorie este următorul: *Istoria, deşi tragică, a acestei regiuni europene, ne legitimează pe noi, cei care trăim actualmente pe teritoriul Republicii Moldova, să pretindem, şi nu fără temei, vectorul european al dezvoltării noastre.*

Cartea dlui Jean Nouzille este deosebit de necesară intelectualilor, în special celor din Republica Moldova. Ne exprimăm convingerea că lucrarea respectivă va ocupa un loc deosebit în istoriografia contemporană a românilor şi va deveni una de referinţă în redactarea altor studii istorice.

Ion NEGREI

O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918). Ediție îngrijită, studiu introductiv și selecția imaginilor de Ion Negrei și Dinu Poștarencu, Editura „Prut Internațional", Chișinău, 2004, 288 p.

La 27 noiembrie / 10 decembrie 1918, după votarea Legii privind reforma agrară în Basarabia, deputații Sfatului Țării au acceptat anularea condițiilor conținute în actul din 27 martie / 9 aprilie 1918 referitor la unirea Basarabiei cu România. Astfel, prin adoptarea Declarației de unire necondiționată, Sfatul Țării, în calitatea sa de for legislativ al Basarabiei, își duce la bun sfîrșit misiunea istorică, autodizolvîndu-se.

Consiliul de Miniștri al României, în ședința din 29 decembrie 1918, a dispus instituirea la Chișinău a Comisiei pentru lichidarea lucrărilor Sfatului Țării, în sarcina căreia au fost puse următoarele: a) să sistematizeze actele Sfatului Țării pentru a fi predate Arhivelor Statului; b) să alcătuiască un studiu istoric despre Sfatul Țării; c) să controleze și să lichideze documentația financiară a Sfatului Țării.

În numărul din 21 martie 1919 al ziarului *Bessarabia*, Comisia de lichidare a Sfatului Țării informa cititorii că s-a procedat la elaborarea și editarea istoriei Sfatului Țării și, în genere, a Basarabiei, începînd de la 1812 și pînă în prezent.

Comisia a lansat un apel adresat, cu precădere, foștilor deputați ai Sfatului Țării, foștilor directori generali, miniștrilor și directorilor în funcție, celor care într-un mod sau altul au participat la evenimentele din 1917–1918, precum și celor care și-au adus contribuția la mișcarea de eliberare națională din Basarabia înainte de 1917, să prezinte scurte autobiografii, însemnări personale, amintiri și alte materiale referitoare la istoria Basarabiei.

Studiul istoric despre Sfatul Țării, întocmit sub auspiciile Comisiei de lichidare a Sfatului Țării, avînd textul dactilografiat pe 213 file, cu note la subsol, unele dintre care, fiind scrise cu litere de mînă, a rămas nepublicat după elaborarea lui. El a stat mult timp depozitat la Arhiva Națională a Republicii Moldova într-un dosar separat (f. 727, inv. 2, d. 1). Deși nu este datat, editorii lui consideră că el a fost redactat pe parcursul celor 6 luni de activitate a Comisiei de lichidare a Sfatului Țării, care dispunea și de un serviciu de dactilografiere.

Studiul despre Sfatul Țării a rămas needitat, bănuim, din cauza că între timp expirase termenul de activitate acordat Comisiei de lichidare a Sfatului Tării, iar mijloacele alocate nu au fost suficiente pentru a trimite lucrarea la tipar.

În manuscrisul dactilografiat nu este indicat autorul sau, poate, autorii. Cunoaștem doar, potrivit informației din presa vremii, că la etapa inițială de elaborare a studiului au fost angajați ca „redactori principali" Dimitrie Munteanu-Rîmnic și Iustin Frățiman. După unele cercetări am stabilit că la elaborarea studiului istoric despre Sfatul Țării și-a dat concursul și Hristea Dăscălescu.

Cu toate acestea, rămînem la ferma convingere că redactarea de bază sau, poate, chiar completă a textului îi aparține lui Iustin Frățiman. Drept dovadă servește stilul lucrării, ce denotă un mod de exprimare cu accente basarabene, șirul surselor consultate, scrise în limba rusă (limbă pe care nu o posedau Hristea Dăscălescu și Dimitrie Munteanu-Rîmnic), cunoașterea profundă a evenimentelor desfășurate în Basarabia pe parcursul anului 1917 și începutul anului 1918 și descrierea lor multilaterală, cu detalii care nu puteau să scape unui martor ocular, implicat în aceste evenimente. Toate aceste trăsături evidențiate putea să le imprime lucrării doar basarabeanul Iustin Frățiman.

Realizată imediat după producerea în Basarabia a evenimentelor din 1917–1918, lucrarea respectivă reprezintă un document al timpului, ea este de o inestimabilă valoare științifică în istoriografia referitoare la Basarabia.

Ion NEGREI,
Dinu POȘTARENCU

ACTUL UNIRII
VOTAT DE SFATUL ȚĂRII
LA 27 MARTIE ST. V. 1918.
ÎN NUMELE POPORULUI BASARABIEI, SFATUL ȚĂRII DECLARĂ REPUBLICA DEMOCRATICĂ MOLDOVENEASCĂ (BASARABIA) ÎN HOTARELE EI DINTRE PRUT, NISTRU, DUNĂRE, MAREA NEAGRĂ ȘI VECHILE GRANIȚE CU AUSTRIA, RUPTĂ DE RUSIA ACUM O SUTĂ ȘI MAI BINE DE ANI DIN TRUPUL VECHII MOLDOVE, ÎN PUTEREA DREPTULUI ISTORIC ȘI DREPTULUI DE NEAM, PE BAZA PRINCIPIULUI CĂ NOROADELE SINGURE SĂ-ȘI HOTĂRASCĂ SOARTA LOR, DE AZI ÎNAINTE ȘI PENTRU TOTDEAUNA, SE UNEȘTE CU MAMA SA ROMÂNIA
TRĂIASCĂ UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA
DE-A PURURI ȘI TOTDEAUNA!
PREȘEDINTELE SFATULUI ȚĂRII,
ION INCULEȚ.
VICE PREȘEDINTE
PAN HALIPPA.
SECRETARUL SFATULUI ȚĂRII
I. BUZDUGAN.

Pavel MORARU, ***Bucovina sub regimul Antonescu (1941–1944). I. Administraţie. Economie. Societate***, Editura „Prut Internaţional", Chişinău, 2004, 288 p.

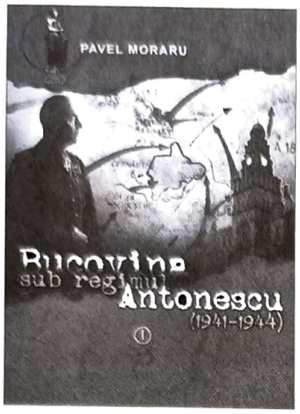

Al Doilea Război Mondial continuă să fie una din temele pasionante şi atractive atît pentru istorici, cît şi pentru cititorii avizi de istorie naţională şi universală. Anumite aspecte legate de marea conflagraţie sînt controversate, dar şi mai multe au fost şi continuă să fie acoperite de întunericul necunoaşterii. În acest context se înscriu şi problemele referitoare la Bucovina anilor 1941–1944.

Cartea semnată de Pavel Moraru, prin problematica abordată, prezintă realitatea istorică din Bucovina, demascînd totodată falsificările comise de istoriografia sovietică şi cea ucraineană.

În volum este reflectată starea de spirit a populaţiei, atitudinea opoziţiei şi opiniei publice în general faţă de războiul antisovietic. O atenţie importantă este acordată imaginii generalului Antonescu, încrederii de care se bucura „conducătorul statului" din partea majorităţii populaţiei.

Autorul arată poziţia bucovinenilor faţă de revenirea administraţiei româneşti: „Populaţia românească dar şi o bună parte a minoritarilor a întîmpinat cu bucurie Armata română. Este adevărat că, în unele localităţi locuite în majoritate de ucraineni, reinstalarea autorităţilor române a întîlnit unele dificultăţi. Ucrainenii, animaţi de ideea constituirii statului ucrainean independent, au opus chiar rezistenţă, dorind înglobarea părţii de nord a Bucovinei în viitorul stat ucrainean".

Este semnalat dezacordul opoziţiei privind izolarea provinciilor dezrobite de restul statului român. Asemenea acţiuni, în opinia opoziţiei, nu puteau decît să perpetueze înstrăinarea bucovinenilor şi basarabenilor.

Importante sînt consideraţiile autorului privind organizarea şi funcţionarea aparatului administrativ în provinciile eliberate.

În opinia autorului administraţia reinstalată în Bucovina nu a fost lipsită de neajunsuri (unii funcţionari s-au compromis, fiind implicaţi în afaceri dubioase, etc.), însă au fost luate măsuri de pedepsire a vinovaţilor şi de lichidare a carenţelor.

Cititorul este familiarizat cu măsurile autorităţilor instalate pentru reanimarea vieţii social-economice din Bucovina eliberată, cum ar fi: aprovizionarea populaţiei cu produsele necesare, reorganizarea comerţului şi industriei, ridicarea productivităţii în agricultură, refacerea căilor de comunicaţii şi reorganizarea transportului, redeschiderea băncilor, reorganizarea învăţămîntului şi a structurilor ocrotirii sănătăţii şi asigurării sociale etc., etc.

Autorul constată că administraţia românească a muncit mult la dezvoltarea tuturor domeniilor vieţii, obţinîndu-se rezultate foarte bune; ceea ce s-a făcut în perioada studiată a depăşit cu mult rezultatele obţinute pe parcursul întregii perioade interbelice.

Autorul menţionează că operaţiunea de românizare a vieţii din Bucovina (în special, a celei economice) – înlocuirea elementelor de origine etnică străină cu cele româneşti – nu a dat rezultatele scontate, din cauza deficitului de specialişti, însă cu timpul această activitate putea fi desăvîrşită, punîndu-se accentul pe instruirea tineretului.

Credem că cititorul acestui volum va fi de acord cu ideea că regimul Antonescu s-a străduit să creeze din Bucovina (şi Basarabia) un model nou pentru restul ţării (nu numai în domeniul organizării teritorial-administrative).

Recucerirea nordului Bucovinei de către Armata sovietică (martie–aprilie 1944) a marcat reinstalarea regimului de subjugare a bucovinenilor, revenirea la „valorile" comuniste – teroarea şi foametea.

Sudul Bucovinei a împărtăşit soarta întregii ţări. După 23 august 1944, aici a fost instalată administraţia militară de ocupaţie sovietică, care a avut cele mai nefaste consecinţe în toate domeniile vieţii: pauperizarea populaţiei, care a dus la foamete, dereglarea transportului (unele linii ferate au fost lărgite după modelul sovietic), dezorganizarea agriculturii (prin rechiziţionarea vitelor de către Armata sovietică) etc.

Această carte este recomandată tineretului studios, dar şi tuturor celor care vor să-şi creeze o imagine clară despre Bucovina în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

Ilie GULICA

Dinu POŞTARENCU

ACTIVITATEA LUI ŞTEFAN CIOBANU ÎN ANII 1917–1918 (55 de ani de la moarte)

Ştefan CIOBANU (1883–1950)

Prăbuşirea autocraţiei în Rusia ţaristă, ca rezultat al revoluţiei din februarie 1917, a dus la instaurarea unui climat politic benefic desfăşurării mişcării de eliberare naţională a popoarelor subjugate, inclusiv a românilor basarabeni.

Printre militanţii de vază ai acestei mişcări se numără şi Ştefan Ciobanu. În timpul acestor evenimente, el se afla la Bolgrad, unde activa în calitate de profesor la liceul din acest oraş aşezat în sudul Basarabiei.

În faza iniţială a evenimentelor, în fruntea mişcării pentru dobîndirea drepturilor politice şi naţionale ale românilor basarabeni s-a situat Partidul Naţional Moldovenesc, constituit la 3 aprilie 1917. Se consideră că Ştefan Ciobanu este unul dintre cei care a lansat ideea creării lui[1]. Drept argument serveşte scrisoarea expediată redacţiei ziarului „Cuvînt Moldovenesc" de către un grup de luptători din Bolgrad, printre semnatari figurînd şi Ştefan Ciobanu. În scrisoarea primită la redacţie pe data de 17 martie, se menţionează că este necesar „să se adune toate elementele culte moldoveneşti din toate unghiurile Basarabiei", precum şi „toată suflarea românească luminată din toate colţurile Rusiei". Iar celor grupaţi în jurul ziarului li se propunea să ia „iniţiativa organizării unei adunări a elementelor moldoveneşti", aceasta avînd misiunea de a pune în discuţie şi chestiunea privind „alcătuirea unui comitet naţional, care să poarte grijă tuturor nevoilor naţionale ale neamului nostru din Basarabia"[2].

Totodată, după cum afirmă istoricul Ion Ţurcanu, la Bolgrad ia fiinţă prima structură teritorială a Partidului Naţional Moldovenesc[3], avîndu-l ca membru fondator şi pe Ştefan Ciobanu. Prin hotărîrea adoptată în cadrul şedinţei din 11 aprilie, publicată în paginile „Cuvîntului Moldovenesc" din 23 aprilie, membrii acestui comitet local au formulat o serie de revendicări: în şcolile din Basarabia să fie introdusă predarea în limba română; limba slavonă, prezentă în Biserică, să fie înlocuită prin cea a poporului; Biserica basarabeană să fie autocefală; funcţiile din cadrul instituţiilor administrative şi judecătoreşti să fie acordate băştinaşilor"[4].

Între timp, atmosfera politică a devenit mai efervescentă, permanent producîndu-se diverse acţiuni publice. În zilele de 21–24 mai 1917, la Chişinău, a avut loc Primul Congres al ţăranilor din Basarabia. Participînd la lucrările lui, Ştefan Ciobanu, în discursul său, a scos în evidenţă problemele grave cu care se confruntă învăţămîntul. Ziarul chişinăuian de expresie rusă *Svobodnaia Bessarabia*, în numărul său din 24

mai, a subliniat că referatul lui Ştefan Ciobanu despre şcoală naţională, prezentat la acest congres, a fost susţinut în unanimitate[5].

Ştefan Ciobanu prezintă un raport privind organizarea instruirii în şcolile moldoveneşti[6] şi la Congresul învăţătorilor moldoveni din Basarabia, ale cărui lucrări s-au desfăşurat imediat după cel al ţăranilor – în zilele de 25–28 mai. Atacînd cu vehemenţă politica ţaristă de rusificare promovată prin intermediul învăţămîntului public, el a pledat pentru introducerea în şcolile din Basarabia a predării în limba română pe baza grafiei latine.

În disputa privind problema autonomiei Basarabiei, Ştefan Ciobanu publică în numărul din 30 mai 1917 al ziarului *Svobodnaia Bessarabia* articolul „Are oare Basarabia dreptul la autonomie?", în care combate teza adversarilor autonomiei, subliniind în acest context: „Basarabia are dreptul la autonomie, în orice caz, nu mai puţin ca Ucraina sau oricare altă regiune a Rusiei"[7].

Dîndu-şi concursul la reactivarea Societăţii moldoveneşti pentru răspîndirea culturii naţionale, înfiinţate în 1905, el este ales, la 12 iunie 1917, în Comitetul de conducere al acesteia[8].

Pe data de 18 iunie 1917, la Chişinău s-au deschis cursurile de două luni pentru cadrele didactice din şcolile primare naţionale, organizate de Zemstva gubernială a Basarabiei. Printre personalităţile care au ţinut prelegeri în faţa învăţătorilor s-a aflat şi Ştefan Ciobanu[9].

Concomitent, exercita şi o funcţie administrativă. La 27 iunie 1917, o publicaţie de limbă rusă înştiinţa publicul larg că Ştefan Ciobanu, care deţinea funcţia de secretar al Comisiei şcolare moldoveneşti de pe lîngă Secţia Învăţămînt Public al Zemstvei guberniale, a fost desemnat de către Consiliul gubernial de Zemstvă în postul de şef al Secţiei şcolare al Consiliului respectiv[10].

Ştefan Ciobanu a participat în alegerile Dumei (primăriei) oraşului Chişinău, fixate pentru 15 august 1917, numele lui fiind înregistrat primul în izvodul candidaţilor din partea Partidului Naţional Moldovenesc. După desfăşurarea alegerilor, primii şase candidaţi din lista acestui partid au devenit deputaţi în Dumă[11].

La 2 decembrie 1917, Sfatul Ţării, în calitatea sa de for legislativ, proclamă Basarabia Republică Democrată Moldovenească în cadrul Republicii Federative Democratice Ruse, iar la 7 decembrie instituie primul guvern al Republicii Democratice Moldoveneşti, numit Consiliul Directorilor Generali, în frunte cu Pantelimon Erhan. Portofoliul directorului general al Învăţămîntului i-a fost încredinţat lui Ştefan Ciobanu, funcţie pe care a deţinut-o pînă la 19 ianuarie 1918, cînd este format un nou cabinet.

Misiunea de a dirija învăţămîntul public i se acordă din nou imediat după istoricul act din 27 martie/9 aprilie 1918 – unirea Basarabiei cu România. Noua componenţă a executivului basarabean, în care este inclus şi Ştefan Ciobanu, a fost aprobată de Sfatul Ţării la 7 aprilie 1918[12]. De această dată postul de director general al Învăţămîntului l-a ocupat mai mult timp – pînă la 3 aprilie 1920, cînd prin decret regal sînt desfiinţate directoratele din Basarabia.

NOTE

[1]Ion Ţurcanu, *1918. Unirea Basarabiei cu România*, Chişinău, 1998, p. 16.

[2]Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, *Mişcarea naţională din Basarabia. Cronica evenimentelor din anii 1917–1918*, Chişinău, 1998, p. 11.

[3]Ion Ţurcanu, *op. cit.*, p. 19.

[4]Ştefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei*, Chişinău, 1993, p. 91.

[5]Valeriu Popovschi, *Însemnări despre viaţa şi activitatea lui Ştefan Ciobanu*, în „Destin românesc", 1995, nr. 3, p. 85.

[6]*Бессарабская жизнь*, 30 mai 1917, p. 4.

[7]Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, *op. cit.*, p. 28.

[8]Petre Cazacu, *Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812–1918*, Chişinău, 1992, p. 247.

[9]Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, *op. cit.*, p. 34.

[10]*Бессарабская жизнь*, 27 iunie 1917, p. 3.

[11]Ion Ţurcanu, *op. cit.*, p. 46–47.

[12]Petre Cazacu, *op. cit.*, p. 317, 410; Ştefan Ciobanu, *op. cit.*, p. 179; A. Roman, *Contribuţii la cunoaşterea personalităţii lui Ştefan Ciobanu*, în *Cugetul*, 1994, nr. 2–3, p. 57; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi, *op. cit.*, p. 69, 96.

Palatul lui Alexandru Ioan Cuza de la Ruginoasa

Hora Unirii la Iaşi. Tablou de pictorul Costache Agafiţei

Editura
PRUT INTERNAŢIONAL
ISSN-0868-7730